

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

ES-SEMERÜ'L-MUKTETAFA MİNE'N-NAHVİ VE'S-
SARF İSİMLİ ESERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE
KAZANDIRILMASI VE İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ömür GÜRER

İstanbul
Ocak-2023

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

ES-SEMERÜ'L-MUKTETAFA MİNE'N-NAHVİ VE'S-SARF
İSİMLİ ESERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE KAZANDIRILMASI
VE İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ömür GÜRER

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Osman YILMAZ

İstanbul
Ocak-2023

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Osman YILMAZ

Üye: Prof. Dr. Abdulmuttalip ARPA

Üye: Dr. Öğr. Üyesi İnanetulla AZİM

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**es-Semerü'l-Muktetaf Mine'n-Nahvi Ve's-Sarf İsimli Eserin Türkiye Türkçesine Kazandırılması Ve İncelenmesi**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Ömür GÜRER

ÖN SÖZ

Tez konusunun tespiti ve araştırmamım her aşamasında yardımlarını esirgemeyen değerli tez danışmanım Osman YILMAZ'a, tez yazım sürecinde desteğini esirgemeyen değerleri hocalarım ve kıymetli arkadaşlarıma, yüksek lisans eğitimim boyunca benden desteklerini esirgemeyen başta ailem olmak üzere, emeği ve katkısı olan bütün herkese teşekkür ederim.

Ömür GÜRER
İstanbul-2023

ÖZET

ES-SEMERÜ'L-MUKTETAFA MİNE'N-NAHVİ VE'S-SARF İSİMLİ ESERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE KAZANDIRILMASI VE İNCELENMESİ

Ömür GÜRER

Yüksek Lisans, Temel İslâm Bilimleri

Tez danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Osman YILMAZ

Ocak-2023, 94 Sayfa

İnsanlar arasında iletişimi sağlayan en güçlü ve önemli araç hiç şüphesiz ki dildir. Dil insanın konuşmaya başlamasından bugüne ayrılmaz bir parçası olmuştur. İnsanoğlu iletişimin daha sağlıklı ve düzgün olması, kişinin meramını daha anlaşılır ve sade ifade edebilmesi için dillerini koruma gayretinde olmuşlardır. Bu gayret neticesinde de zamanla her dilin kendi yapısına göre birtakım kurallar ortaya çıkmıştır. Dil gibi “din” de insanoğlunun dünyaya gelmesiyle vazgeçemeyeceği bir olgu olmuştur. İnsanoğlu din ile yaratıcısını tanımış ve yaratıcısına, canlı ve cansız varlıklara karşı sorumluluklarını öğrenmiştir.

İnsanlığın birbiriyle iletişim kurduğu dillerden biri de Arapçadır. Arapça bir milletin iletişim dili olmasının ötesinde İslâm ümmetinin din dilidir. Kur’ân-ı Kerîm bu dil ile inmiş ve Allah (c.c.) bütün insanlığa son mesajlarını bu dil ile bildirmiştir. Aynı şekilde Kur’ân-ı Kerîm’in tefsiri mesabesinde olan hadîs-i şerîfler de Arapçadır. Bütün bunlar Arapçanın değerini ve bu dile olan ilgiyi artırmıştır. Bunun için vahye muhatap olan ilk nesil ve sonraki nesiller Arapçayı öğrenmeyi kendilerine vazife addetmişlerdir. Bununla birlikte zamanla İslâmiyet’in Arap yarımadası dışına yayılması, Arapların Arap olmayan milletlerle karşılaşması Arap dilinde birtakım bozulmalara sebep olmuştur. Bu bozulmalar, dil bilimcileri Arap dilini koruma adına tedbirler almaya ve çalışmalar yapmaya sevk etmiştir. Bu tedbirler ve çalışmalar da Arap dil grameri alanında sarf ve nahiv ilminin doğmasına neden olmuştur.

Osmanlı öncesindeki İslâm devletleri ve Osmanlı Devleti İslâmî ilimlerin ve Arapçanın öğretilmesine büyük önem vermiştir. Osmanlıda Tanzimat dönemine kadar Arapça dili, klasik Arapça eserlerden öğretilmeye devam etmiştir. Tanzimat’la birlikte her alanda yapılan yenilik çalışmaları eğitim alanına da yansımış mevcut medreseler eğitime devam ederken, Avrupa’dan örnek alınarak yeni okullar

açılmıştır. Yeni açılan bu okullarda Arapçanın iletişim dili olarak öğretilmesi hedeflenmiş ve yeni öğretim metotları denenmiştir. Yine yeni öğretim metotlarına göre Osmanlı Türkçesiyle yazılan eserler kaleme alınmış ve Arapçanın bu eserlerden öğretilmesi tercih edilmiştir. Bizim tezimize tercih ettiğimiz *es-Semerü'l-Muktetaf Mine'n-Nahvi Ve's-Sarf* isimli eser de böyle bir atmosferde, sarf ve nahiv ilmine yönelik Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış bir eserdir. Bu çalışmada; sarf ve nahiv ilminin doğuşuna, Tanzimat öncesi ve sonrası bu ilimlerin öğretilmesine değinilip, *es-Semerü'l-Muktetaf Mine'n-Nahvi Ve's-Sarf* isimli eserin değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Sarf, Nahiv, Medrese Arapça Eğitimi, Tanzimat Dönemi Arapça Eğitimi

ABSTRACT

INTRODUCTION AND REVIEW OF THE WORK NAMED ES-SEMERU'L-MUKTETAFA MIN EN-NAHW WE AS-SARF INTO TURKISH

Master, Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Asst. Prof. Dr. Osman YILMAZ

January, 2023 - 94 Pages

The most powerful and important tool that provides communication between people is undoubtedly language. Language has been an inseparable part of man since the beginning of speaking. Human beings have made an effort to preserve their language so that their communication is healthier and smoother, and one can express one's meaning more clearly and simply. As a result of this effort, over time, some rules have emerged according to the structure of each language. Like language, "religion" has become a phenomenon that human beings cannot give up with their birth. Human beings have known their creator through religion and learned their responsibilities towards their creator, animate and inanimate beings.

One of the languages in which humanity communicates with each other is Arabic. Besides being the communication language of a nation, Arabic is the religious language of the Islamic Ummah. The Qur'an was revealed in this language and Allah (c.c.) conveyed his last messages to all humanity in this language. Likewise, al-hadeeth al-shareefs, which are at the level of interpretation of the Qur'an, are also in Arabic. All these have increased the value of Arabic and the interest in this language. For this reason, the first generation and the next generations, who received revelation, considered it their duty to learn Arabic. However, in time, the spread of Islam outside the Arabian peninsula and the encounter of Arabs with non-Arab nations caused some deterioration in the Arabic language. These deteriorations have led linguists to take measures and work to protect the Arabic language. These measures and studies also led to the emergence of the science of syntax and syntax in the field of Arabic language grammar.

The Islamic states before the Ottoman Empire and the Ottoman Empire gave great importance to the teaching of Islamic sciences and Arabic. Until the Tanzimat period

in the Ottoman Empire, the Arabic language continued to be taught from classical Arabic works. With the Tanzimat Period, the innovation studies carried out in every field were also reflected in the field of education, while the existing madrasas continued to provide education, and new schools were opened by taking the example from Europe. In these newly opened schools, it was aimed to teach Arabic as the language of communication and new teaching methods were tried. Still, according to the new teaching methods, works written in Ottoman Turkish were written and it was preferred to teach Arabic from these works. The work named *al-Semeru 'l-Muktetaf min an-Nahw wa al-Sarf*, which we prefer to our thesis, is a work written in Ottoman Turkish in such an atmosphere, aimed at the science of Sarf and Nahw.

In this study; the birth of the science of sarf and nahw, the teaching of these sciences before and after the Tanzimat will be mentioned, and the evaluation of the work named *al-Semeru 'l-Muktetaf min an-Nahw wa al-Sarf* will be made.

Key Words: Arabic Language, Sarf, Nahw, Madrasah Arabic Education, Arabic Education in the Tanzimat Period.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ	iii
ÖZET iv	
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ 1	
1.1. Konu.....	1
1.2. Amaç	2
1.3. Tezin Kapsamı ve İçeriği.....	2
1.4. Tezin Önemi ve Özgün Değeri	2
1.5. Tezin Araştırma Yöntemi.....	2
İKİNCİ BÖLÜM.....	4
2.1. Arap Dili Gramerinin Doğuşu ve Gelişimi	4
2.1.1. Nahiv İlmi (Söz Dizimi Sentaks)	5
2.1.1.1. Nahiv İlminin Doğuşu.....	6
2.1.2. Sarf İlmi (Şekil Bilgisi Morfaloji).....	10
2.1.2.1. Sarf İlminin Doğuşu.....	12
2.2. Osmanlıda Tanzimat Öncesi Arapça Eğitimi.....	13
2.2.1. Osmanlıda Tanzimat Öncesi Okutulan Eserler	14
2.2.1.1. Sarf Alanında Okutulan Eserler	15
2.2.1.2. Nahiv Alanında Okutulan Eserler	17
2.3. Osmanlıda Tanzimat Sonrası Arapça Eğitimi	19
2.3.1. Medreselerde Arapça Eğitimi	19

2.3.2. Yeni Açılan Okullarda Arapça Eğitimi.....	22
2.3.3. Tanzimat Dönemi Yeni Ders Kitapları	24
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	26
ES-SEMERÜ'L-MUKTETAFA MİNE'N-NAHVİ VE'S-SARF İSİMLİ ESERİN	
TÜRKİYE TÜRKÇESİNE KAZANDIRILMASI VE İNCELENMESİ	26
3.1. Kitabın Dış ve İç Kapağı	27
3.2. Padişaha İthaf Bölümü	29
3.3. Kitabın Ön Sözü.....	30
3.4. Fasl-ı Evvel / İ'râb	30
3.4.1. Bâbü'l-Âmil	31
3.4.1.1. Âmil-i Lafzî	31
3.4.1.2. Âmil-i Ma'nevî	37
3.4.2. Bâbü'l-Ma'mûl.....	37
3.4.2.1. Ma'mûl-ü Bi'l-Asâle.....	38
3.4.2.2. Ma'mûl-ü Bi't-Tebe'iyeye.....	42
3.4.3. Bâbü'l-Amel/İ'râb.....	43
3.4.3.1. Zamme	43
3.4.3.2. Fetha.....	44
3.4.3.3. Kesre	44
3.4.3.4. Vâv	45
3.4.3.5. Yâ	45
3.4.3.6. Elif.....	46
3.4.3.7. Nûn.....	46
3.4.3.8. Hareke-i Zahirenin Hazfi	46
3.4.3.9. Harf-i Âhirin Hazfi.....	47
3.4.3.10. Nûnun Hazfi.....	47
3.5. Fasl-ı Sâni	48

3.5.1. Bâbü'l-Esmâ.....	48
3.5.1.1. Bâbü'l-Esmâ/Merfû'	48
3.5.3.2. Bâbü'l-Esmâ/Mansûb	52
3.5.3.3. Bâbü'l-Esmâ/Mahfûd.....	56
3.6. Fasl-ı Sâlis	56
3.6.1. Ef'âl.....	56
3.6.1.1. Fiil-i Mâzi	57
3.6.1.2. Fiil-i Muzârî'	57
3.6.1.3. Emir.....	57
3.6.2. Müteaddi Fiil / Lazım Fiil.....	57
3.6.2.1. Müteaddi Fiil.....	57
3.6.2.2. Lazım Fiil.....	58
3.6.3. Sahih Fiil / İletli Fiil.....	58
3.6.3.1. Sahih Fiil.....	58
3.6.3.2. İletli Fiil	58
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	61
ES-SEMERÛ'L-MUKTETAFA MİNE'N-NAHVİ VE'S-SARF İSİMLİ ESERİN	
İNCELENMESİ.....	61
4.1. Eserin Künyesi	61
4.2. Eserin Dizaynı ve Sistemi	62
4.3. Eserin Muhtevası	62
4.4. Konular ve İşlenişi	63
4.4.1. Birinci Fasıl.....	63
4.4.1.1. Âmil	63
4.4.2. İkinci Fasıl.....	71
4.4.3. Üçüncü Fasıl	72
4.4.3.1. Fiil.....	72

4.4.3.2. Sahih Fiil.....	73
4.4.3.3. İletli Fiil	73
SONUÇ	75
KAYNAKÇA.....	78
ÖZGEÇMİŞ.....	82

KISALTMALAR LİSTESİ

a.s.	: Aleyhi's-selâm
b.	: Bin
b.s.	: Baskı
bk.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celâluhu
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
k.v.	: Kerremallâhü Vecch
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
r. a.	: Radiyallâhü anh
r.anhâ	: Radiyallâhü anha
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
thk.	: Tahkik
thr.	: Tahrîc
tsz.	: Tarihsiz
trc.	: Tercüme
ünv.	: Üniversitesi
vd.	: Ve diğerleri
yay.	: Yayınevi, Yayınları

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Konu

İslam dininin ana kaynakları Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerin doğru okunması ve anlaşılmasının en önemli şartı hiç şüphesiz ki Arap dilidir. Çünkü insanlığı inançsızlık bataklığından iman nuruna ulaştıran yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm, Arapça olarak indirilmiş ve onun tefsiri mesabesinde olan hadîs-i şerîfler de Arapçadır. Bunun için vahye muhatap olan ilk nesil ve sonraki nesiller Arapçayı öğrenmeyi kendilerine vazife addetmişlerdir.

Vahye muhatap olan ilk nesil farklı dil ve kimliklere sahip milletlerle pek fazla karşılaşmadıkları için ana dilleri olan Arapçada lahn/bozulma pek dikkat çekmezken, Hulafâ-i Râşidîn döneminde fetihlerle birlikte farklı toplumlarında İslam ile şereflenmesiyle dilde birtakım lahnlerin/bozulmaların/hataların olması kaçınılmaz olmuştur. Oluşan bu hataları önlemek için birtakım kâideler geliştirilmiş ve bunun sonucunda da sarf ve nahiv gibi ilimler zuhur etmiştir. Bu ilimlerin Kur'ân-ı Kerîm ve Arap dilini yapılabilecek muhtemel hatalardan koruduğu gerçeği hiç kimse tarafından inkâr edilemeyecek kadar açıktır.

Tarih sahnesine çıktığından yıkılana kadar İslam dinin hamiliğini üstlenen Osmanlı devleti eğitim sisteminde Tanzimat'a kadar sarf ve nahiv ilimleri ana kaynaklarından yani Arapça yazılmış eserlerden medreselerde okutulmaya devam etmişti. Tanzimat'ın akabinde ise hayatın her yerinde görülen değişiklik ve yenilenme gayreti Arapça öğretiminde de görülmeye başladı. Yeni açılan okullarda okutulması için Osmanlı Türkçesiyle yeni sarf ve nahiv kitapları yazılmaya ve okutulmaya başlandı.

Bizde bu minvalde Osmanlının son döneminde sarf ve nahiv ilmiyle ilgili Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olan *es-Semerü'l-Muktetaf mine'n-Nahvi ve's-Sarf* isimli eserin incelenmesinin ilim camiasına katkısı olacağına inandığımız için “**es-Semerü'l-Muktetaf Mine'n-Nahvi Ve's-Sarf İsimli Eserin Türkiye Türkçesine Kazandırılması Ve İncelenmesi**” adıyla bir yüksek lisans çalışması yapmaya karar verdik.

1.2. Amaç

Bu tez çalışmasının amacı, Osmanlı'nın son döneminde Arapça öğretiminde yapılan değişiklikler neticesinde Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış olan *es-Semerü'l-Muktetaf Mine'n-Nahvi Ve's-Sarf* isimli eseri Türkiye Türkçesine kazandırarak ilim taliplerinin hizmetine sunmaktır. Bununla birlikte eserin incelenmesi ve değerlendirilmesi yapılarak sarf ve nahiv ilimleri dalında, klasik sarf ve nahiv Arapça kitaplarına mukayeseyle Arapça öğretimine katkı sunmaktır.

1.3. Tezin Kapsamı ve İçeriği

Tezin kapsamı, *es-Semerü'l-Muktetaf Mine'n-Nahvi Ve's-Sarf* isimli eserin Türkiye Türkçesine aktarılması ve Arapça öğretiminde olmazsa olmaz bir değere sahip olan sarf ve nahiv ilmi ışığında incelenmesi ve değerlendirilmesidir.

Buradan hareketle şu sorulara cevap aranacaktır:

Eser incelenmeye ve Türkiye Türkçesine aktarılmaya ihtiyaç duyacak nitelikte midir?

Eser sarf ve nahiv ilmini bütün yönleriyle öğretme imkânı sunmakta mıdır?

Eserin diğer sarf ve nahiv kitaplarından muhteva ve yöntem bakımından benzerlik ve farklılıkları nelerdir?

1.4. Tezin Önemi ve Özgün Değeri

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemi devletin her kademesinde yapılan değişikliklerle birlikte eğitim sisteminde Arapça olan eğitim dilinin, öğretilme usul ve yöntemleri eleştirilerek yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler neticesinde yeni okullar açılmış ve bu okullarda Arapçanın öğretimi konusunda yeni usul ve yöntem arayışı içine girilmiştir. Bunun neticesinde de Arapçanın daha kolay ve hızlı öğretilmesi adına yeni metotlarla ve Osmanlı Türkçesiyle yeni eserler kaleme alınmıştır. İlim camiası tarafından yapılan çalışmaları incelediğimiz de Osmanlı'nın son döneminde yazılan bu eserlerle ilgili pek çalışma göremedik. O dönem ilmi çalışmalarına bir nebze olsa ışık tutacak olması tezimizin önemini ve özgün değerini ortaya koyacaktır.

1.5. Tezin Araştırma Yöntemi

Tez çalışmasında öncelikle sarf ve nahiv ilminin doğuşu ve Osmanlı eğitim sisteminde öğretilme usul ve yöntemi ile ders kitabı olarak okutulan kaynaklar

araştırılacaktır. Daha sonra ise *es-Semerü'l-Muktetaf Mine'n-Nahvi Ve's-Sarf* isimli eser Türkiye Türkçesine aktarılarak daha önce elde edilen bilgiler ışığında eserin inceleme ve değerlendirmesi yapılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Arap Dili Gramerinin Doğuşu ve Gelişimi

Arap dili, dil aile grupları içinde Sami dilleri grubundadır.¹ Arapça, İslâm'dan önce büyük bir ilerleme göstermiş, fesâhat ve belâgat yönünden ulaşılabilecek en zirve konuma ulaşmıştır. İslâmiyet ile beraber de Arap yarımadası dışına fetihler gerçekleşmiş ve Araplar, İranlılar, Bizanslılar ve Habeşlilere karışmışlardır. Arapların diğer milletlerle olan bu etkileşimi neticesinde onların birçoğu Müslüman olmuşlardır. İslâm ile şereflenen bu kimseler Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenme ve anlama gayretiyle, güçleri nispetinde Arapça öğrenmeye başladılar. Arapların İslâmiyet'i yeni tercih etmiş bu kimselerle karşılıklı etkileşimleri, Arapların birçoğunun dillerinde bazı bozulmaların/lahn'ın² oluşmasına sebep olmuştur.³ Onların dillerinde oluşmaya başlayan bu hatalar günlük konuşmanın dışında Kur'ân-ı Kerîm ve hâdis-i şerîflere de sirayet etmeye başlamıştı.⁴ Dilde meydana gelen bu hataların/lahn'ın yaygınlaşması birtakım tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmıştır.⁵ Yani Kur'ân-ı Kerîm'i ve hâdis-i şerîfleri doğru okuma ve anlama hassasiyeti Arap dili gramerinin/sarf ve nahiv ilminin doğmasına ve gelişmesine etki etmiştir.

¹ Hüseyin Ahmed ez-Zeyyâd, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, (Mısır, Dâru'l-Nehdâh, tsz.) 13.

² Lahn'ın kök harfleri (ح ح ل) olup lügatta, İ'rab'ta hata yaparak konuşmak, lehçe, dil, makam, nağme, ses ve melodi anlamlarına gelmektedir. (Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, haz. Abdullah Ali Kebir, vd. C. XXXIV, (Kahire: Dâru'l-maârif, ty.), 4013-4014.; Abdurrahman Çetin, *Lahn*, TDV İslâm Ansiklopedisi C. XXVII, (Ankara: DİA, 2003), 55.) Burada lahn'den kastedilen mana ise; kişinin keliminde veya kıraatinde yanlış yaparak hareke hatası yapması veya başkalarının anlayamayacağı türden sözler söylemesi şeklinde özetlenebilir. (Mahmut Kafes, "Arap Dilinde Nahiv İlminin Doğuşu ve Önemi", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 9-10, (1994-1995), 103.)

³ Sa'îd el-Efğanî, *min-Târihi'n-Nahv*, (Beyrut, Dâru'l-Fikr, tsz.), 8.

⁴ Muhammed el-Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv ve Târih'u Eşheri'n-Nuhât*, (Kâhire: Dâru'l-Meârif, tsz.), 18.

⁵ el-Efğanî, *min-Târihi'n-Nahv*, 8.

2.1.1. Nahiv İلمي (Söz Dizimi Sentaks)

Lügatta “yönelmek, gitmek, kastetmek, takip etmek, aynı olmak, benzetmek” anlamlarındaki nahiv kelimesi isim olarak “taraf, yön, yol” anlamlarına gelir.⁶ İstılahta ise farklı şekillerde tarif edilmiş, bu tariflerden bir kısmı ise şu şekildedir:

-Nahiv, Arapça terkiplerin, i‘râb, bina ve ikisinden başka halleri kendisiyle bilinen kavâid ilmidir.⁷

-Nahiv, i‘lâl cihetinden kelimelerin halleri kendisiyle bilinen ilmidir.⁸

-Nahiv, kelâmın sıhhat ve fesâd yönleri kendisiyle bilinen birtakım usuller ilmidir.⁹

-Nahiv, kelimenin sonunu i‘râb ve bina açısından inceleyen bir ilmidir.¹⁰

-Nahiv, lafzın cümle içindeki durumunu ve bu duruma göre i‘râbını inceleyen ilmidir.¹¹

Bu tariflerde vurgulanmak istenenden de anlaşılacağı üzere nahiv ilmi, raf, nasb, cer ve cezm gibi harekeye yönelik hallerde kelimelerin ahirlerinde vuku bulan değişikliklerle ve bu değişikliklere sebep olanları konu edinen bir ilmidir. Çünkü kelimeler cümlelerde ve terkiplerde buldukları zaman ahirlerinin hareketleri veya bu hareketlerin yerlerine geçen diğer i‘râb alametleri buldukları yere göre farklılık

⁶ Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya‘kub b. Muhammed el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Enes Muhammed eş-Şâmî-Zekeriyya Cabir Ahmed, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2008), 1590.; İsmail Durmuş, *Nahiv*, TDV İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: DİB, 2006), 300; Mehmet Nuri Ayyıldız, “Arap Dili Tarihi ve Arap Dili Gramerinin (Nahiv Sarf) Ortaya Çıkış Süreci”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* S.13 (2019), 162.

⁷ Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali Cürcânî, *Mu‘cemü't-ta'rîfât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Münşâvî (Kahire: Dâru'l-Fazîleh, tsz.), 202.

⁸ Cürcânî, *Mu‘cemü't-ta'rîfât*, 202.

⁹ A.g.e., 202. Mehmet Nuri Ayyıldız, “Arap Dili Tarihi ve Arap Dili Gramerinin (Nahiv Sarf) Ortaya Çıkış Süreci”, 163.

¹⁰ Hıdır Musa Muhammed Hammûd, *en-Nahvu ve'n-Nuhât el-Medârisü ve'l-Hasâis* (Beyrut: Dâru'l-Alemi'l-Kütüb, 2003), 9.

¹¹ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, (İstanbul; İfav Yay., 2013), 13.

göstermektedir. İşte nahiv, bu değişikliklerle ilgili kavâid ve esasları belirleyen ilmin ismidir. Örneğin fail, mübteda ve haber merfû‘, mef’ul, hal ve temyiz mansûb ve muzaf ileyh mecrur gibi kavâid bu ilmin muhtevasına girmektedir.¹²

2.1.1.1. Nahiv İlminin Doğuşu

Arapça öğreniminde önemli bir konumu olan nahiv ilmi, ilk dönemlerde daha çok gramer karşılığında ifade ediliyordu. Bu bakımdan Arapça’da kuralların koyulduğu ilk dönemlerde nahiv ilmi, sarf ilmini de içine almaktaydı.¹³ Nahiv ve sarf ilimlerinin bu birlikteliği hicri III. asra kadar yani sarf ilminin ayrı bir ihtisas alanı elde edip bir ilim dalı olarak ilimler arasına girinceye kadar sürmüştür.¹⁴ Nahiv ilminin gerekliliği hakkında İmam Suyûti (ö.911/1505) şunları ifade etmektedir: “İrab’ta müşterek müfredatın açıklanabilmesi için Arap dilinin bilinmesi gerekir. Zira irâb’ın değişmesiyle manalarda değişir. O halde irabın üzerine kurulmuş terkiplerden maksadın ne olduğunu anlamak için irabı bütün yönleriyle bilmek kaçınılmaz olur”.¹⁵ Aynı şekilde İbn Haldun’da *el- Mudadime*’sinde “Önem bakımından, lisan ilimlerinin en başında nahiv ilmi gelir. Çünkü fiil, fail, mübteda ve haber gibi unsurlar bu ilim sayesinde bilinir. Aksi takdirde bir şey ifade olunamaz.”¹⁶ demiştir. Abdulkadir el-Cürçânî (ö.471/1078) ise nahiv ilminin önemi hakkında “Bu ilimden yüz çevirmenin neredeyse Allah (c.c)’ın kitabı Kur’ân-ı Kerîm’den yüz çevirmekle eşdeğer olduğunu” söylemiş ve bu ilmi değer vermeyenleri ağır bir üslupla tenkit ederek bu ilmin önemine vurgu yapmıştır.¹⁷

¹² Mahmut Kafes, “Arap Dilinde Nahiv İlminin Doğuşu ve Önemi”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 9-10 (1994-1995), 103.

¹³ Mehmet Nuri Ayyıldız, “Arap Dili Tarihi ve Arap Dili Gramerinin (Nahiv Sarf) Ortaya Çıkış Süreci”, 163.

¹⁴ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Sarf*, (İstanbul; İfav Yay. 2014), 22.

¹⁵ Mehmet Nuri Ayyıldız, “Arap Dili Tarihi ve Arap Dili Gramerinin (Nahiv Sarf) Ortaya Çıkış Süreci”, 164.

¹⁶ A.g.e., 164.

¹⁷ A.g.e., 164.

Nahiv ilminin ilimler arasında yer alması, kurallarının tespit edilip sınıflandırılması ve yazılmasına sebep ve en belirgin faktörlerin Arapların yabancılarla karşılaşması ve karışması neticesinde şüyu bulan dil hataları/lahn olduğu belirtilmektedir.¹⁸

Kaynaklara göre yabancılarla karşılaşma ve karışmanın yoğun olarak yaşandığı yer Basra olduğu için, bozulmanın/lahn'ın da daha çok burada kendini göstermesi sebebiyle nahiv ilminin Basra'da zuhur ettiği, geliştiği ve tekâmüle erdiği ve buradan yayıldığı ifade edilmektedir.¹⁹ Dilde zuhur eden bu hatalar Rasûl-i Ekrem (s.a.s.) ve Hz. Ebubekir (r.a.) devirlerinde az görülürken, Hz. Ömer (r.a.) devrinde fetihlerin artmasıyla birlikte yabancılarla karışma yoğunlaştığı için hataların gözle görülür bir şekilde çoğaldığı görülmektedir.²⁰

es-Suyûti (ö. 911/1505) Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinde yapılan dil hatalarına lahn denildiğine şu hadisi şerifi delil getirmektedir. “Ben Kureyştenim. Benû Sa'd içinde yetiştim. Ben asla lahn yapmam”.²¹ Bir defasında Hz. Peygamber (s.a.s.) huzurunda birinin lahn/dil hatası yaptığını görünce, “Kardeşiniz hata yaptı, ona doğru konuşmayı öğretin” buyurmuştur.²² Hz. Ebubekir (r.a.) ise “Bir yeri hafz edip okumamam lahn yaparak okumamdan daha iyidir”. demiştir.

Hz. Ömer (r.a.) devrinde gerçekleşen dil hatalarına şunları örnek olarak verebiliriz:

Hz. Ömer (r.a.) bir gün ok talimi yapan bir grubun yanından geçerken onların hedefi tutturamadıklarını görünce, bu durum kendisini rahatsız etti. Onlarda Hz. Ömer (r.a.)'a ok atmayı yeni öğrendiklerini dile getirmek için (إنا قوم متعلمين) “Yeni öğreniyoruz”. dediler. Hz. Ömer (r.a.) onlara “Vallahi, sizin dilde (konuşmada) yaptığınız hata bana ok atmadaki hatanızdan daha ağır geldi”. dedi. Çünkü onların söyledikleri (إنا قوم متعلمين) cümle, Arap dili kavaidine göre hatalı bir şekilde söylenmişti. Bu ifadenin doğru söylenişi ise (إنا قوم متعلمون) şeklinde olması gerekirdi.

¹⁸ el-Efğanî, *Min Tarih'n-Nahv*, 8; Hasan Hindâvî, *Menâhicü's-Sarfıyyîn ve Mezâhibuhum fil-Karneyni's-Sâlis ve'r-Râbi Mine'l-Hicre*, (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1989), 52.

¹⁹ el-Efğanî, *Min Tarih'n-Nahv*, 27; İsmail Durmuş, *Nahiv*, 300.

²⁰ el-Efğanî, *Min Tarih'n-Nahv*, 8-9.

²¹ A.g.e., 8; Soner Gündüzöz, “Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.9 (1997): 284.

²² el-Efğanî, *Min Tarih'n-Nahv*, 8

Yani haber olan (متعلمون) kelimesine raf' okumak yerine nasb veya cer kullanımını olan (متعلمين) şeklinde söylemişlerdi.

Başka bir zaman ise Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Hz. Ömer (r.a.)'e iletilmesi için bir risale yazdırmıştı. Risaleye (من أبو موسى) “Ebû Mûsâ tarafından gönderilmiştir”. cümlesiyle başlanmıştır. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.) risaleyi yazan kişinin bu görevinden alınmasına dair cevap yazar. Zira nahiv kaidelerine göre (من أبو موسى) şeklinde bir ifade hatalı bir kullanımdır. Doğrusu ise (من أبي موسى) şeklinde olmalıydı. Çünkü (من) harfi cerdir. Kendisinden sonra gelen kelime altı illetli isimden biridir. Cer hali (أبي) yâ ile olmalıydı.

Yukarıda birkaç örneğini paylaştığımız dil hatalarının/lahn'ın yaygınlaşması, işin ehli olan kişileri, Arapçayı koruma ve Arapçanın yabancılara öğretimini kolaylaştırma gayretine sevk etti. İşte bu amaç doğrultusunda i'râb ve i'râb kaideleri hakkında çalışmalar yapılmaya başlandı. Bu çalışma ve gayretler neticesinde de zamanla nahiv ilmi zuhur edip ilimler arasında yerini aldı.²³

Kaynaklarda nahiv ilminin başlangıcı ile ilgi farklı rivayetler zikredilmektedir. Bu rivayetlerden birkaçını şu şekilde özetleyebiliriz:

Hz. Ömer (r.a.) zamanında Medine-i Münevvere'ye gelen bir Arap: “Bana Hz. Muhammed'e indirilen Kur'ân'dan bir kısmını kim okuyabilir”? der. Onun bu isteğine karşılık oradaki biri Tevbe süresinin ilk âyetlerini okumaya başlar. Ancak üçüncü ayetteki (وَأَذَانٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ) “Yine Allah ve resulünden bu büyük hac günü insanlara duyurudur: Allah ve resulünün müşriklerle hiçbir bağı yoktur”.²⁴ âyetindeki (وَرَسُولُهُ) kelimesini raf okumak yerine (وَرَسُولِهِ) diye cer okur. Kur'ân kıraatini talep eden kişi bu kıraatten sonra “Şayet Allah (c.c) Rasulü'nden beriye bende ondan beriyim” der. Çünkü (وَرَسُولُهُ) kelimesi (وَرَسُولِهِ) diye cer okunması halinde “Allah Müşriklerden ve Rasulü'nden beridir” diye hatalı bir ifade ortaya çıkmaktadır. Bu hadiseyi işiten Hz. Ömer (r.a.) Kur'ân-ı Kerîm dinlemek isteyen Arabı yanına çağırarak hadiseyi sorar. O da kendisine tilavet edilen âyetleri okuyup daha sonra sarf ettiği sözleri tekrar eder. Hz. Ömer (r.a.) ona okumanın hatalı yapıldığını ifade ederek ona doğru kıraat

²³ A.g.e., 27.

²⁴ Tevbe, 9/3.

usulünü talim eder. Bu hadiseden sonra Arap dilini iyi bilmeyen kimselerin Kur’ân-ı Kerim okumasını yasaklar.²⁵ Bu hadise üzerine Kur’ân-ı Kerim’in hatalardan koruna bilmesi için Ebû’l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) ’den nahiv ilmiyle ilgili kaideleri tespit etmesini ister.²⁶

Başka bir rivayete göre Ebû’l-Esved ed-Düelî Basra’da hava sıcaklığının yüksek olduğu bir zaman diliminde kızının bulunduğu yere gidince, kızı (يا أبت ما أشدُّ الحرَّ) “Babacım sıcaklık nede fazla diyeceğine” onun yerine (يا أبت ما أشدُّ الحرَّ) “Babacım sıcaklığın en fazla olduğu vakit hangisidir”? manasındaki cümleyi söyler. Kızının kendisini sıcaklığın en fazla olduğu zamanı sorduğunu zanneden Ebû’l-Esved ed-Düelî (شهر ناجر) “safer ayı” diye karşılık verdi. Bunun üzerine kız babasına “Ben sıcaklığın ne kadarda fazla olduğunu belirtmek için söylemişim, sıcaklığın en çok olduğu vakti sormamışım”. deyince Ebû’l-Esved ed-Düelî nahiv ilmi ile meşgul olamaya başlamıştır.²⁷

Yukarıda paylaşılan nedenler ve bunlardan başka birçok neden nahiv ilminin doğmasında etkili olmuştur.

Farklı rivayetler mevcut olmakla birlikte Ebû’l-Esved ed-Düelî’yi nahiv konusunda çalışmaya yönlendiren kişinin Hz. Ali (r.a.) olduğu kabul edilmektedir.²⁸ Bir rivayette Ebû’l-Esved ed-Düelî şöyle söylüyor: “Bir defasında Emîral Mü’minin Hz. Ali b. Ebî Tâlib (r.a.)’in yanına girdim. Elinde bir kâğıt gördüm. Onun ne olduğunu sordum. Arap kelâmının yabancılarla muhâlata neticesinde bozulduğunu ve kendisinin bu durumu düşündüğünü söyledi. Bana bir sahife verdi. Bu sahifede şunlar yazılıydı. Arap dili isim, fiil ve harften oluşur. Sonra bana (أنح هذا النحو و أضف) (إليه ما وقع إليك) “Bunu takip et ve bulduklarını buna ilâve et”. dedi. Ebû’l-Esved ed-Düelî bundan sonra “Her ne zaman nahivle ilgili bir konuyu ele alsam Hz. Ali

²⁵ el-Tantâvî, *Neş’etü’n-Nahv ve Târih’u Eşheri’n-Nuhât*, 25.

²⁶ A.g.e., 25.

²⁷ el-Efğanî, *Min Tarih’n-Nahv*, 10.

²⁸ el-Tantâvî, *Neş’etü’n-Nahv ve Târih’u Eşheri’n-Nuhât*, 26; Soner Gündüzöz, “Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine”, 288.

(r.a.)’ye arz ederdim ki kifâyet hasıl olsun”. Sonunda bana (ما أحسن هذا النحو الذى قد) (نحوث) “Takip ettiğin yol ne güzeldir”. dedi.²⁹

Hz. Ali (r.a.) dil ile ilgili bulduğu kaideleri Ebû'l-Esved ed-Düelî’ye izah ediyor ve (أنح نحوه) “Bu yöntem üzere devam et”. diyordu. Nahiv kelimesinin Hz. Ali (r.a.) bu sözlerinden geldiği rivayet edilmektedir.³⁰

Bu malumatlarla beraber bazı rivayetlerde Ebû'l-Esved ed-Düelî’yi nahiv konusunda çalışmaya teşvik edenin Basra Emîri Ziyâd’ın³¹, bazılarında ise yukarıda paylaştığımız gibi Hz. Ömer (r.a.)’in olduğu geçmektedir.³²

Bazı kaynaklarda nahiv ilminin kurucusu olarak Hz. Ali (k.v.) olarak zikredilse de mütekaddim ulemâ arasında nahvin kurucusunun Ebû'l-Esved ed-Düelî olduğu, onunda nahvin temel ilkelerini Hz. Ali (r.a.)’den aldığına neredeyse ittifak vardır.³³ Kanaatimizce, Hz. Ali (k.v.)’yi Ebû'l-Esved ed-Düelî’yi nahiv ilmiyle meşgul olmaya teşvik eden kişi olarak görmek daha isabetli olacaktır.

2.1.2. Sarf İlmi (Şekil Bilgisi Morfaloji)

Lügatta sarf, “Bir nesneyi çevirmek, harcamak, döndürmek, sevk etmek, dağılması için bırakmak ve bir halden başka bir hale sokmak demektir”. Yine fidye, tevbe, vezin, kıymet, ziyade, fazla, meyil ve iktisat manalarına da gelir.³⁴ İstılahta ise, i’lâl cihetinden kelimelerin halleri kendisiyle bilinen ilimdir.³⁵ Kaynaklarda geçen en

²⁹ el-Tantâvî, *Neş’etü’n-Nahv ve Târih’u Eşheri’n-Nuhât*, 25-26.

³⁰ A.g.e., 25-26.

³¹ A.g.e., 25.

³² A.g.e., 26.

³³ Hasan Hindâvî, *Menâhicü’s-Sarfıyyîn ve Mezâhibuhum fil-Karneyni’s-Sâlis ve’r-Râbi Mine’l-Hicre*, 51.

³⁴ Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, haz. Abdullah Ali Kebir, vd. C. XXVIII, (Kahire: Dâru'l-maârif, ty.), 2435 (صرف maddesi); Hulusi Kılıç, *Sarf*, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. XXXVI, (İstanbul: DİB, 2009), 136.

³⁵ Cürcânî, *Mu’cemü’t-ta’rifât*, 113.

yaygın tarif ise, “Sarf ilmi, Arapça kelimelerin kalıplarını, irab ve binâ dışındaki durumlarını anlamayı sağlayan temel kaideleri veren bir ilimdir”.³⁶

Sarf kelimesi terim anlamı olarak biri amelî, diğeri nazarî olmak üzere iki şekilde kullanılır. Amelî sarf, asıl kabul edilen kelimeyi (masdar veya mâzi) lafız veya anlamla ilgili bir maksat için değişik fiil ve isim (fiil, ismi fâil, ismi mefûl, ismi tafdil, tesniye, cemii vb.) vezinlerine dönüştürmektir (tasrif).³⁷

Nazarî sarf ise “i‘rab ve binâ dışında kelime durumlarının kurallarını inceleyen ilim” diye tanımlanır. Müteahhir dilciler sarf ilmiyle tasrif ilminin eş anlamlı olduğunu nazarı itibara alırken, bir kısım mütekaddim dil bilimciler tasrifi, nahiv ilminin bir bölümü olarak gördükleri sarf ilminin bir cüzü saymaktadırlar.³⁸

Sarf ilminde mebnî isimler, câmid fiiller ve harfler dışında çekimli bir fiil masdarından müştak olan fiillerle isimler çerçevesinde mücerred (aslî) ve mezîd kalıplar, bunlara ârız olan harf ve hareke değişiklikleri demek olan ibdâl, i‘lâl, kalb, hazif, idgam ve imâle durumları ele alınır. Fiiller, mücerred-mezîd (kök fiiller ve müştak) şeklinde iki kategoriye ayrılır. Üçlü kök fiil ve türemişleriyle dörtlü kök fiil ve türemişleri kök harfleri içinde illet harfi bulunup bulunmamasına göre yedi kategoride incelenir ve her birine ait mâzi, muzâri, emir ve nehiy kiplerinin mâlûm ve meçhule göre çekim şekilleri söz konusu edilir; illetli fiillerin çeşitli kalıp ve kiplerinde görülen harf ve hareke değişiklikleri açıklanır. Gerek kök gerekse türemiş fiil kalıplarına ait isimler olarak masdar çeşitleri, ism-i fâil, ism-i mefûl, sıfat-ı müşebbehe, mübalağa sîgaları, zaman, mekân ve alet isimleri, ism-i tafdil, mansûb ve musaggar isimler, isimlerde müzekker-müennes, müfred-tesniye-cemi durumları ele alınır.³⁹

Sarf ilmi, Arapça kelimeleri tek tek ele alıp kelimelerin iskelet yapısını/zatını incelerken, nahiv ilmi ise, Arapça kelimelerin cümle içindeki dizilişlerini,

³⁶ Soner Gündüzöz, “Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine”, 298.

³⁷ Hulusi Kılıç, *Sarf*, 136.

³⁸ A.g.e., 136.

³⁹ A.g.e., 136.

kelimelerin birbirleriyle olan ilişkilerini ve kelime sonlarının hareketlerinden bahseden bir ilimdir.⁴⁰

2.1.2.1. Sarf İlminin Doğuşu

Nahiv ilminin hicri birinci asırda çok hızlı bir şekilde mesafe almasına karşın, sarf ilmi ise o dönemlerde henüz müstakil bir ilim olarak zuhur etmemiş, nahiv ilmiyle birlikte ele alınmaktaydı. Bundan dolayı da Arap dili gramerini iki temel dayanağından biri olan sarf ilminin ortaya çıkması geç olmuştur.⁴¹

İlk zamanlarda nahiv ilmine nispetle sarf ilmine ilgisiz kalınmasının en dikkat çeken ve göze çarpan nedeni, sarf ilminin genellikle nahiv kitaplarının sonunda kendisine çok az değinilmesidir. Öyle ki mütekaddim dil bilimciler tarafından sarf ilmi, nahiv ilminin bir cüzü olarak görülmekteydi.⁴² Mesela Sîbeveyhi gibi mütekaddim dilciler ve Radyyyüddin el-Esterâbâdî sarfî nahvin bir parçası olduğunu dile getirmişlerdir. Nitekim Sîbeveyhi günümüze ulaşan ilk gramer kitabı olan eseri *el-Kitâb*'ın ikinci bölümünün ekserisinde sarfla ilgili konuları ele almıştır.⁴³

Sarf ilminin doğuşunun nedeni, nahiv ilminde olduğu gibi dilde yapılan hatalar/lahn dil bilimcileri tedbirler almaya sevk etmiştir. Bu tedbirlerde sarf ilminin doğuşuna kaynaklık etmiştir.⁴⁴

Mütekaddim ulemâ Arap dilindeki kelimelerin sesi, iskeleti/zatı ve anlamlarını korumaya yönelik çalışmalar yapmışlardır. Nitekim çalışmalar sonrasında konuyla ilgili ilk eserler ortaya çıkmaya başlamıştır.⁴⁵

Kaynaklarda sarf ilmini ilk ortaya çıkaran kişinin Ebû Müslîm Mu'az el-Hera' olduğu geçse de⁴⁶ bu konuyla ilgili ilk müstakil eseri kaleme alan Ebû Osman el-

⁴⁰ Soner Gündüzöz, “Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine”, 298.

⁴¹ Selami Bakırcı ve Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, (Erzurum: AÜFEF Yay., 2001), 187.

⁴² A.g.e.,188.

⁴³ Hulusi Kılıç, *Sarf*, 136.

⁴⁴ Mustafa Kırkız, “Dilbilim Tekniği Açısından Arapçanın Korunmaya Alınışı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XV, S.1 (2010), 327.

⁴⁵ A.g.e., 327.

Mâzinî' (ö. 249/863)'dir.⁴⁷ Mâzinî eserini Sîbeveyhi'ye ait *el-Kitâb*'da bulunan sarf bahislerinden istifade ederek yazmıştır. *et-Tasrîf* isimli bu eser günümüze ulaşan ilk müstakil sarf kitabıdır.⁴⁸

Ebû Osman el-Mâzinî eserinde, isim ve fiil kalıpları bunları meydana getiren aslî ve ziyade harfler temelinde karışık bir şekilde ele alınmış, ibdâl, i'lâl, kalb, taz'îf adıyla anılan harf değişim ve dönüşümleri eserin ana konusunu teşkil etmiştir. Ancak son dönemlerde yazılan sarf kitaplarında fiil ve isim kalıpları müstakil bölümler halinde incelenmiştir.⁴⁹ Kaynakların bir kısmında *et-Tasrîf*'in günümüze ulaşan en kadim müstakil sarf kitabı olması nedeniyle Ebû Osman el-Mâzinî sarf ilminin kurucusu olarak kabul edilmektedir.⁵⁰ Bununla birlikte sarf ilminin kurucusunun kim olduğu ile ilgili farklı bilgilerde kaynaklarda bulunmaktadır.⁵¹

2.2. Osmanlıda Tanzimat Öncesi Arapça Eğitimi

Arapça, Kur'ân-ı Kerim'in lügatı olması nedeniyle müminler nezdinde ayrı bir öneme haizdir. Temel İslâm bilimlerinin bu lügat ile tedvin edilmiş olması da Arapçanın İslâm Medeniyetinin dili olmasına sebep olmuştur. Bu da bütün Müslüman toplulukları Arapça öğrenmeye teşvik etmiştir. Osmanlı öncesi İslâm Devletlerinde ve Osmanlı döneminde eğitim kurumlarının bel kemiğini dînî ilimler teşkil etmiştir. Dînî ilimlerin dili de Arapça olduğu için İslâm devletlerinde çocuklara temel dini bilgileri öğretildikten hemen sonra Arapça eğitimi vermeye başlanmıştır.

Hız. Peygamber zamanında Dâru'l-Kurrâ'nın yanı sıra Mescid-i Nebevî ve Suffa eğitim faaliyetlerinin yapıldığı ilk yerler şeklinde görülmektedir. Abbasiler devrinde ise "küttap" yani mahalle mektepleri eğitim faaliyetlerinin yapıldığı yerler olarak ortaya çıkmıştır. Karahanlı, Selçuklu ve Osmanlılarda bu yerlere sıbyan mektebi

⁴⁶ Mehmet Nuri Ayyıldız, "Arap Dili Tarihi ve Arap Dili Gramerinin (Nahiv Sarf) Ortaya Çıkış Süreci", 170.

⁴⁷ Kırkız, Mustafa, "Dilbilim Tekniği Açısından Arapçanın Korunmaya Alınışı", 327.

⁴⁸ Hulusi Kılıç, *Sarf*, 136.

⁴⁹ A.g.e., 136.

⁵⁰ A.g.e., 136.

⁵¹ Mehmet Nuri Ayyıldız, "Arap Dili Tarihi ve Arap Dili Gramerinin (Nahiv Sarf) Ortaya Çıkış Süreci", 171; Hulusi Kılıç, *Sarf*, 136.

denilmekteydi. Osmanlılarda bu ve benzeri eğitim yerlerine “dâru ta‘lîm, dâru’l-îlim, muallimhane, mahalle mektebi, taş mektebi, mektebe-i ibtidaiye” gibi isimler de vermişlerdir. Bu yerler eğitimin ilk kademesi olup başta Arapça olmak üzere İslâmî ilimlerin öğretildiği yerleri oluşturuyordu.⁵² Öğrenciler buralarda Kur’ân-ı Kerim, tecvid, hat ve ilmihal öğrenirlerdi. Bu merhaleden sonra ise âlet ilimlerine (el-’ulûmü’l-âliyye) başlanırdı. el-Ulûmü’l-âliyye yani Arapça sarf, nahiv ve lügat sahasında mesafe aldıktan sonra ise el-Ulûmü’l-âliye (yüksek ilimler) için medreseye giderlerdi. Medreselerde Belâğat, istiâre, alâka ve mantık dersleri tedris edildikten sonra, Tefsir, Hadis, Kelam, Fıkıh ve Hikmet derslerini okurlardı.⁵³ Kaynaklarda ilk medresenin hangi tarihte ve nerede kurulduğu ile ilgili farklı bilgiler mevcut olmakla birlikte, medrese denince akla gelen ilk isim Nizâmülmülk (ö. 485/1092)’dür. Nizâmülmülk’ün Bağdat ve çevresinde inşa ettiği medreseler, İslâm dünyasının farklı bölgeleri için örnek temsil etmiştir.⁵⁴ Osmanlılarda, Selçuklulardan aldıkları medrese mirasını geliştirerek daha da ileri seviye ulaştırmışlardır.

Çalışmamızın bu bölümünde Osmanlı medreselerinde Arapça sarf ve nahiv eğitiminde ders kitabı olarak okutulan eserler üzerinde duracağız. Çalıştığımız eser Osmanlı’nın son döneminde tedvin edildiği için hususiyetle de Tanzimat sonrası Arapça eğitimini ve ders kitaplarını ele alacağız.

2.2.1. Osmanlıda Tanzimat Öncesi Okutulan Eserler

Osmanlı medreselerinde Tanzimat’tan önce sarf ve nahiv alanında okutulan ders kitapları incelendiğinde okutulan ders kitapları İmam-ı Birgivi’ye (ö. 981/1573) kadar neredeyse aynı eserler, aynı usullerle okutulmuştur.⁵⁵ İmam-ı Birgivi sarf ve nahiv mevzularında eser yazan Osmanlı alimlerinin en meşhurdur. Muâsırı alimler daha ziyade medreselerde okutulan eserlere şerh ve haşiye nev’inden kitaplar telif

⁵² Yahya Suzan, “Medreselerde Arapça Öğretimi”, *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum)*, (29 Haziran - 1 Temmuz 2012), C. I, 600.

⁵³ Ahmet Turan Aslan, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Kadar Arapça Öğretimi”, *XIII. Türk Tarih Kongresi: Ankara, 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. III, (2002): 801.

⁵⁴ Yahya Suzan, “Medreselerde Arapça Öğretimi”, 600.

⁵⁵ Ahmet Turan Aslan, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Kadar Arapça Öğretimi”, C. III, 802.

etmelerine karşın Birgivî'nin şerh ve haşiye tedvin etmekle beraber vaktini daha ziyade telif kitap yazmaya ayırdığı müşahede edilmektedir.⁵⁶ Burada şunu ifade etmeliyiz ki İmam-ı Birgivî'nin yazdığı eserler o döneme kadar medreselerde okutulan eserlere nispetle yenilik olarak addedilmektedir.⁵⁷ Bu özelliği de döneminde telif edilen diğer eserlere nispetle medrese mensupları tarafından rağbet görmesine ve medreselerde ders kitabı olarak okutulmasına sebep olmuştur.⁵⁸

2.2.1.1. Sarf Alanında Okutulan Eserler

a) *el-Emsiletü'l-Muhtelif*

el-Emsiletü'l-Muhtelif, 15. asırdan itibaren medreselerde okutulmaya başlanmıştır. Bazı kaynaklarda Hz. Ali (r.a.)'a⁵⁹ nisbet edilmekte iken bazı kaynaklarda ise müellifinin meçhul olduğu ifade edilmektedir.⁶⁰ Arapça öğretiminde ilk olarak okutulup ve ezberletilen bir eserdir. (نصر) “nasara” sülâsi fiilinin muhtelif fiil ve isim kalıpları 24 kalıpta ele alınmaktadır. Fiillerin malum ve meçhul çekimleri şahıs zamirlerine göre, isimlerin ise müfred, tesniye ve cemi çekimleri yapılmaktadır. Çekimlerin her birerinin altında Osmanlı Türkçesiyle izahat vardır.⁶¹

b) *Binâü'l-ef'âl*:

Binâü'l-ef'âl, Arapça öğretiminde *el-Emsile*'den sonra okutulan bir eserdir. Müellifi bilinmemektedir.⁶² Eser sülâsi mücerred ile sülâsi mezîdi ve rubâi mücerred ile rabâi

⁵⁶ A.g.e., C. III, 803.

⁵⁷ A.g.e., C. III, 802.

⁵⁸ A.g.e., C. III, 803.

⁵⁹ Dursun Hazer, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. I, S. 1, (2002): 287.

⁶⁰ Ahmet Turan Aslan, “Tanzimat'tan Cumhuriyete Kadar Arapça Öğretimi”, C. III, 802.

⁶¹ Dursun Hazer, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları”, 287.

⁶² Ahmet Turan Aslan, “Tanzimat'tan Cumhuriyete Kadar Arapça Öğretimi”, C. III, 802; Dursun Hazer, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları”, 287.

mezîdi 35 kalıpta ele almaktadır. Bu çekimleri (فعل) fe‘ale fiil kalıbı üzerinden yapmıştır.

c) *el-Maksûd*

el-Maksûd, bazı kaynaklarda İmam Âzam Ebû Hanife’ye (ö.150/767) nispet olunmakla birlikte müellifi kesin olarak bilinmemektedir.⁶³ Eserde, sarf ilminin önemi ifade edildikten sonra fiiller 30 kalıpta ele alınmaktadır. Ayrıca sahih ve illetli fiillerden bahsedilmektedir.

d) *El-‘İzzî*

El-‘İzzî, musannıfı İzzuddîn Ebû'l-Fedâil İbrâhîm b. Abdülvehhâb b. İmâmüddîn b. İbrâhîm ez-Zencânî'nin (ö. 655/1257)'dir. Eser musannıfın ismine nispetle *et-Tasrîfu'l-‘izzî*, *Tasrîfu'z-Zencânî* ya da *el-Muhtasar* isimleriyle de bilinmektedir.⁶⁴ *el-‘İzzî* üzerine Sadettin Taftâzânî ve Seyyid Şerîf Cürcânî'nin yazdığı şerhler “şerhayn müfideyn” adıyla vasıflanarak yıllarca medreselerde okutulmuştur.⁶⁵

e) *Merâhu'l-ervâh*

Merâhu'l-ervâh, müellifi Ahmed b. Ali b. Mes'ûd⁶⁶ olup XVI. Asırdan itibaren medreselerde ders kitabı olarak okutulmaya başlanmıştır. İ'lâl, zamirler ve iştikâkı ele alan geniş kapsamlı bir sarf kitabıdır.⁶⁷

f) *eş-Şâfiye*

eş-Şâfiye, müellifi İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249) ismiyle meşhur olan Cemâluddîn Osman b. Ömer'dir. *Mukaddime fi's-sarf* ismiyle de bilinmektedir. Bu eserde bir

⁶³ Betül Can, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Kitaplar”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. XII, S. 34, (2017): 491; Dursun Hazer, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları”, 288; Ahmet Turan Aslan, “Tanzimat'tan Cumhuriyete Kadar Arapça Öğretimi”, C, III, 802.

⁶⁴ Betül Can, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Kitaplar”, 491.

⁶⁵ Dursun Hazer, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları”, 288.

⁶⁶ Ahmet Turan Aslan, “Tanzimat'tan Cumhuriyete Kadar Arapça Öğretimi”, C, III, 802.

⁶⁷ Betül Can, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Kitaplar”, 492.

kısım nâdir meseleler ve iştikâk konusu birtakım delillerle izah edilmiştir. Hacmi küçük olmakla beraber bütün sarf konularını içine alan bir eser olup medreselerde özellikle ileri seviye ders kitabı olarak okutulmuştur.⁶⁸

Bu eserlerin yanı sıra Şemseddîn El-Fenârî'nin (ö. 834/1430) *el-Esâs fi't-tasrîf'i*, Necmeddin b. Ömer el-Herevî'nin *el-Hârûniyye fi't-tasrîf'i*'de medreselerde okutulan sarf ile ilgili diğer eserlerdendir.

2.2.1.2. Nahiv Alanında Okutulan Eserler

a) *el-'Avâmilü'l-Mi'e*

el-'Avâmilü'l-Mi'e, Abdülkâhir b. Abdurrahmân el-Cürcânî (ö.471/1078)'nin telif ettiği eser, medreselerde nahiv alanında ilk okutulan kitaptır. Bu eser medreselerde *el-'Avâmilü'l-Atîk* ya da *el-'Avâmilü'l-Kadîm* isimleriyle adlandırılmaktadır.⁶⁹ Eser 100 âmil ve onların misallerinden mürekkeptir.

b) *el-'Avâmil*

el-'Avâmil, müellifi Birgivî Mehmet Efendi (ö. 981/1573)'dir. Medreselerde *el-'Avâmilü'l-Cedîd* ismiyle meşhur olmuştur. el-Cürcânî'nin *el-'Avâmilü'l-Mi'e*'siyle aynı tarzda telif edilmiş olup zamanla onun yerine okutulmuştur.⁷⁰ Eser 60 âmil, 30 mamûl ve 10 i'râb ve her birerinin misallerinden meydana gelmiştir. Eser *el-'Avâmilü'l-Mi'e*'ye nispetle daha sade ve daha pratiktir. İmam Birgivi'nin *el-'Avâmil, İzhârü'l-esrar*'i ile İbn-Hâcib'in *el-Kâfiye*'si üçü birlikte nahiv cümlesi ismiyle basılmıştır.⁷¹

c) *İzhârü'l-Esrâr*

İzhârü'l-Esrâr, Birgivî Mehmet Efendi tarafından telif edilmiştir. Yine Birgivî'ye ait olan *el-Avâmil*'in detaylı bir şekilde işlendiği bir eserdir. Medreselerde nahiv ile ilgili

⁶⁸ A.g.e., 492.

⁶⁹ Dursun Hazer, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları", 288.

⁷⁰ Betül Can, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Kitaplar", 493.

⁷¹ Dursun Hazer, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları", 289.

okutulan temel kitaplardan biri olup kırktan fazla baskısı yapılmıştır. Aynı şekilde otuza yakın şerhi vardır.⁷²

d) *el-Kâfiye*

el-Kâfiye, İbn Hâcib olarak meşhur olan Cemâluddîn Ebû Amr b. Osman (ö. 646/1248) tarafından telif edilen bir eserdir. Medreselerde nahivle ilgili okutulan en önemli kaynaklardan biridir. Eser muhtasar bir metin olmasına karşın nahiv konularının hemen hemen hepsini içine almaktadır. İbn Hâcib isim, fiil ve harf olmak üzere üç ana başlık ve onların alt başlıklarıyla nahiv konularını işlemiştir. Nahiv ile ilgili Birgivî'nin *el-Avâmil*'i ilk seviye talebelere okutulurken, yine Birgivî'nin *İzhârü'l-Esrâr* isimli eseri orta seviye ve İbn Hâcib'in *el-Kâfiye* isimli eseri medreselerde ileri seviye talebelere okutulmuştur.⁷³

e) *Molla Câmî (el-Fevâidu'd-Diyâiyye)*

Molla Câmî (el-Fevâidu'd-Diyâiyye), Molla Câmî ismiyle meşhur olan Nûruddîn Abdurrahmân b. Ahmed Nûruddîn el-Câmî (ö.898/1492) tarafından İbn Hâcib'in nahiv ile ilgili *el-Kâfiye fi'n-Nahv* isimli eseri için telif edilen şerhtir. Eser *Molla Câmî* ismiyle meşhur olmuş ve medreselerde *el-Kâfiye fi'n-Nahv*'den sonra okutulan başlıca ana kaynak kitaplardan biridir.⁷⁴

f) *el-Elfiye Fi'n-Nahv*

el-Elfiye Fi'n-Nahv, İbn Mâlik ya da İbn Melek ismiyle meşhur olan Cemâluddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Abdullah b. Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274)'nin telif ettiği

⁷² Betül Can, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Kitaplar", 493.; Dursun Hazer, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları", 290.

⁷³ Betül Can, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Kitaplar", 493.; Dursun Hazer, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları", 290.

⁷⁴ Betül Can, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Kitaplar", 493.; Dursun Hazer, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları", 290.

eserdir. Nahiv konuları bin beyit şeklinde işlenen eser, medreselerde ileri seviye talebelere okutulmuştur.⁷⁵

Bu eserlerin yanı sıra Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf (ö. 762/1360)'un *Muğni'l-Lebib*'i, yine aynı müellifin *Kavâidu'l-İ'râb*'ı, Nâsiruddîn Ebû'l-Feth Nâsir b. Abdusseyyid b. Ali el-Mutarri'zî'nin (ö. 610/1213) *el-Misbâh Fi'n-Nahv*'i, nahiv alanında medreselerde okutulan eserlerin bir kaçıdır.

2.3. Osmanlıda Tanzimat Sonrası Arapça Eğitimi

2.3.1. Medreselerde Arapça Eğitimi

Daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlıda eğitim ve öğretim sıbyan mekteplerinde başlıyor ve medreselerde nihayet buluyordu. Bu eğitimde temel amaç İslâmi ilimleri okuyup anlayacak seviyeye talipleri ulaştırmaktı. Bu hedef doğrultusunda medreselerde eğitim veriliyordu. Hatta talebelerin devlet kademelerinde memur olabilmek için sarf ve nehidten ileri seviye dersleri okumaları bekleniyordu. Medreselerden icâzet alan talebeler Arapça dînî metinleri rahat bir şekilde okuyup, en ince gramer ve terkip bilgilerine vakıf olmalarına mukabil güncel metin okuyamamaları ve kendilerini ifade edebilecek kadar Arapça mükâleme yapamamaları sebebiyle de eleştiriliyorlardı. Aslında bu eleştirileri en gür sesle dile getirenler de yine medrese mezunlarıydı. Mesela Ziya Paşa Londra'da yayınlanan Hürriyet Gazetesinin 27 Temmuz 1864 tarihli gazetesinde yazdığı bir yazıda; medreselerdeki Arapça eğitimini tenkit etmiş, mezun olanların basit gazete metnini okuyamadıklarını, Arapça bir mektup yazamadıklarını ve kendilerini ifade edecek kadar Arapça bilgisine sahip olmadıklarını ifade etmiştir. Yine medreseden mezun olanların ancak medresede muallim, imam, hatip ve vâiz olabileceklerini dile getirmiştir.⁷⁶

Ali Suâvî ise Muhabir Gazetesi'nin 27 Ocak 1967 tarihli sayısı için kaleme aldığı yazısında; sarftan birçok i'lâl ve kelime çekimini öğrendim. Nahivden çok güzel irab ve terkip yapardım. Ancak Arapça güzel bir nutuk irat etmesini, mektup yazmasını

⁷⁵ Betül Can, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Kitaplar", 494.; Dursun Hazer, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları", 290.

⁷⁶ Ahmet Turan Aslan, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Kadar Arapça Öğretimi", C. III, 805.

yapamadığım için bu iki ilimden istifade edemediğimi söylesem doğrudur. Yine aynı yazar Paris'te neşredilen Ulûm Gazetesi'nin 20 Recep 1286 tarihli sayısına yazdığı başka bir yazısında şöyle söylemektedir: Medrese öğrencilerini sayısı ikiye taksimle anlaşılır. Bunlarda birinci kısım sarf, nahiv, mantık ve akâid okumakla yetinenlerdir. Bunların sayısı çoktur. Medrese mezunlarının yüzde almışına tekabül ettikleri tahmin edilmektedir. Özellikle imtihan ile askerlikten muaf kanunu bu kısımdan mezun olanların çoğalmasına sebep olmuştur. Diğer kısım ise icâzet alıncaya kadar devam edenlerdir. Bunların sayısı ise yüzde beşi geçmez.⁷⁷

Bu ve benzeri nice tenkitlerden de anlaşıldığı üzere medreselerde Arapça öğretimi gramere dayanmaktaydı. Konuşma, güncel metin okuması, Osmanlı Türkçesinden Arapçaya, Arapçadan Osmanlı Türkçesine metin tercüme dersleri neredeyse yoktu. Bu süreç medreseler için 1908 yılına kadar devam etmiştir.⁷⁸ Tanzimat ile yani okullar açılmasına ve Arapça öğretiminde yeni sistemler denenmesine karşın Osmanlı yönetimi tarafından medreselerdeki eğitim sistemine herhangi bir müdahale edilmemişti. Medreselerde eğitimde ilk yenilik 30 Ocak 1909 tarihinde Fatih'teki Tabhâne Medresesi'nde uygulamaya başlandı. Aslında okunan derslere birkaç yeni eserin ilavesinden başka bir yenilikte yoktu.⁷⁹

Bu programa göre Arapça dersleri şu minval üzere talim edilecekti:⁸⁰

1. sene : el-Emsile, el-Binâ, el-Maksûd
2. sene : el-Avâmil el-cedîd, İzhar el-Esrâr, el-Îrâb an kavâ'idi'l-Îrâb
3. sene : el-Kâfiye, el-Fevâid ez-Ziyâiyye, Muğni'l-Lebîb, el-Alâka, eş-Şâfiye
4. sene : el-Fevâid ez-Ziyâiyye, Muğni'l-Lebîb, Vaz'u İslâm, eş-Şâfiye
5. sene : el-Elfiyye, Aruz-kâfiye
6. sene : Kaside-i Bür'e, Bânet Su'âd
7. sene : el-Makâmât el-Harîriyye

⁷⁷ A.g.e., 805.

⁷⁸ A.g.e., 805.

⁷⁹ A.g.e., 805.

⁸⁰ A.g.e., 805.

8. sene : el-Makâmât el-Harîriyye

9. sene : el-Hamâse (li Ebî Temmâm)

10-12 seneler : el-Hamâse

13 Şubat 1909'da çıkarılan Medâris-i İlmiyye Nizamnâmessi'yle de bu program tadilatlarla diğer medreselere de teşmil edilmiştir. Bu programa göre, Arapça derslerinin yıllara göre taksimi şu şekildedir:⁸¹

1. sene : el-Emsile, el-Binâ, el-Maksûd, Nüzhetü't-Tarf fi İlmi's-Sarf

2. sene : el-Avâmil el-cedîd, İzhar el-Esrâr, el-Îrâb an kavâ'idi'l-Îrâb, Şuzûru'z-Zeheb fi Ma'rifeti Kelâmi'l-'Arab

3. sene : Muğni'l-Lebîb, el-Fevâid ez-Ziyâiyye, eş-Şâfiye, Vaz'u İslâm, İnşâ dersi

4. sene : eş-Şâfiye, el-Alâka, İsâgûcî, İnşâ dersi

5. sene : el-Fevâidi'l-Fenâriyye, Muhrasaru'l-Meânî, el-Kâfi (Aruz'dan)

6. sene : eş-Şemsiyye ve şerhi Tahrîr el-kavâid el-mantikiyye, Muhtasaru'l-meânî, Kasîde-i Bür'e, Bânet Su'âd, el-Muallekât, Arapça İmlâ, Tercüme Usûlü

7. sene : Tahrîr el-kavâid el-mantikiyye, el-Makâmât el-Harîriyye

8. sene : el-Makâmât el-Harîriyye

9. sene : el-Hamâse

10-12 seneler : Arap dili öğretimi yapılmaz. Fıkıh, tefsir, hadis ve kelam okunur.

Müşahede edildiği üzere program oldukça ağırdır. Diğer programa ilave olarak imlâ ve tercüme usulü dersleri de koyulmuştur.

1914 senesinde ise Dârü'l-hilâfeti'l-'aliyye Medreseleri açılınca haftalık Arapça ders saatleri yeniden tanzim edilmiş ancak bu derslerde hangi kitapların tedris edileceği bildirilmemiştir. Bu programa göre birinci yıl Arapça ders programı şu şekildedir:⁸²

1. sınıf: 4 saat sarf/lügat, 1 saat mükâleme (konuşma) ve tatbikat

⁸¹ A.g.e., 806.

⁸² A.g.e., 806.

2. sınıf: 4 saat sarf/lügat, 1 saat mükâleme (konuşma) ve tatbikat
 3. sınıf: 4 saat nahiv, 1 saat mükâleme (konuşma) ve tatbikat
 4. sınıf: 4 saat nahiv, 1 saat mükâleme (konuşma) ve tatbikat
 5. sınıf: 1 saat mükâleme – kitâbet, 1 saat vaz’
 6. sınıf: 1 saat mükâleme – kitâbet, 3 saat belâgat
 7. sınıf: 1 saat mükâleme – kitâbet, 3 saat belâgat
 8. sınıf: 1 saat mükâleme – kitâbet, 3 saat belâgat
- İkinci yıl Arapça ders programı ise şu şekildedir:⁸³

1. sınıf: 6 saat sarf-nahiv-belâgat
2. sınıf: 5 saat sarf-nahiv-belâgat
3. sınıf: 5 saat sarf-nahiv-belâgat
4. sınıf: 5 saat sarf-nahiv-belâgat
5. sınıf: 5 saat sarf-nahiv-belâgat
6. sınıf: 5 saat belâgat-vaz’
7. sınıf: 3 saat belâgat-vaz’
8. sınıf: 3 saat belâgat-vaz’

2.3.2. Yeni Açılan Okullarda Arapça Eğitimi

Tanzimat’tan sonra hayatın hemen hemen her alanında görülen reform hareketleri eğitim ve öğretim alanında hususiyetle de Arapça öğretiminde görülmeye başlandı. Arapça hayatın her alanında kullanılabilen bir yabancı dil olarak kabul edilmiş ve ona göre eğitim ve öğretim planlamaları yapılmaya çalışılmıştır. Bu hedef doğrultusunda yeni bir Arapça öğretim sistemi inşa edilmeye çalışılmıştır.

Eğitim alanında göze çarpan en önemli gelişme ise yeni okulların açılması ve yeni müfredat ve eğitim usullerinin uygulanmasıdır. Ülke geneline yaygınlaştırılmaya çalışılan bu okullaşmada, eğitim ve öğretim düzeninin ilk ve orta öğretim bölümlerini 1840 senesinden itibaren açılmaya başlayan Rüşdiye, İdadi, Sultani

⁸³ A.g.e., 807.

okulları teşkil ederken ve 1900 yılında Daru'l-fünun açılarak yüksek öğretim bölümü kurulmuştur.”⁸⁴

Rüşdiyelerde Arapça öğretimi her ne kadar ilk başta klasik kaynaklardan yapılırsa da daha sonra dersler yeni usule göre, talebelerin seviyeleri ve kabiliyetleri göz önünde bulundurularak ve dersler talebelere ana dilleri ile anlatılarak kolaylaştırılmaya çalışılmıştır. Yani Arapça dil kuralları talebelere Türkçe ve özlü bir şekilde öğretilmiştir. Talebelere okudukları sarf kaidelerine uygun şekilde kolay ve hareketli cümleler içeren okuma kitapları üzerinde okumalar yaptırılır ve bilmedikleri kelimeler talim edilirdi. Dört yıllık bu kısa eğitimin sonunda öğrenciler öğrendikleri dersleri ve o seviyedeki metinleri anlama ve tercüme edebilme yetisini elde edebilmişlerdir. Öyle ki 1848’de yirmi kadar çocuk, Meclis-i Maârif önünde imtihan edilmişlerdir. İlk önce sarftan fiil ve isim çekimleri gibi ezbere bilinmesi gereken teorik bilgiler sorulmuştur. Daha sonra “cümleler okutulup anlamları sorulması gibi” cevap verebilme becerileri sınanmıştır. Yani çocukların dinleme, anlama ve kendilerini ifade edebilme becerileri imtihan edilmiştir. Yaşları henüz sekizlerde olmasına rağmen sorulan sorulara başarıyla cevap vermişler ve büyük bir gayret ve emekle iyi bir seviyeye geldiklerini göstermişlerdir.⁸⁵

İdadîlerde Arapça öğretimi ise, ilk başta daha çok Türkçeye yardımcı şeklinde ve gramer ağırlıklı işleniyordu. Arapçadan Türkçeye geçen kelimelerin okunması ve öğrenilmesi hedefleniyordu. Yani Arapça öğretimi kelimesi bilgisine artırma amacına yönelik sarf ağırlıklı işleniyordu. Daha sonra ise Arapçanın yabancı dil olarak öğretilmesine, öğrencilerin konuşma kabiliyetini kazabilmeleri için Türkçeden Arapçaya, Arapçadan Türkçeye tercüme çalışmaları yapılmıştır.

Sultanîlerin ise her ne kadar açılış gayesi şu şekilde ifade edilse de: “Her türlü lisan ve ilmi bilen insanlar yetiştirmek, her sınıf insanın kendini yetiştirmesine imkân sağlamak, Osmanlı Devleti’nde yaşayan unsurların kaynaşmasına vesile olması

⁸⁴ Kerim Açık, “Tanzimat Döneminde Açılan Yeni Okullarda Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarının Yöntem Açısından İncelenmesi”, *Şarkiyat Mecmuası*, S. 37, (2020): 12.

⁸⁵ A.g.e., 14-15; Kerim Açık, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar Olan Dönemde Rüşdiye, İdadi ve Sultani Mekteplerindeki Arapça Derslerinin Yabancı Dil Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi”, *EKEV Akademi Dergisi* 2016, C. XX, S. 65, (2016): 318-319.

amacıyla ve usul-i cedide eğitim anlayışına uygun olarak açılacak okullara numune teşkil etmek üzere Mekteb-i Sultani kurulmuştur”.⁸⁶ ilk ders programında Arapça dersi yoktur. Daha sonra ders programlarında tadilat yapılarak Arapça ders olarak programa dahil edilmiştir. Sultanîlerde yeni usullere göre hazırlanmış kitaplardan öğretim yapılmış ve öğrencilerin okuma, anlama ve konuşma becerilerini kazanmalarına yönelik eğitim verilmiştir. İdadî eğitiminden farklı olarak Arap Edebiyatı Tarihi öğretimi yapılmış ve meşhur şairlerin eserlerinden beyt ve kıtalar ezberletilmiştir.

2.3.3. Tanzimat Dönemi Yeni Ders Kitapları

Yeni okulların açılmasıyla birlikte ikinci önemli adım olarak ta yeni eğitim ve öğretim sistemiyle uyumlu yeni ders kitaplarının hazırlanması olmuştur. Müellifler bu dönemde Arapça sarf ve nahvi kolay, pratik ve hızlı bir şekilde öğretme adına yeni yöntem ve usul arayışı içinde olmuşlar ve kitaplarını dört farklı metotla yazmışlardır.⁸⁷

Birincisi klasik Arapça sarf ve nahiv kitaplarını yeniden düzenleme şeklinde zuhur etmiştir. Bu metotta yazarlar, Arapça tedrisatında medreselerde okutulan *Emsile*, *Binâ*, *Maksûd*, *Avâmil* ve *İzhar* gibi klasik kitaplar üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Kimisi anılan bu eserleri özetlemiştir. Örneğin; Köse Efendi'nin yazmış olduğu *Emsile Şerhi* (İstanbul,1311) gibi. Bir kısmı ise bu kitapları üzerinden سوال-cevap çalışması gibi muhtelif yöntemlerle yeni kitaplar yazmışlardır. Örneğin; *Sualli Cevaplı Tertip Cedid Emsile*, Hüseyin Hıfzı, (İstanbul, 1328). Kimisi de müelliflerin klasik kitapların birçoğundan yararlanarak, kendi bilgi, birikim ve tecrübesiyle geliştirdiği projelerin kitap haline getirildiği eserlerdir. Örneğin; İbrahim Şemseddin, tedvin ettiği kitabın önsözünde eserini *Avâmil* tarzında ve ilaveli olarak hazırladığını ifade etmiştir.⁸⁸

İkinci metot ise, Avrupa'da zuhur eden dil öğretim usullerini Arapçaya uyarlama metodudur. Kitap telif eden dilciler Avrupa'da zuhur eden dil öğretim metot

⁸⁶ Kerim Açık, “Tanzimat Döneminde Açılan Yeni Okullarda Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarının Yöntem Açısından İncelenmesi”, 17.

⁸⁷ A.g.e., 1.

⁸⁸ A.g.e., 25.

ilkelerini herhangi bir değişiklik yapmadan aynen uygulayarak, yeni açılan okullardaki Arapça öğretilimi hedeflerine uyarlamışlar ve bu alanda ilk defa kullanılacak ders kitaplarını telif etmişlerdir. Mesela; Maarif Nezareti'nin emirleriyle teşkil edilen komisyon maharetiyle telif edilen “*Talimu'l-Lugati'l-Arabiyye ala Tarikat-ı Berlitz*”⁸⁹ isimli eser bu yöntemle en güzel örnektir. Avrupa'da Berliç Yöntemi diye bilinen bu metodun kuralları Arapça tdris kurallarına uyarlanmıştır.⁹⁰ Yine İsmail Hâmetî b. Osman tarafından hazırlanan “*Usûl Tedrîs-i Arabî*”⁹¹de bu yöntemle kaleme alınan eserlerdendir.

Talimu'l-Lugati'l-Arabiyye ala Tarikat-ı Berlitz isimli eser Almanyalı öğretmen Berliç'in öğretim yöntemine uyarlanarak hazırlanmıştır. Okul seviyesi ve öğrencilerin yaşları göz önünde bulundurularak iki yılda okutulmak üzere planlanmıştır. Bununla da Arapçanın yabancı dil olarak öğretilmesi hedeflenmiştir. Kitap içindeki dersler, öğrencilerin etraflarında bulunan eşyaların resimleri ve bu resimlerin altlarında Arapça isimlerinin yazılı olması şeklinde tanzim edilmiştir. Mesela; öğrencilerin sınıf ve ev ortamında kullandıkları eşyalar, vücut organları, hayvanlar ve ulaşım araçları bu usulle ders konusu olmuşlardır.⁹²

Yeni hazırlanan eserlerde uygulanan üçüncü metot ise muhtelit yöntemidir. Müellifler Avrupa'da zuhur eden yeni metotlara göre hazırlanmış eserleri, klasik Arapça ders kaynaklarını ve Tanzimat döneminde yazılmış kitapları incelemişler ve bunlardan elde ettikleri malumatları harmanlayarak kendilerinin ifadesiyle muhtelit

⁸⁹ Galata Sultanîsi Edebiyat Muallimi Ali Suad, el-Hedaya dergisi kurucusu ve el-Hilal el-Osmani gazetesi sahibi Abdülaziz Caviş, İstanbul Sultanîde Arapça Muallimi Edhemzade Muhammed Kemaleddin, Ta'limu'l-Lugati'l-Arabiyye a'lâ Tarikat-ı Berlitz, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1331.

⁹⁰ Kerim Açık, “Tanzimat Döneminde Açılan Yeni Okullarda Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarının Yöntem Açısından İncelenmesi”, 28.

⁹¹ İsmail Hâmetî b. Osman, Usûl Tedrîs-i Arabî (Mösyö (An) K Usûlünden müktebestir), İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1329.

⁹² Kerim Açık, “Tanzimat Döneminde Açılan Yeni Okullarda Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarının Yöntem Açısından İncelenmesi”, 28.

yöntemde ders kitapları yazmışlardır. *Mekteb-i Sultanîye Mahsus Sarf-ı Arabî ve Temrînât*⁹³bu yöntemle hazırlanan eserlere örnek gösterilebilir.⁹⁴

Dördüncü yöntem ise, Tanzimat dönemi dil bilimcilerinin geliştirdikleri yeni yöntemdir. Müellifler Arapça öğretimine yönelik kendi bilgi, birikim, tecrübe ve fikirlerinin bir neticesi olarak Arapçayı en kolay bir şekilde öğretme ilkesiyle özgün kitaplar hazırlamışlardır. Bu eserler Tanzimat dönemi yeni eğitim hedef ve anlayışına muvafık, Türk dil bilimciler tarafından Arapçanın yabancı dil olarak öğretilmesi hususunda geliştirilen dil öğretim metodu çalışmalarıdır. *Gayetu'l-ereb fi Teallüm-i Lisani'l-Arab*⁹⁵ ile *Temrînli ve İ'rablı Lisan-ı Arabî Sarf Kısmı*⁹⁶ isimli eserler bu yöntemle hazırlanmış ders kitaplarıdır.⁹⁷

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ES-SEMERÜ'L-MUKTETAFA MİNE'N-NAHVİ VE'S-SARF İSİMLİ ESERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE KAZANDIRILMASI VE İNCELENMESİ

Bu bölümde eser Türkiye Türkçesi ile sunulacaktır. Bununla birlikte zaman zaman transkripsiyondan öteye geçemeyen bir kullanım olduğunda belirtmek gerekir. Eserin dil aktarımı yapılırken esas metne sadık kalmaya özen gösterilmekle beraber bazı kısa ve net açıklayıcı ilavelerde yapılmıştır. Bu ilaveler slash “/” işareti ile

⁹³ Mustafa Cemil – Ahmed Naim, *Mekteb-i Sultanîye Mahsus Sarf-ı Arabî ve Temrînât*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1323.

⁹⁴ Kerim Açık, “Tanzimat Döneminde Açılan Yeni Okullarda Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarının Yöntem Açısından İncelenmesi”, 35.

⁹⁵ Süleyman Tevfik, *Gayetu'l-ereb fi Teallüm-i Lisani'l-Arab*, İstanbul: el-'Adl Matbaası, 1331 (1913).

⁹⁶ Hanbelizâde Mehmed Şakir, *Temrînli ve İ'rablı Lisan-ı Arabî Sarf Kısmı*, İstanbul: Reşadiye Matbaası, 1327/1329.

⁹⁷ Kerim Açık, “Tanzimat Döneminde Açılan Yeni Okullarda Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarının Yöntem Açısından İncelenmesi”, 39.

gösterilmiştir. Eserde müellifin koyduğu başlıklar, tez yazım kurallarına muvafık olacak bir şekilde numaralandırılıp içindekiler bölümü oluşturulmuştur.

3.1. Kitabın Dış ve İç Kapağı

ES-SEMERÜ'L-MUKTETAFA MİNE'N-NAHVİ VE'S-SARF

Mekâtib-i Husûsiyye'de Tadrîse Muntehabdır

Müellifi: Merhûm Mahmud Selâhaddin Paşazâde

Da‘vâ Vekîli Mehmed Sâmi

**Nâşiri: Sarıklı Zehhâf Alayının İkinci Taburunda Kolağası: Rifâizâde es-Seyyid
Süleyman Hâmid**

Ma‘ârif Nezâret-i Celîlesi’nin Ruhsatnâme-i Resmîyesi ile Dersaâdet’te Bâbîâlî
Caddesi’nde Cihan Matbaası’nda Tab‘ Olunmuştur.

Sene: 1325

Hukûk-ı tab‘ı müellifle nâşirine âitdir

Merkez tevzi‘i umûmîsi Divanyolu Caddesi’nde köşebaşında 28 numaralı
yazıhanedir.

ES-SEMERÛ’L-MUKTETAFA MÎNE’N-NAHVÎ VE’S-SARF

Mekâtib-i Husûsiyye’de Tadrîse Muntehabdır

Müellifi: Merhûm Mahmud Selâhaddin Paşazâde

Da‘vâ Vekîli Mehmed Sâmi

**Nâşiri: Sarıklı Zehhâf Alayının İkinci Taburunda Kolağası: Rifâizâde es-Seyyid
Süleyman Hâmîd**

Ma'ârif Nezâret-i Celîlesi'nin Ruhsatnâme-i Resmîyesi ile Dersaâdet'te Bâbîâlî
Caddesi'nde Cihan Matbaası'nda Tab' Olunmuştur.

Sene: 1325

Hukûk-ı tab'ı kâmilen müellifle nâşirine âitdir

Fiyatı: 60 paradır

Merkez tevzi'î umûmîsi Divanyolu Caddesi'nde köşebaşında 28 numaralı
yazihânedir.

3.2. Padişaha İthaf Bölümü

Bismillâhirrahmanirrahîm

Cevâhir-i nev nemâ-ı şevket ve zevâhir-i nurefzâ-ı âsumân-ı saltanat velî ni'met-i âlem, sertâc-ı iftihâr-ı nev-i benî Âdem padişahımız efendimiz hazretlerinin hasise-i zât kurûb-i semât cenâb-ı cihanbânîleri olan şîme-i kerîme-i âtîfetsâzî ve bendenevâzîleri igtizâ-ı âliyesinden olarak kâtibe-i sükkân-ı memalik-i mahrûse-i şâhânenin ezhervecih mazhar-ı feyz ve terakkî olmalarıyla muntazam derecede kesb-i maârif ve medeniyet edebilmeleri için şeref neşr buyrulan sâha-i muhîte-i inâyât celîle-i cenâb-ı şehinşâhilerinden cümlemiz hisseyâb bulunduğumuz cihetle bu

cihânda her bir ferd-i âlem kendisinin hâizi bulunduğu maddî ve manevî her nevi sermaye-i zâtîyesi nisbetiyle rahle-i hayatını tatrîz ve nâm ve zikrini de ihyâ ve ibkâ edecek olan mümkün derecede meâsir-i hamîde ve muhassenât-ı hayriye-i şâmile-i âlem-i hayata izhar ve ibraz etmeye insâniyeten mükellef bulunduğu gibi bilhassa ebnâ-ı din ve milletine vesîle-i intifa görülebilecek cümle-i hidemât-ı edebiyenin icrâ ve tervîcine bezl-i gayret ve ictihâdla ifâ-ı vecîbe-i insâniyette bulunması dahi muktezâ-ı hamiyet ve mezâyâ-yı fezâil beşîriyeden madûd görülerek zaman-ı şebûbiyetimin şâşâlî bir an behçet âvânını bu misillü kemâlâtın tesviye ve inşasına bir fırsat-ı nadire iğtinam edip ma’şer-i üdebâ meyânında bir eser-i acizî his olunmak temennisıyla her tâlib-i ilim ve edebi karîha ve fâkiresi istiâba ve kemâl-i suhûletle telakki edebilecek bir sûret-i besîta-ı müstahsenede ilm-i nahvi ve sarfın rütbe-i kâfiye-i maksudasına yetiştirecek targat-ı garîbenin kolaylıkla temhîdine medârü’l-îmar olmak ve birtakım müteaddit kitaplar kıraatiyle hayli bir müddet geçirmekten ise bir kitapla nâil-i murâd olunabilmek için gayet sarahatli ibareler ve kendi nazm-ı fikr-i âcizânemden ebyât-ı şiiiriye ve usul-i mükâleme ve kavâid-i tahrîriye-i Arabîye’ye bir numune bulunmak üzere cümel-i nesriyye ve dibâcât-ı şec’iyye ile emsile ve tatbikâtını muvazzahan tafsil ve beyan ederek “es-Semerü’l-muktetaf mine’n-nahvi ve’s-sarf” tesmiye kılınan işbu risale-i müfide-i âcizânemi bi’t-tertib şebbân-ı nücebâ-yı asra takdim eylerim. Ve billâhi’t-tevfik.

3.3. Kitabın Ön Sözü

Mukaddime

Nahiv ve Sarf denilen iki ilm-i nefisenin biri birinden müştak ve mütevellid ve beheri, yekdiğere muhtaç bulunduğu gibi gerek kemâl-i râbîta ve zabıtla inşa ve kitâbet ve gerek galat ve inhirâfdan hâlî bir suret-i müstecmilde cümel-i mevzûne ile idâre-i nutk-ı lisân ve telaffuz edebilmek için her kâtib-i münşi ve mantuka-i fasîhe en elzem nokta-i mesâ’da olduğundan artık işbu ilmeyn-i nefîseynin tahsiline çalışmak bir saadet cezîle-i feyziye-i kesb edebilmek demektir.

3.4. Fasl-ı Evvel / İ’râb

Nahiv ve Sarf ilimlerinden muktetaf i’râb denilen âlet-i müfekkike ile cümel ve ibârât-ı müşkilenin suûbât ve ma’kâdâtını tatbîkan hal edip ruh-u manaya vakıf olabilmek semeresi kazanılmak için i’râbın ne olduğunu ve neden mürekkeb bulunduğunu bihakkın bilmek lazımdır. Şu halde i’râb üç cüzden mürekkeb

diyebiliriz ki birincisi amel, ikincisi ma'mûl, üçüncüsü amel olup beherinin ayrı vecih aksâm ve teferruâtı vardır. Şöyle ki

3.4.1. Bâbü'l-Âmil

Âmil iki kısma münkasem olup biri âmil-i lafzî ve diğeri mânevîdir.

Lafzî, demek kendi fiil-i tabîyesiyle ve mânevî dahi manası hasebiyle amel eder demektir.

Lafzî dahi iki nevi üzere olup birine semâî ve diğesine kıyâsî denir.

Semâî demek erbâb-ı lügat-ı Arabiyye-i fesîha olan eski zaman Arab kadîmesinden işitilen vech-i lafız üzere bâkî kalıb ona kıyas etmek kâbil olmayan esmâ ve edevât-ı ma'dûdedir.

Kıyâsî demek dahi semâîden mâ adâ efâl ve mesâdir-i kıyâsiyyeyi bir minval üzere kıyâsen tasrif eden emsile-i muttaride demektir. Nitekim نَصْرًا، يَنْصُرُ، نَصْرًا denildiği gibi نَتْرًا، يَنْتُرُ، نَتْرًا dahi denilebilir. Semâî dediğimiz âmil-i lafzî kırk dokuz adetle münhasır olup beş nev'a münkasemdir.

3.4.1.1. Âmil-i Lafzî

3.4.1.1.1. Âmil-i Lafzî Semâî

a) Birinci Nev' (Hurûf-i cer)

Mâ ba'dındaki müzekker ve müennes, müfred veya tesniye ve cemi, ism-i âm veya hâs olsun munsarıf bulunduğu halde âhirini cer eden ve hurûf-ı cer ve izâfet, denilen yirmi harfdir ki misalleriyle beraber ber vech-i âtî beyan olunur. Şöyle ki

ب	تَأْتَقُ بُسْتَانُ الْجَمَالِ بِحَدِّهَا	فَأَنْبَتَ مَاءَ الْحُسْنِ سُنْبُلَ نَيْرَانَ
من	وَفِي ضَمَنِ ذَلِكَ الرَّوْضِ نَعْرٌ مُشَمَّبٌ	جَرَا فِيهِ مِنْ شُهُدٍ وَخَمْرٍ غَدِيرًا
عن	وَفِي الْحَدِّ نَارُ النِّزْجِيسِ الْعُصْنُ دَابِلٌ	حَمَاهُ عَنِ الْعُشَّاقِ أَغْصَانُ رَيْحَانَ
في	وَحَوْلَ الْعَدِيرِ الْأَقْحَوَانَ تُجَاهَهُ	بِنْفَسِجٍ وَ شَمِّ فِي شَفَائِقِ نُعْمَانَ
الى	فَقُلْتُ أَرَيْبِي النَّرِينَ فَأَوْمَنْتُ	إِلَى أَحَدِ الْخَدَيْنِ ثُمَّ إِلَى الثَّانِي
رب	فَتَابَ رَمَتْ قَلْبِي بِأَسْهُمِ حُسْنِيهَا	وَلَا رَبَّ سَهْمٍ وَاجِدِ قَطُّ أخطَانِي
على	يُمَاطِلُنَا بِالْإِجْتِمَاعِ زَمَانُنَا	وَأَنَا عَلَى مُطَلِّ الرِّمَانِ صَبُورَانَ
لام	عَلَى أَنَّ مَطَرَ الدَّهْرِ ضَيَّعَ صَبْرَنَا	وَقَدْ كَانَ مِقْتَلًا لِمَصْنُودِ كَيْثَمَانَ

Dokuzuncu او onuncu تا harfleridir ki şu iki harfe dahi hurûf-1 kase denilir. Misali:

أَيَا خَلِي فَايِي فِي هَوَاكُم هَجَرْتُ وَعِزَّةُ اللَّهِ الدِّيَارَا
فَقَالَ اللَّهُ هَوَاكُم مِّنْ قَدِيمٍ نَسِيمٌ جَوًّا وَوَجْدِي لَا يُبَارَا

Bâkî kalan on harf كَافُ, حَتَّى, مُذُّ, مُنْذُ, لَوْلَا, خَلَا, عَدَا, كَيْمًا, حَاشَا, لَعَلَّ harfleridir. Misalleri dahi beher harf bir beyt itibariyle ber vech-i âtî manzûme-i medhiye-i hazret-i pâdişâh-ı âzâm şevketmeâbıda tertiben beyan olunmuştur.

كاف	عُفُودُ نَظْمِي كَضَوِّهِ البَدْرِ تَزْدَهُرُ	بِمَدْحِ سُلْطَانِنَا قَدْ تَنْظُمُ الدُّرُ
حتى	بِحُسْنِ شَوْكَةِ حَتَّى العَلَاءِ رَقِي	دَوْمًا بِهِ افْتَحَرْتُ أَيَّامَنَا العُرُ
مز	دَامَ السُّعَادُ لَنَا مُذْ يَوْمِ طَلَعْتُهُ	هَذَا المَلِيكَ الَّذِي بِالْعَدْلِ مُسْتَهْرُ
منذ	أَحْيِي المَعَارِفِ فِينَا مُنْذُ نَسْنَتُهُ	لِذَلِكَ أَصْحَى لَوْأ المَجْدِ يَنْتَشِرُ
لولا	لَوْلَاكَ يَا مَلِكِ الإِحْسَانِ مَا طَلَعْتُ	شَمْسُ المَكَارِمِ إِجْلَالًا وَلَا القَمَرُ
خلا	حِزْبُ السَّلَاطِينِ هُمْ فِي عَصْرِنَا شَجَرُ	خَلَا المَلِيكَ الَّذِي فِي عُصْنِهَا تَمَرُ
عدا	مَنْ حَازَ فِي عَصْرِنَا شُكْرًا وَ مَحْمَدَةً	عَدَا الأَحْمِيدِ الَّذِي إِحْسَانُهُ مَطَرُ
كيما	يُرِيكَ فَضْلًا عَمِيمًا مِنْ نَعَائِمِهِ	فَكَيْمًا تَنْسَى هَذَا بِالْكَوْنِ يَنْدَكُرُ
حاشا	دَعُ مَقْتِرًا حَاسِدًا إِنْ قَالَ مُكْذِبَةً	حَاشَا مَلِيكَ سَمًا أَذْكَارُهُ عِطْرُ
لعل	سَامِي نَشَأَ أَنْرًا فِي نَفْعِ مَلَّتِهِ	لَعَلَّ ذَنْبِي بِفَضْلِ اللَّهِ يَنْعَوِرُ

b) İkinci Nev' (İsmi ni Nasb ve Haberini Raf' Edenler)

İsmi ni nasb ve haberini raf' etmek ameliyle mükellef olup sekiz harfdan ibaret bulunarak bunlara dahi hurûf-1 nasb ve te'kîd denildiği gibi ber vech-i mâr beherinin bir ismiyle bir haberi olacaktır. Misalleri dahi âtiyen beyan olunur.

Hurûf-i Te'kîd

ان	إِنَّ العُلُومَ هِيَ الفَخْرُ فَفَرَّبَهَا	عِزًّا وَحَقُّكَ أَنْ تَفُورَ مُتَفَجِّرًا
ان	وَاعْلَمْ بِأَنَّ النُّحُوءَ أَعْدَبُ مُؤْرِدِ	وَالصَّرْفُ بِالْأَدَابِ أَصْبَحَ مُخْبِرًا

Bu iki harf yalnız te'kîd manasını verdikleri gibi arlarındaki fark-1 cüzî dahi şu kadardır ki إِنَّ harfi bir cümlede ibtidâsında ve أَنَّ dahi evâsıtında olabilir.

Üçüncüsü كَأَنَّ harfidir ki misali:

كَأَنَّ الشَّعْرَ مَعْرُوسٌ بِأَرْضِي وَدُرُّ النَّثْرِ مُنْثُورٌ بِرَوْضِي

Bu harfin dahi müstelzimi olduğu manası teşbiye yani benzetmek demek olarak yalnız bu manada kullanılır.

لكن الْجَهْلُ لِلْإِنْسَانِ مِنْهُ مَوَاجِعُ دَوْمًا وَ لَكِنَّ الْعُلُومَ مَنَافِعُ

Bu harf dahi istidrak manasını ifade edib başka manada kullanılmaz.

ليت لَيْتَ الْعُلُومَ النَّافِعَاتِ لِذِينِنَا مَرْزُوقَةً لِلْكَلِّ هُنَّ مَطَامِعُ

ليت harfi dahi istidrâk manasını ifâde idüb başka manada kullanılmaz.

لعل فَلَعَلَّ رَازِقَنَا مُجِيبٌ دُعَائِنَا حَتَّى يَعُودُنَا بِذَلِكَ طَوَالِغُ

لعل harfinin manası dahi teraccî ve tevaggu' yani bir şeyin husul veya ademini recâ etmek demektir.

Her fiil-i tam, fâilini raf ve mefûlünü nasb ve fiil-i nâkıs dahi ismini raf ve haberini nasb eylediği misillü hurûf-ı nasb ve te'kîd dahi isimlerini nasb ve haberlerini raf etmekle amelce fiile olan mukarebet ve müşabehetlerinden dolayı zikrolunan şu altı harfe hurûf-ı müşebbehe bil-fiil nâmı dahi ilaveten ilhâk olunur.

Yedincisi لا harfidir ki buna harf-i istisna munkatî' denilir. Misali

الا لَا يَحْسُنُ الْأَخْلَاقُ لِهَوَاةٍ مَلْعَبٍ إِلَّا جَمَالَ الْعِلْمُ أَجْمَلُ مَأْدِبُ

Sekizincisi لا harfidir ki bir şeyin cinsiyetini nefyeder. Misali:

لا لَا جَاهِلَ الْعِرْفَانَ نَائِلٌ رَفْعَةٍ لَا خَالِي الْأَدَابِ نَائِلٌ مَكْسَبِ

c) Üçüncü Nev' (İsmi Raf ve Haberini Nasb Edenler)

İsimlerini raf ve haberlerini nasb eden ما ve لا harfleridir ki bunlara dahi, müşebbehât bi leyse denilir. Zira amelce bir oldukları için leyseye teşbih olunmuşlardır.

Misalleri:

ما مَا الْمَالُ عِزًّا وَالْعِنَاءُ شَرَفًا لَا عِزَّ فِي مَالٍ غِنَاكَ تَدُلُّا
لا لَا الْفَقْرُ لِلْإِنْسَانِ حُسْنٌ مَلَابِسِ بَلْ فَخْرُهُ الْعِرْفَانُ ذَاكَ مَقْضِيًّا

d) Dördüncü Nev' (Fiili Muzâriyi Nasb Edenler)

Harf-i âhiri harf-i sahih olan fiil-i muzâri'nin âhirini i'râben yani hareke-i zâhire ile nasb eden ان ve لن ve كى ve اذا harfleri olup bunlara dahi hurûf-ı nâsibetü'l-fiil-i muzâri' denilir. Misalleri dahi ber vech-i âtî beyan olunur. Şöyle ki:

ان	ان رَمَتْ حَيْلِي اَنْ تَفُوزَ بِجَنَّةٍ	فَاخْفَضَ جَنَاحَ الطُّلُوعِ مِنْكَ تَذَلُّلاً
لن	لِلْوَالِدَيْنِ فَحُرٌّ عَلَى نِعَمٍ بِهَا	لَنْ تَنْظُرَ اِلَّا سَوْأً نِعَمٍ تَنْوَلَا
كى	واطْلُبْ غُلُومًا اِذْ عَسَيْتَ تَنَالُهَا	ذَا كَيْ يَكُونُ الْحُسْنُ فِيكَ مُكَمَّلًا
اذا	اِنْ نَلْتَ عِلْمًا مَعَ رِضَائِهِمَا اِذَا	تَتَعَدُّ بَيْنَ النَّاسِ اَنْتَ مُفَضَّلًا

e) *Beşinci Nev' (Fiili Muzâriyi Cezm Edenler)*

Harf-i âhiri harf-i sahih olan fiil-i muzâri'i i'râben yani hareke-i zâhiresini sükûna tebdilen ve mu'tel bulunan efâl-i muzâri'i dahi mezkur harf-i illetin hazfiyle cezm eden لم, لام امر, لام النهى, لام ان, ما, مهما, اين, من, منى, انى, متى, اين, من, ما, مهما, ان, لام النهى, لام امر, لم, لام on beş harfe dahi hurûf-ı cevâzım denilir.

Mübtedî talebelerin fikirlerine güzelce duhûl etmek ve usûl-i mükâleme-i Arabiye'ye bir numune-i merğûbe olmak için bunların misalleri ber vech-i âtî nesren beyan olunur. Zira bu gibi yerlerde nesir şiirden daha sarahatli görülebilir. Şöyle ki:

لم	نَصَحْتُكَ اَنْ تَتَّخِذَ طَلَبَ الْعِلْمِ مَسَلًا لِكَيْتَ لَمْ تَنْتَصِحْ
لما	لَمَّا يَذْهَبُ اَوْ اَنْ صَبَّاحَ سَيَعْتَرِيكَ النَّدَمُ عَلَى عَدَمِ اسْتِمَاعِكَ نَصِيحِي
لام الأمر	لِيَجْعَلَ لَكَ الْاَدَبَ مَنْزِلًا عَلِيًّا بَيْنَ النَّاسِ لِيَتَفَتَّحَرَ بِهٖ اَمَامَ اَبْنَاءِ عَصْرِكَ وَ وَطْنِكَ
لام النهى	لَا تَتَأَخَّرْ عَنِ الدَّوَامِ اِلَى الْمَكْتَبِ لِاِنَّهُ مَحَلُّ التَّهْذِيبِ وَالْاِسْتِيفَادَةِ

Bu dört harf yalnız bir fiili ve bâkî kalan on bir harf fiil-i şart ve fiil-i cevab olarak iki fiili cezm eder.

ان	اِنْ تُحْفَظْ دَرْسَكَ وَتُحْسِنُ اَدَبَكَ تَأْخُذُ مِنْ اَبْوَابِكَ كُلَّمَا تَرُومُ وَ تَطْلُبُ
مهما	لَا تَضْجُرْ مِنْ كَثْرَةِ الْمُطَالَعَةِ بِدُرُوسِكَ لِاِنَّكَ مَهْمَا تَتَّعَبُ تَسْتَرْحُ فِي عَاقِبَةِ الْاَمْرِ
ما	اِسْهَرُ لَيْلِكَ وَزِدْ اجْتِهَادًا لِاِنَّكَ مَا تَقْرَأُ مِنْ نَفِيسِ الْكُتُبِ وَالرَّسَائِلِ تَنْفَعُ مِنْهُ حَيْثُ قِيلَ بِقَدْرِ الْجِدِّ تَكْتَسِبُ الْمَعَالِي . وَمَنْ طَلَبَ الْعُلَا سَهَرَ اللَّيَالِي
من	اِعْرِسْ بَرُوضِ التَّحْصِيلِ عَرَسَ سَعْيِكَ وَاجْتِهَادِكَ لِاِنَّهُ مَنْ يَغْرِسُ غَرَسًا يَقْتَطِفُ مِنْ ثَمَرِهِ
اين	لَا تَسْتَنْبِدْ عَلَى اَبِيكَ وَ عَمِّكَ وَتُفُوذِهِمَا فِي وَطْنِكَ بَلْ اعْتَمِدْ عَلَى عِلْمِكَ وَ عِرْفَانِكَ لِاِنَّهُمَا اَيْنَ تَكُنْ يَنْفَعُكَ فَضْلُهُمَا نَفْعًا جَزِيلاً
حيث	قِيلَ الْعِلْمُ يَرْفَعُ بَيْنًا لَا عِمَادَ لَهُ، وَالْجَهْلُ يَهْدِمُ بَيْتَ الْعِزِّ وَالْكَرَمِ
متى	اِنْ كُنْتَ فَقِيرًا وَرَأَيْتَ غَنِيًّا جَاهِلًا فَلَا تَكُنْ لَهُ حَاسِدًا. لِاِنَّكَ اَعْنَى مِنْهُ بِوُجُودِ عِلْمِكَ وَ اَدَبِكَ وَ اِنَّكَ مَتَى تَحْسُدُ تَهْلِكُ حَيْثُ قِيلَ الْحَسُودُ لَا يَسُودُ

انى	كُنْ مُتَوَاضِعًا وَمُسَايِرًا لِلْعَامِّ وَالْخَاصِّ حَيْثُ آتَى تَتَكَبَّرُ بِعِلْمِكَ اللَّهُ تَعَالَى يُبْغِضُ الْمُتَكَبِّرَ
اي	وَإِذَا وَآتَيْتَ مَنْصِبًا فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْعَدْلِ لِأَنَّهُ أَيُّ حَاكِمٍ يَعْدِلُ وَ يَرْحَمُ تَشْكُرُهُ النَّاسُ مَا دَامَ حَيًّا وَيَبْقَى ذِكْرُهُ عَطْرٌ بَعْدَ مَوْتِهِ أَيْضًا
حيثما	أَفْعَلْ بِقِيَدِ حَيَاتِكَ فِعْلًا جَمِيلًا وَخَيْرًا جَزِيلاً لِأَنَّكَ حَيْثُمَا تَعْمَلُ تَنْصِفْ بِهِ وَتَجِدْهُ أَمَامَكَ
اذما	إِذَا أَسَأْتَ بِفِعْلٍ فَنُبِّ عَنْ فِعْلٍ غَيْرِهِ لِأَنَّكَ إِذَا تَفَعَّلْتَ نُقِبْتَ تَوْبَتُكَ
اذاما	اِحْتَرَسْ عَلَى لِسَانِكَ مَنْ أَنْ يَنْطِقَ يُكْذِبَ أَوْ يَفَاقِ أَوْ كَلِمَةً فُتِنَةٌ لِأَنَّكَ إِذَا مَا تَصَدَّقْتَ تَكْسِبُ أَمَنْ النَّاسِ مِنْكَ وَتَكُنْ قَدْ أَنْبَتَ شَرَفُكَ وَحَسَنَ كَمَالِكَ أَيْضًا حَيْثُ قِيلَ. سَلَامَةُ الْإِنْسَانِ فِي حِفْظِ اللِّسَانِ

Âmil-i lafzînin kısım-1 semâsi er vech-i mâr zikrolunan yirmi hurûf-i cer ve izâfet ve sekiz hurûf-1 nasb ve te'kid ve iki harfân-i müşebbihetân bi leyse ve dört hurûf-1 nâsibetü'l-fiil-i muzâri' ve on beş hurûf-1 cezm ceman beş nev'a münkasem olarak kırk dokuz adetten ibaret olup kıyâsî dahi âtiyen beyan olunur.

3.4.1.1.2. Âmil-i Lafzî Kıyâsî

a) Mutlak Fiil

Âmil-i kıyâsî dokuz adet olup birincisi mutlak fiil yani bu kitabımızın fasl-1 sâlisinde beyan olunacak envâ-1 efâl olup her fiil raf' ve nasb amelini hâizdir ki merfûuna fâil ve mansûbuna meful denilir.

Misali:

صَبَغَ الْحَيَاءُ لِحَيْنَتِهَا فَتَعَسَّجَدَا لَمَّا مَدَدْتُ لِلْمِسِّ وَجَنَّتِهَا يَدَا

Ve her yerde mefulün zikri meşrut olmadığı gibi yalnız fâile dahi mana-1 kelam müstevfâ olabilir.

Misali:

لِيَعِشَ سُلْطَانُنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ لُطْفُهُ أَضْحَى لِكُلِّ النَّاسِ شَامِلٌ

Ve eğer fiilin merfu zikrolundukta kelâmın manası kâfiyen anlaşılırsa fiil-i mezkûr tam ve eğer anlaşılmayıp her halde her mansûba muhtaç bulunacağı takdirde fiil-i mezkûr nâkıs demektir ki şu halde merfuuna isim ve mansûbuna dahi haber denilir.

Misali:

كَانَ الْفُؤَادُ عَلِيلَ دَاءٍ صُدُوذِهَا مَنَّتْ بِوَصْلِ طَابٍ فِيهِ فُؤَادُنَا

b) İsm-i Fâil

İkincisi ism-i fâildir ki o dahi fiil-i malumunun amelini icra eder yani fâilini raf⁶ ve mefulünü nasb eder.

Misali:

كَانَ الْعَرَامُ مُوجَّعًا لُوْعَاتِهِ أَعْضَاءَ جِسْمِي نَيْلَ مِنْهُ مَرَاتِنَا

c) İsm-i Mefûl

Üçüncüsü ism-i mefûldür ki o dahi fiil-i mechulünün amelini icrâ edip merfuuna nâib-i fâil denilerek mansûbu yoktur.

Misali:

إِنَّ الْعَرَامَ مُجْرَبٌ حُرْقَاتُهُ فَاحْرَسْ لِنَفْسِكَ أَنْ تَكُونَ حَرِيقُهُ

d) Sıfat-ı Müşebbehe

Dördüncüsü sıfat-ı müşebbehedir ki o dahi müştak minh olduğu fiilinin amelini icra eder.

Misali:

إِنَّ النَّقَى حَسَنٌ عَوَاقِبُهُ لَدَا فَأَلْأَنْبِيَاءَ تَنْبُؤُوا بِنِقَاهِهِمْ

e) İsm-i Tafzîl

Beşincisi ism-i tafzildir ki onun dahi ameli müştak minh olduğu fiilinin ameli gibidir.

Misali:

مَا مِنْ كِتَابٍ أَجْدُ فِيهِ مَنَافِعَ بَيْنَ الرَّسَائِلِ مِنْهُ دُونَ رِسَالَتِي

f) Masdar

Altıncısı kâffe-i efâlin andan iştikak etmiş olduğu masdardır ki o dahi amelce fiil gibidir.

Misali:

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ جَلَّ جَلَالُهُ دَوْمًا عَطَاءَ لَهُ عَيْبِدَ جَنَابِهِ
لِلْمُسْتَحِقِّ دَرَاهِمًا مُتَصَدِّقًا كَيْ يُرْهِبَ الْإِنْسَانَ حَسَنَ ثَوَابِهِ

g) İsm-i Muzâaf

Yedincisi ism-i muzâfdır ki o dahi mâ bâdındaki muzâaf-ı ileyhin âhirini cer eder.

Misali:

h) İsm-i Mübhem-i Tâm

Sekizincisi ism-i mübhem-i tamdır ki o dahi mâ bâdındaki ismi nasb eder.

Misali:

أَفْسَامُهُ اثْنَانِ فِيهِ تَأْمَلُوا

سَيُتُونَ جَزَاءَ الْعَوَامِلِ كُلِّهَا

ı) Ma'na Fiil

Dokuzuncusu ma'na fiil yani mantukundan bir fiil manası anlaşılan lafız demektir.

Bahsi sebkat eden bâb-1 âmilin izâhâtında zikrelediğimiz kısım-1 lafzîsi kâmilin beyân olunmuş olarak şimdi dahi kısım-1 mânevîsinin tafsîlâtına bed olunur/başlanır.

3.4.1.2. Âmil-i Ma'nevî**3.4.1.2.1. Râfiu'l-Mübtedâ ve'l-Haber**

Âmil-i mânevî iki kısım olup birincisi râfiu'l-mübtedâ ve'l-haber yani bir cümle-i ismiyenin evâilinde vâki' bulunacak isim ile o cümleden matlub olan mana-ı maksudu ifade ve itmam ederek ondan sonra gelecek ism-i âhire terkiib mübtedâ ve haber denilüb bunların beheri haizi bulunduğu makamın şanı hasebiyle bilâ âmil-i lafzî, mânevîyen merfû' olmak demektir.

Misali:

الَّذِينَ قَامَ وَ بِالْإِجْلَالِ تَزْدَهُرُ

دَارُ السَّعَادَةِ بِالْإِسْلَامِ عَامِرَةٌ

3.4.1.2.2. Râfi'u'l-Fiili'l-Muzâri'

İkincisi – râfi'u'l-fiili'l-muzâri' yani nevâsıb ve cevazımdan mücerred olan fiili muzâri' kendi tabiatıyla mânevîyen merfû' olmak demektir.

Misali:

وَالْكُلُّ يُنْبِي فَلَا ظُلْمَ وَلَا ضَرَرَ

وَيَتَمَلُّ الْعَدْلُ فِيهَا كُلَّ نَاهِيَةٍ

3.4.2. Bâbü'l-Ma'mûl

Ma'mûl dahi iki kısma münkasem olup biri ma'mûl-ü bi'l-asâle ve diğeri bi't-tebeyye yani i'râbı metbûununun i'râbı gibi olur demektir.

Birinci kısım dört nev'i üzere olarak merfu' mansûb ve isimlere muhtas mecrûr ve fiillere muhtas meczûm olup birinci nev' yani mefû' dokuz adettir ve bunların

misalleri dahi tâliblerin usûl-i mükâleme ve ayrıca fenn-i inşâ-ı Arabiye'den dahi hisseyâb-ı marîfet olmaları için ber vech-i âtî cümel-i nesriye ve ibârât-ı tahririye-i şec'iyeye ile beyan olunur. Şöyle ki:

3.4.2.1. Ma'mûl-ü Bi'l-Asâle

3.4.2.1.1. (Birinci Nev') Merfû'

a) Fâil

Birincisi – Fâildir ki misali:

إِنَّ أَعْدَبَ مَا تَرْتَمْتُ بِهِ عَدْبَاتُ الْأَقْلَامِ وَتَوَشَّحْتُ بِأَلْيِهِ خُصُورَ الْأَرْقَامِ إِهْدَائِي تَنَاءً يُسْبِي النَّسِيمَ بِطِيبِ أَنْفَاسِهِ
وَيُؤْنَسُ الْفُؤَادُ الْكَلِيمَ بِحَدِيثِ أَنْاسِهِ

b) Nâib-i Fâil

İkincisi – Nâib-i fâildir ki misali:

عَبَّ إِهْدَائِي سَلَامًا يَنْبَسُّمُ تَعْرُهُ بِالْمَحَبَّةِ وَإِخْلَاصُ الْوَدَادِ وَتَحْيَاثُ عِطْرِيَّةٍ تَتَلَأَلُ فِي سَمَاءِ طَرْسِهَا الْأَقْمَارُ أَعْرَضَ
أَنَّهُ قَدْ أَحَدَ تَحْرِيرَ سَيِّدِي بِيَدِ التَّعْظِيمِ وَالنَّكْرِيمِ

c) Mübtedâ

d) Haber

Üçüncüsü – Mübtedâ dördüncüsü haberdir ki misali:

عَرَأْسُ أَشْوَاقٍ مَرْفُوقَةٌ الْيُكْمُ لَا يَبْرُدُ غَلِيلُهَا بِدُونِ رُؤْيَاكُمْ وَلَا يَشْفَى غَلِيلُهَا بِغَيْرِ مُشَاهَدَةِ مَحْيَاكُمْ

e) İnne ve Kardeşlerinin Haberi

Beşincisi hurûf-ı nasb ve te'kîd namıyla zikrolunan (ان) ile daha yedi adet ahavâtının haberleridir ki

Misali:

إِنَّ الْأَقْلَامَ عَاجِزَةٌ مِنْ أَنْ تَحْصُرَ جُزْءًا مَا عِنْدِي مِنْ خُلُوصِ الطَّوْبِيهِ لِمُشَاهَدَةِ بَيْهِ طَلَعْتُكُمْ الْأَنْسِيهِ كَمَا هُوَ مُؤَيِّدٌ
لَدَيْكُمْ بِأَدَاتِكُمْ الْقَلْبِيَّةِ

f) Kâne ve Kardeşlerinin İsmi

Altıncısı – Efâl-i nâkîsa denilen (كان) ahavâtının isimleridir ki

Misali:

سَيِّدِي بَيْنَمَا كَانَ الْقَلْبُ مُقَاسِبًا أَلَمَ الْبِعَادِ وَ مُتَسَعِّرًا بِنَارِ أَضْرَمْتِ بِالْفَوَادِ إِذْ لَاحَ كِتَابُكَ الْمَشْرِقُ شَمْسُهُ الْبَادِي لَنَا
فَرَحُهُ وَأَنْسُهُ فَتَلَوْتُ آيَاتَ الشُّكْرِ وَالتَّنَاءِ وَأَقَمْتُ عَلَى وَطِيفَةِ الْحَمْدِ وَالدُّعَاءِ عَلَى إِكْتِمَالِ صِحَّتِكُمْ عَزِيزِي

g) Nefî İçin Olan Lâ'nın Haberi

Yedincisi –Nâfiyetü'l-cins olan (لا) harfinin haberidir ki misali

لَا تَفْنُنْ بَيْنَ اثْنَيْنِ بِطَنِّكَ أَنْ الْفِتْنَةَ تَقْرُبُكَ لِأَحَدِهَا لِأَنَّهَا أَسَدٌ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا فِتْنَةَ فَاتِنٍ مَقْبُولَةٍ حَتَّىٰ وَلَوْ عِنْدَ ضِدِّينِ
مُتَخَاصِمَيْنِ بَلْ اجْتَهَدَ عَلَى تَحْيِيْبِ اثْنَيْنِ بِيَعْضِهِمَا

h) Leyseye Müşebbeh Olan Mâ ve Lâ'nın İsmi

Sekizincisi – Leyseye müşebbeh olan (ما و لا) harflerinin isimleridir.

Misali:

لَا تَرْكُضْ فِي الْأَسْوَاقِ وَالْأَرْفَاقِ عِنْدَ ذَهَابِكَ إِلَى الْمَكْتَبِ وَإِيَابِكَ مِنْهُ لِأَنَّهُ (مَا) الرَّكْضُ لِإِنْفَا (وَلَا) الْخَفَّةُ مُنَاسِبَةٌ
لِطَلْبَةِ الْعِلْمِ وَأَهْلِ الْأَدَبِ

ı) Nevâsıb ve Cevazımdan Hâlî Olan Fiil-i Muzâri

Dokuzuncusu – Nevâsıb ve cevazımdan hâlî olan fiil-i muzâri'dir ki

Misali:

لَا تَكُنْ مُتَكَدِّرًا مِنْ أَسْنَادِكَ إِنَّ وَبِخِكَ لِعَدَمِ حِفْظِكَ الدَّرْسِ أَوْ لَا سَاءَتُكَ الْأَدَبِ لِأَنَّ التَّوْبِيخَ يُؤْتَرُ عِنْدَكَ فَتَحْفِظُ
دَرْسَكَ وَتَحْسِينُ أَدَبِكَ بَعْدِيذٍ

3.4.2.1.2. (İkinci Nev')Mansûb

Mansûb dahi on üç adet olup misalleriyle beraber ber vech-i âtî beyan olunur şöyle ki

a) Mefûl-ü Mutlak

Birincisi – Mefûl-ü mutlakdır ki misali:

إِذَا حَفَظْتَ فَاحْفَظْ حِفْظًا جَيِّدًا لِتَكْسِبَ ثَنَاءَ جَمِيلًا يَوْمَ إِمْتِحَانِكَ مِنْ كُلِّ مَنْ حَضَرَ وَإِلَّا فَلَا حَيْثُ قِيلَ عِنْدَ الْإِمْتِحَانِ
يُكْرَمُ الْمَرَاءُ أَوْ بَهَانُ

b) Mefûl-ü Bih

İkincisi – Mefûl-ü bihdır ki misali:

لَا تَسْتَهْزَأْ بِفَقِيرٍ وَلَا نَعْتَرِضْ عَلَى حُكْمِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ لِأَنَّ الْإِعْتِرَاضَ عَلَى حُكْمِهِ يُوقِعُ الْإِنْسَانَ فِي التَّهْلُكَةِ حَيْثُ
قِيلَ الْإِعْتِرَاضُ فِيهِ الْهَلَاكُ

c) Mefûl-ü Fîf

Üçüncüsü – Mefûl-ü fihtir ki misali:

تَعُودُ عَلَى الصَّلَاةِ مِنْ صِغَرِكَ كَيْ تَكُونَ مُوَاضِبًا عَلَيْهَا فِي كِبَرِكَ وَصُمْ شَهْرَ رَمَضَانَ لِأَنَّهُ مِنَ الْفُرُوضِ الْخَمْسِ عَلَيْكَ

d) Mefûl-ü Leh

Dördüncüsü – Mefûl-ü lehtir ki misali:

إِنْ تَصَدَّقْتَ بِصَدَقَةٍ عَلَى فَفِيرٍ فَتَصَدَّقْ طَلَبًا لِمَرْضَاةِ اللَّهِ تَعَالَى لِأَرْوِيَهُ لِلنَّاسِ لِأَنَّهُ خَيْرُ الصَّدَقَةِ مَا كَانَ ابْتِغَاءَ لَوَجْهِهِ الْكَرِيمِ وَافْعَلِ الْخَيْرَ امْتِنَانًا لِأَمْرِ اللَّهِ عَنْ شَأْنِهِ وَجَلَّ

e) Mefûl-ü Meah

Beşincisi – Mefûl-ü meahdır ki misali:

لَا تَكُنْزُ مَالَكَ حُبًّا فِيهِ بَلْ تَصَدَّقْ بِجُزْءٍ مِنْهُ عَلَى الْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ لِأَنَّ الْمَالَ يَفْنَى وَتَبَقَى وَعَمَّاكَ

f) Hal

Altıncısı – Hal yani müphem olan bir heyeti tefsir eden demek olup ma'rife olmak şartıyla bir mansûbdur ki misali:

إِذَا جَلَسْتَ فِي مَحْفَلِ رَجُلٍ سَامِي الْقَدْرِ جَلِيلِ الْمَقَامِ فَاجْلِسْ مُتَادِّبًا وَلَا تَكُنْزُ مِنَ الْكَلَامِ بَعِيرَ مَحَلِّهِ، لِأَنَّهُ يَسْقُطُ الْإِنْسَانُ مِنْ عَيْنِ غَيْرِهِ حَيْثُ قِيلَ أَرَكَانَ الْكَلَامِ مِنْ فِضَّةٍ فَالْسُّكُوتُ مِنْ ذَهَبٍ

h) Temyiz

Yedincisi – Temyiz yani müphem bulunan bir ciheti tahsis ve tefsir eder demek olup nekre olmak şartıyla mansûb bir isimdir ki misali:

إِذَا دَخَلْتَ أَنْتَ وَأَبُوكَ الْمَجْلِسَ فَلَا تَتَقَدَّمْ عَلَيْهِ لِأَنَّهُ أَعْظَمُ مِنْكَ شَأْنًا وَأَجَلُ قَدْرًا

ı) Müstesnâ

Sekizincisi – Müstesnâdır ki misali:

إِنْ كُنْتَ مُتَكَدِّرًا مِنْ أَمْرِ أَوْشَاكِيَا مِنْ حَادِثَاتٍ مُصِيبَةٍ فَلَاتَأْتِ عَلَى لِسَانِكَ بِكَلِمَةِ الْكُفْرِ لِأَنَّ كُلَّ ذَنْبٍ قَابِلُ الْعُفْرَانِ إِلَّا الْكُفْرَ تَعُودُ بِاللَّهِ مِنْهُ

i) Kâne ve Kardeşlerinin Haberi

Dokuzuncusu – Mâarrü'z-zikr (كان) fiiliyle ahavâtının haberleridir ki misali

لَا تُؤْذِ أَحَدًا وَلَا تَخُنْهُ بِشَيْئٍ لِأَنَّهُ إِنْ كَانَ الْمَرْءُ خَائِنًا لَاتَأْتِمُنْهُ النَّاسُ كَلًّا وَلَا تَتَقَرَّبُ إِلَيْهِ

k) İinne ve Kardeşlerinin İsmi

Onuncusu – Mesbûku’z-zikr (ان) harfiyle ahavâtının isimleridir ki misali:

لَا تَتَسَاوَرُ مَعَ إِخْوَانِكَ فِي الْمَكْتَبِ لِأَنَّ الْمُشَاجِرَةَ مُورَثَةٌ الْبَغْضِ بَيْنَكَ وَبَيْنَهُمْ

l) Cinsiyeti Nâfi Olan (لا) Larfinin İsmi

On birincisi – Cinsiyeti nâfi olan (لا) harfinin ismidir ki misali:

إِذَا اِئْتَنَرَ رِزْقُكَ يَوْمًا فَلَا تَقْطَعْ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ لِأَنَّهُ لِصَاحِبِ قُتُوْطٍ نَاجِحٌ أَبَدًا

m) Leyseye Müşâbih Olan (ما و لا) Harflerinin Haberleri

On ikincisi – Leyseye müşâbih olan (ما و لا) harflerinin haberleridir ki misali:

لَا تَسْتَعِيبَ أَحَدًا بِمَدْمَةٍ وَلَا تَكُنْ تَمَامًا لِأَنَّهُ مَا الْعَيْبَةُ حَلَالًا وَلَا النَّمِيمَةُ جَائِزَةٌ

n) Hurûf-u Nevâsıbın Birisiyle Mansûb Olan Fiil-i Muzâri‘

On üçüncüsü – Hurûf-u nevâsıbın birisiyle mansûb olan fiil-i muzâri‘-i müfreddir ki misali:

تَوَسَّلْ إِلَى اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ أَنَاءَ لَيْلِكَ وَأَطْرَافِ نَهَارِكَ بِأَنْ يَفْتَحَ عَلَيْكَ وَيُوفِّقَكَ لِمَا يُجِبُّهُ وَيَرْضَاهُ

3.4.2.1.3. (Üçüncü Nev‘) Mecerûr

a) Hurûf-u Cerrin Birisiyle Mecerûr Olan İsim

İsimlere muhtas olan mecrûr dahi iki adet olup birincisi hurûf-ı cerrin birisiyle mecrûr olan isimdir ki

Misali:

تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فِي جَمِيعِ أُمُورِكَ لِأَنَّهُ مَنْ تَوَكَّلَ عَلَيْهِ كَفَاهُ

b) İzâfet Hasebiyle Mecerûr Olan İsim

İkincisi – İzâfet hasebiyle mecrûr olan isimdir ki

Misali:

لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ نَفْسِكَ لِأَنَّ اِتِّبَاعَهَا سَيِّئُ الْعَوَاقِبِ

3.4.2.1.4. (Dördüncü Nev‘) Meczûm

a) Hurûf-ı Cevâzımın Birisiyle Meczûm Olan Fiil-i Muzâri‘

Efâle muhtas olan meczûm dahi bir adet olup o dahi hurûf-ı cevâzımın birisiyle meczûm olan fiil-i muzâri‘dir ki

Misali:

لَا تَنْهَرِ السَّائِلَ وَلَا تَفْهَرِ الْيَتِيمَ لِأَنَّهُ مَنْ يَنْهَرُ وَيَفْهَرُ يَكُنْ خَالَفَ أَمْرَ اللَّهِ جَلَّ جَلَالُهُ

Mâmülün birinci kısmı olan mâmül-i bi'l-asâlenin tafsilâtı tamamen beyan ve izâh olunmuş olup şimdi dahi ikinci kısmı bulunan mâmül-i bi't-tebe'iyye şuruhâtına bed olunur.

3.4.2.2. Ma'mûl-ü Bi't-Tebe'iyye

Ma'mûl-i bi't-tebe'iyye dahi beş adet olup tafsilâtı birer birer vech-i âtî beyan olunur.

3.4.2.2.1. Sıfat

Birincisi sıfat olup bunun dahi i'râbı mevsûfunun i'râbı gibidir.

Misali:

تَخَلَّقَ بِالْخُلُقِ الْحَسَنِ لِأَنَّ أَحْسَنَ الْحَسَنِ الْخُلُقُ الْحَسَنَ

3.4.2.2.2. Harf-i Atıf

İkincisi harf-i atıf denilen on harf yani كَيْنَ - بَلْ - لَا - أَمْ - إِمَّا - أَوْ - حَتَّى - ثُمَّ - فِ - وَ harflerinin birisiyle mâ kabline mâtuf olan kelimedir ki onun dahi i'râbı mâtuf-i aleyhinin i'râbı gibidir.

Misali:

إِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَكُونَ فَاضِلًا وَجَلِيلًا يَجِبُ عَلَيْكَ الْعِلْمُ ثُمَّ الْعَمَلُ حَتَّى الْجِلْمُ أَيْضًا

3.4.2.2.3. Tekid

Üçüncüsü tekid olup bunun dahi i'râbı müekkedinin i'râbı gibidir.

Misali:

تَعَلَّمَ الْأَدَبَ الْأَدَبَ لِأَنَّهُ زِينَةُ الْإِنْسَانِ وَاطْلُبْ النَّحْوَ كُلَّهُ لِأَنَّهُ عِلْمٌ نَفِيسٌ وَمَنْبَعُ الْفَوَائِدِ

3.4.2.2.4. Bedel

Dördüncüsü bedel olup bu dahi dört türdür ki bedel-i şey mine's-şey ve bedel-i ba'z mine'l-kül ve bedel-i iştimal ve bedel-i galat olarak beherinin i'râbı dahi mübeddelün minhinin i'râbı gibidir.

Misali:

أَعْبُدُ اللَّهَ رَبَّكَ لِأَنَّ الْعِبَادَةَ تَقْرُبُكَ إِلَيْهِ وَتَعْرِفُكَ بِهِ وَأَنْفِقُ مَالِكَ جِزَاءَهُ فِي سَبِيلِهِ امْتِنَانًا لِعَظِيمِ أَمْرِهِ وَاحْفَظْ رَبَّكَ حَقَّهُ لِأَنَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَيْكَ وَحَجَّ مَكَّةَ الْكَعْبَةَ إِنْ كُنْتَ تَسْتَطِيعُ إِلَيْهِ سَبِيلًا

Ve şu misâl-i ahîrede كَعْبَةَ حَجَّ denileceği yerde مَكَّة مغلوطا denilip şu halde مَكَّة lafzı كَعْبَةَ lafzından ibdâl olunmuştur.

3.4.2.2.5. Atf-ı Beyan

Beşincisi atf-ı beyandır ki

Misali:

إِذَا زَا حَمَتُكَ الْهُمُومَ فَالْكَثِيرُ مِنَ الصَّلَاةِ عَلَى نَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَنَّ الصَّلَاةَ عَلَيْهِ تُزِيلُ الْهُمُومَ وَتَشْرُخُ الصُّدُورَ

3.4.3. Bâbü'l-Amel/İ'râb

Âmil i'râbın bizzat aynı yani kelimâtın evâhirini avâmil-i dâhilenin ihtilâfı hasebiyle ya lafzan veya takdîran teğayyür etmek demek olup bu dahi ya hareke veya harf veya hazifle olabilmek buların mecmûu on adettir.

Hareke üç (zamme, fetha, kesre) harf dört (vâv, yâ, elif, nûn) ve hazif dahi fiile muhtas olarak üç hareke-i zahirenin hazfî yani cezm ve hurûf-ı âhîrle nûn harfinin hazfidir.

3.4.3.1. Zamme

(Zamme) dahi raf'ın alâmeti olarak ber vech-i âtî zikrolunacak dört yerde olabilir.

3.4.3.1.1. İsm-i Müfred

Misali:

الْمَالُ سَمٌّ وَالزَّكَاةُ تَرْيَافُهُ

3.4.3.1.2. Cemî' Teksîr

Misali:

الصَّنْبُرُ مَقَاتِيحُ أَبْوَابِ الْفَرْجِ

3.4.3.1.3. Cemî Müennes Sâlim

Misali:

الصَّدَقَاتُ تَدْفَعُ الْمَصَائِبَ

3.4.3.1.4. Nevâsıb Ve Cevâzımdan Ârî Olan Ve Âhirine Zamir-i Tesniye Veya Cemî Muttasıl Bulunmayan Fiil-i Muzâri‘ Müfredidir.

Misali:

تِلَاوَتُ الْقُرْآنِ تَشْرَحُ الصُّدُورَ وَتُنَوِّرُ الْقُبُورَ

3.4.3.2. Fetha

(Fetha) dahi nasbın alâmeti olup o dahi üç yerde olabilir.

3.4.3.1. İsm-i Müfred

Misali:

إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ

3.4.3.2. Cemî’ Teksîr

Misali:

إِنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ أَحَدًا

3.4.3.3. Hurûf-ı Nevâsıbın Birisiyle Mansûb Olup Âhirine Zamir-i Tesniye Veya Cemî Muttasıl Olmayan Fiili Muzâri‘dir.

Misali:

حَاشَا لِلَّهِ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا

3.4.3.3. Kesre

(Kesre) dahi cerrin alâmeti olup o dahi üç yerde olabilir.

3.4.3.3.1. İsm-i Müfred Munsarıf

Misali:

الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى

3.4.3.3.2. Cemî’ Teksîr Munsarıf

Misali:

أَمَنْتُ بِالْكَتَابِ الْمُنَزَّلَةِ مِنَ السَّمَاءِ عَلَى الْأَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِينَ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ

3.4.3.3.3. Cem‘u Müennes Sâlim

Misali:

جَاءَ الْقُرْآنُ مُنْذِرًا بِالْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ

3.4.3.4. Vâv

(Vav) dahi raf'ın alâmeti olup o dahi iki yerde olabilir.

3.4.3.4.1. Cem'u Müzekker Sâlim

Misali:

لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ

âyet-i şerîfesi misdâkı gibidir.

3.4.3.4.2. Yâ-ı Mütellime Muzaf Olmamak Şartıyla Esmâ-i Sitte-i Mu'telle Tesmiye Kılınan *İsimleridir.*

Misali:

جَاءَنَا أَبُو الْقَاسِمِ نَذِيرًا فَصَدَّقْنَاهُ وَأَمَّا بِهِ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ

3.4.3.5. Yâ

(Yâ) dahi iki yerde nasbın ve üç yerde cerrin alâmeti olup evvelâ nerelerde nasbın alâmeti olduğu beyan olunur.

3.4.3.5.1. Tesniye-i İsim

Misali:

لَقَدْ صَلَّيْتُ رَكْعَتَيْنِ تَطُوعًا لِلَّهِ تَعَالَى وَتَلَوْتُ سُورَتَيْنِ اسْتِحْبَابًا

3.4.3.5.2. Cemi' İsim

Misali:

حَتَمَ اللَّهُ الْأَنْبِيَاءَ وَالْمُرْسَلِينَ بِنَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ

Ber vech-i mâr Yâ harfi dahi cerrin de alâmeti olup o da üç yerde olabilir.

3.4.3.5.3. Zikrolunan Esmâ-i Sitte-i Mu'telle

Misali:

رُويَ عَنِ الْحَسَنِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عَنْ جَدِّ الْحَسَنِ إِنَّ أَحْسَنَ الْحَسَنِ الْخُلُقِ الْحَسَنِ

3.4.3.5.4. Tesniye İsim

Misali:

أُطْلِبُ الْعِلْمَ لِأَمْرَيْنِ أَحَدُهُمَا لِلْعَمَلِ بِهِ وَالثَّانِي لِمَعْرِفَةِ اللَّهِ حَقًّا

3.4.3.5.5. Cemi' İsim

Misali:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ

âyet-i şerîfesi misdâkı gibidir.

3.4.3.6. Elif

(Elif) dahi yalnız bir yerde raf'ın ve bir yerde dahi nasbın alâmeti olup tesniye-i isimde raf'ın alâmetidir.

3.4.3.6.1. Tesniye İsim

Misali:

فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ

âyet-i şerîfesi misdâkı gibidir.

3.4.3.6.2. Esmâ-i Sitte-i Mu'telle

Ve bahsi sebgat eden esmâ-i sitte-i mu'tellede nasbın alâmetidir.

Misali:

بَعَثَ اللَّهُ أَبَا الْقَاسِمِ رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ وَشَفِيعًا لِّلْمُذْئِبِينَ مِنْ أُمَّتِهِ

3.4.3.7. Nûn

Nun dahi yalnız raf'ın alâmeti olup o da âhirine tesniye veya cemî veya müennes muhâtaba zamirleri muttasıl bulunan fiil-i muzâri'dedir.

3.4.3.7.1. Âhirine Tesniye Veya Cem' Veya Müennes Muhâtaba Zamirleri Muttasıl Bulunan Fiili Muzâri'

Misali:

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهُى أَنفُسُكُمْ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ

âyet-i şerîfesi misdâkı gibidir.

3.4.3.8. Hareke-i Zahirenin Hazfi

Hareke-i zahirenin hazfi dahi cezmın alâmeti olup yalnız âhirine hiçbir zamir muttasıl olmayarak harf-i âhiri sahih olan fiil-i muzâri'dedir.

2.4.3.8.1. Ahiri Sahih Harf Olup Ahirine Zamir Bitişmeyen Fiili Muzâri‘

Misali:

إِنْ تُحْسِنُ تُحْسِنُ لِنَفْسِكَ وَمَا تَفْعَلُ مِنْ خَيْرٍ نَجِدُهُ أَمَامَكَ

3.4.3.9. Harf-i Âhirin Hazfi

Harf-i âhirin hazfî dahi yine cezman alâmeti olup o da âhiri harf-i illet olan fiil-i muzâri‘ dedir.

3.4.3.9.1. Ahiri İletli Harf Olup Ahirine Zamir Bitişmeyen Fiili Muzâri‘

Misali:

مَنْ لَمْ يَصِلْ جَاحِدًا فَهُوَ كَافِرٌ لَا تَشْكُ نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الْكُفْرِ

3.4.3.10. Nûnun Hazfi

Nunun hazfî dahi hem nasbın ve hem de cezman alâmetleri olup ikisi de raf-ı nunun sebatıyla olan efâl-i hamse yani تفعّلون و تفعّلين و يفعلون و يفعلان و يفعلن fiillerinde olabilir.

3.4.3.10.1. Ahirine Cemî' Müennes Nun-u Hariç nûn Bitişen Fiili Muzâri‘

Misali:

أَيَّنْ تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَمْ نَسْتَطِيعُوا أَنْ تَوَرُّوا مِنْهُ وَكَذَلِكَ الْإِخْتِرَاسُ وَالتَّهَرُّبُ مِنَ الْقَضَاءِ لَنْ يَرُدَّاهُ عَنْكَ وَلَمْ يَحْفَظْكَ مِنْهُ

Cemî müennes sâlim dahi kesre ile nasb ve memnû‘ mine’s-sarf olan ism-i gayr-ı munsarîf dahi fetha ile cer olunur.

Misalleri:

رَأَيْنَا مُعْجَزَاتٍ مِنْ أَحْمَدَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ

Bâlâda zikrolunan bâb-ı âmilin şuruhâtından anlaşılan netice şudur ki muğribât iki kısım üzere olup Biri harekât ve diğeri hurûf ile i‘râb olunur.

Harekât ile i‘râb olunan kısım dahi dört nev‘ olarak ism-i müfred ve cemî teksir ve cemî müennes sâlim ve âhirine bir şey muttasıl olmayıp sahih olan fiil-i muzâri‘dir. İsm-i müfred munsarîfla cemî teksir beheri zamme ile raf‘ ve fetha ile nasb ve kesre ile cer ve cemî müennes sâlim dahi zamme ile raf‘ ve kesre ile nesb ve cer ve ism-i gayr-ı munsarîf zamme ile raf‘ ve fetha ile nasb ve cer ve fiil-i muzâri‘-i sahih

zamme ile raf' ve fetha ile nasb ve sükûn ile cezm ve mu'tel dahi zamme ile raf' ve fetha ile nasb ve âhirinin hazfiyle cezm olunur.

Harf ile i'râb olunan kısım dahi o da dört nev' olup tesniye ve cemî müzekker sâlim ve esmâ-i sittei mu'telle ve efâl-i hamsedir. Tesniye elif ile rafve yâ ile nasb ve cer ve cemî müzekker sâlim vav ile raf' ve yâ ile nasb ve cer ve esmâ-i sitte vav ile raf' ve elif ile nasb ve yâ ile cer ve efâl-i hamse dahi nûn ile raf' ve hazfiyle nasb ce cezm olunur.

3.5. Fasl-ı Sâni

Kelam denilen bir cümle-i müfide-i mürekkebenin üç cüzü olup fiil, isim ve harfdır.

Fiil yani kendi heyetiyle ezmine-i selâsenin birisine vaz'an delalet eden kelime olarak o dahi (س) (سَوْفَ) ve te-i te'nis-i sâkine ve nevâsıb ve cevâzım harflerinin duhûliyle tanınır.

İsim dahi ezmine-i selâsenin birine delalet etmeyib başkasının fiiliyle mukterin olarak hafeza ve tenvin ve elif ve lam ve hurûf-ı cerrin duhûliyle bilinir.

Harf dahi ne fiilin ve ne de ismin manasına haiz olmayıp yalnız başkasının fiiline kullanılan alettir.

Fiilin aksâm ve teferruâtı pek çok bulunduğu için fiile mahsus olan fasl-ı sâlisde beyan edileceğinden şimdilik ismin aksâmı tafsîl olunur.

3.5.1. Bâbü'l-Esmâ

Esmâ üç nev' üzere olup merfû' ve mansûb ve mahfûd yani mecrûr demektir.

Merfû' dahi yedi adetle münhasır bulunarak fâil ve nâib-i fâil ve mübtedâ ve haber ve (كَانَ) ile ahavâtının ismi ve (أَنَّ) ile ahavâtının haberi ve merfû'un tevâbiidir. Ve merfû'un tevâbii dahi sıfat atıf te'kîd bedeldir. Ve şu dört adet tevâbiin i'râbları raf'an ve nasban ve ve hafazan metbularının i'râbı gibi olacağından bunları tâbi' merfû' ve tâbi' mansûb ve tâbi' mahfûd denilir. Ta'dâd eylediğimiz iş bu yedi merfû'un beheri târifâtıyla beraber ayrıca beyan olunur. Şöyle ki

3.5.1.1. Bâbü'l-Esmâ/Merfû'

3.5.1.1.1. Bâb-u Fail

Birincisi – Fâil mâ kablinde fiil-i mezkur olan bir ism-i merfû' olup o dahi iki kısım bulunarak biri zâhir ve diğeri muzmardır.

Zâhir yani fiilin fâili olan bir kimse veya bir şeyin ismi zâhiran zikr ve beyan olunmuş demektir muzmar dahi yani âhirine zamâir-i muttasıla ilhâk edilmiş olan efâlin muzmar bulunan fiilleri olup o dahi on iki adetle münhasır olarak **فَعَلْتُ فَعَلْنَا فَعَلْتَ** kelimeleridir.

Fâil-i zâhirin misali

(إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ)

(يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَن يَشَاءُ)

âyet-i kerîmeleri misdâkı gibidir .

3.5.1.1.2. Bâb-u Nâib-i Fâil

İkincisi – Nâib-i fâili zikrolunmayıp fiili sığaten mechul olan bir ism-i merfû‘ olarak bu da âdeten mefûl makamındadır. O dahi iki kısım üzere olup biri zâhir ve diğeri muzmardır ki bâbü'l-fâilde zikri mürûr eden zâhir ve muzmara mukayis bulunub yalnız bir fark vardır ki o da fâilin fiili ma'lum ve nâib-i fâilin fiili mechul olmaktır. Eğer fiil mazi ise evveli mezmum ve âhirinin mâ kabli meksur ve muzârî‘ ise evveli mezmum ve âhirinin mâ kabli meftuh olur.

Misali (فَرَأَ يُفْرَأُ وَسَمِعَ يُسْمِعُ) gibidir.

Zâhirin misali (طَبَعَ كِتَابٌ جَمِيلٌ وَسَيُطَبَعُ غَيْرُهُ) gibidir.

Muzmar dahi yine on iki adet olup **نَصَرْتُ نَصَرْنَا نَصَرْتَ نَصَرْتُمْ نَصَرْتُمْ نَصَرْتُمْ نَصَرْتُمْ نَصَرْتُمْ نَصَرْتُمْ نَصَرْتُمْ نَصَرْتُمْ** kelimeleridir.

3.5.1.1.3. Bâbü'l-Mübtedâ

3.5.1.1.4. Bâbü'l-Haber

Üçüncü ve dördüncü – Mübtedâ avâmil-i lafziyeden ârî olan bir ism-i merfû‘ ve haber dahi mübtedâyâ müsned bulunan diğeri bir ism-i merfû‘dur.

Misalleri (الْحَجُّ مَفْرُوضٌ وَالْأَقْتِدَارُ مَشْرُوطٌ) gibidir.

Mübtedâ dahi iki kısım olup yine biri zâhir ve diğeri muzmardır.

Zâhir zikrolunan misaldeki mübtedâ gibi olarak muzmar dahi on iki adettir ki

(أَنَا نَحْنُ أَنْتَ أَنْتِ أَنْتُمْ أَنْتُنَّ هُوَ هِيَ هُمَا هُمْ هُنَّ) zamirleridir. Bunlara da zamâir-i munfasıla dinilir.

Misali: (أَنَا عَالِمٌ وَأَنْتَ أَدِيبٌ وَنَحْنُ مَمْدُوحُونَ وَهُمْ مَشْكُورُونَ) gibidir.

Haber dahi iki kısım üzere olarak birincisi müfred

Misali: (الْعِلْمُ نُورٌ وَالْأَدَبُ زِينَةٌ وَالْحَطُّ نَفْسٌ) gibidir.

Ve ikincisi gayr-ı muzmar olup o da dört şeydir ki câr ve mecrûr ve zarf ve fâili ile beraber fiil ve haberi ile beraber mübtedâ yani şu dört şeyden birinin mecmû cümlesi mübtedâyâ haber olur demektir.

Misali:

الْإِجْتِهَادُ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْإِكْرَامُ عِنْدَ الْإِمْتِحَانِ وَالْفَطِينُ تَطْهَرُ فَطَانَتُهُ وَالْبَلِيدُ بِالِنَّةِ بِأَدْبِهِ

3.5.1.1.5. Bâb-u İsm-i (كَانَ)

Beşincisi – (كَانَ) efâl-i nâkısadan bulunduğu için ismini raf' ve haberini nasb eder.

Efâl-i nâkîsa dahi on üç adettir ki

(كَانَ أَمْسٌ أَصْبَحَ أَتَى ظَلَّ بَاتَ صَارَ لَيْسَ مَازَالَ مَا انْفَكَّ مَا فَتَى مَا بَرَحَ مَا دَامَ)

fiilleri olup gerek bunlar ve gerek bunlardan iştikâk ve tasrif edecek efâl-i nâkîsanın cümlesi amelce bir kıyas üzere olduğu gibi beheri dahi mübtedâ ve habere dâhil olabilen avâmil-i selâseden ve isimleri de esmâın yedi merfuâtından ma'dûddur. Misalleri dahi âtiyen beyan olunur.

Şöyle ki (كَانَ النَّوْرُ مَرَّ غُوبًا فَأَصْبَحَ الشَّجَرُ أَرْعَبٌ مِنْهُ) gibidir.

Mübtedâ ve habere dâhil olan avâmil üç adet olup كَانَ ile ahavâtı ve لَانَ ile ahavâtı ve ظَنَّتُ ile ahavâtı dahi on fiildir ki

(ظَنَّتُ حَسِبْتُ جَلْتُ زَعَمْتُ رَأَيْتُ عَلِمْتُ وَجَدْتُ إِتَّخَذْتُ جَعَلْتُ سَمِعْتُ) fiilleridir.

Misalleri:

جَعَلْتُ الْإِسْلَامَ دِينًا وَاتَّخَذْتُ الْقُرْآنَ دَلِيلًا

كَانَ ve ahvâtı ile لَانَ ve ahavâtının biri mübtedâ ve habere dâhil oldukça mübtedâ ona isim ve haberi dahi ona haber olacağı misillü ظَنَّتُ ile ahavâtının biri dahi bir mübtedâ ve habere dahil ettikte mübtedâ ve haber ikisi de mefûl mansûb olur. Zira ظَنَّتُ fiiliyle zikrolunan dokuz adet ahavâtının her biri iki mefûle müteaddîdir. Misalleri dahi bâlâda sebgat etmiştir.

3.5.1.1.6. Bâb-u Haber-i (نَ)

Altıncısı – ان harfî âmil-i lafzînin kısım-ı semâisinin ikinci nev'inde bahsi mürûr eden hurûf-ı nasb ve te'kîdden olduğu hasebiyle ismini nasb ve haberini raf' eder.

Haberi dahi esmâin merfûatından ma‘dûd olarak

Misali:

إِنَّ الرِّزْقَ مَفْسُومٌ وَاعْلَمْ بِأَنَّ الْأُمُورَ مَرْهُونَةٌ لِأَوْقَاتِهَا

3.5.1.1.7. Bâb-u Tevâbi’i-Merfû‘

Yedincisi – Bâbü’l-esmâda zikir kılındığı vecihle merfû‘nun tevâbii sıfat atıf te’kîd bedel olup tafsilâtları birer birer beyan olunur. Şöyle ki:

a) Sıfat

Birincisi – Sıfat merfû‘ veya mansûb veya mecrûr veya marife veya nekre olmak hususunca mevsufuna tâbi‘dir.

Misali:

أَلَفَ كِتَابَ جَمِيلٍ وَقَرَأَتْ كِتَابًا جَمِيلًا وَحَزَتْ عَلَى كِتَابٍ جَمِيلٍ

Marife beş isimdir ki ism-i muzmar ve ism-i alem ve ism-i mübhem ve evvelinde elif lam harfleri bulunan isim ve şu dört ismin birisine muzaf olan isimdir.

İsm-i muzmar أَنَا ve ism-i alem هَذَا ve هَذِهِ ve هُوَ لَاءٍ ve evvelinde elif lam harfleri olan ismü’l-kırtâs ve’l-kalem ve bunların birine muzaf bulunan isim fazlü’l-Kur’ân ve şeref-i Mekke ve alem Zeyd ve Nebahat gibidir.

Nekre dahi kendi cinsiyle şâyi’ olup bir şeyi tahsis etmeyen ve elif ve lam harfinin duhulünü kabul eden isimdir.

Misali: (طَبِيبٌ وَدَوَاءٌ) kelimeleri nekre olup elif ve lam harfinin idhâliyle وَالدَّوَاءُ الطَّبِيبُ denilerek nekrenin marife olması gibidir.

b) Atıf

İkincisi – Atıf demek bir ismi bir isme ve bir fiili bir fiile atfetmek demek olup her halde ma‘tûf i‘râb ca ma‘tûf-ı aleyh gibidir.

Misali:

اتَّبَعَ الْكِتَابَ وَالسُّنَّةَ وَأَسْعَى إِلَى الْكَعْبَةِ ثُمَّ الْحَرَمِ

Atfin hurûfu dahi on harf olup ma‘mülün ikinci kısmında beyan olunmuştur.

اِسْتَرَيْتُ عَشْرِينَ كِتَابًا وَكُلَّهَا اَوْضَحْتُ مِنْ كُنُوبِكَ خَطًّا وَجَبْرِي اَجْمَلُ مِنْ جَبْرِكَ لَوْنًا

3.5.3.2.7. *Bâbü'l-İstisna*

Yedincisi – Hurûf-ı istisna sekiz adet olup عَدَا حَاشَا سِوَاهُ خَلَا harfleridir. لا harfiyle müstesna olan bir isim eğer vâki‘ olduğu cümle tam yani manası müstevfâ ve mûcib yani gayr-ı menfi ise mezkur müstesna mansûb olur.

Misali:

رَأَيْتُ اِصْدَقَانِي اِلْاِخَالِدًا

Ve eğer kelam tam olup menfi olursa şu hal de hem bedel itibar edilerek mübeddelün minhine ittiba’ ve hem de müstesna nazarıyla görülüb nasb olunması caizdir.

Misali: مَآجَاءِ اِلْاِخَالِدًا وَ اِلْاِخَالِدًا denilir demek gibidir.

Ve kezâlik eğer kelam nâkıs ise bu halde avâmil-i dâhile hasebiyle i‘râb olunur.

Misali:

مَا قَالِ اِلْاِ بَكْرًا وَمَا صَدَقْتِ اِلْاِ بَكْرًا وَمَا عَتَقْتِ اِلْاِ بَكْرًا

Ve عَيْرُ سِوَاهُ harfleriyle müstesna olan bir kelime daima mücerred olur.

Misali:

لَا اُوْدِ سِوَاهُ عَمْرًا وَلَا اُرُوْمُ عَيْرِ صَدَاقَتِهِ

عَدَا حَاشَا harfleriyle müstesna bulunan bir kelime dahi hem mansûb ve hem de mecrûr olabilir.

Misali:

قَامَ اَلْقَوْمُ خَلَا زَيْدًا وَ زَيْدًا وَ عَدَا عَمْرًا وَ عَمْرًا وَ حَاشَا بَكْرًا وَ بَكْرًا

3.5.3.2.8. *Bâb-ü لا*

Sekizincisi – لا harfi bir nekreyi tenvinsiz nasb edebilir; o da لا harfiyle nekre olan bir kelimenin aralarında bir fasıl vukû‘ bulmayıb tekrar etmemek şartıyladır.

Misali:

وَلَا رَجُلٌ فِي الدَّارِ

Ve aralarında fasılın vukû‘u takdirinde nekrenin raf‘ıyla لا harfinin tekrarı icab eder.

Misali:

لَا فِي الدَّارِ رَجُلٌ وَلَا اِمْرَاةٌ

Fasıl hulûl etmeyib nekre tekrar ederse o zaman amel ve ilgası beheri cazidir.

Misali:

لَا رَجُلٌ فِي الدَّارِ وَلَا امْرَأَةٌ veyahud لَا رَجُلٌ فِي الدَّارِ وَلَا امْرَأَةٌ denilebilir demek gibidir.

3.5.3.2.9. *Bâbü'l-Münâdâ*

Dokuzuncusu – Münâdâ beş nev' üzere olup mğfred lem ve nekre-i maksûde ve nekre-i gayr-i maksûde ve muzaf ve muzafa müşâbih olan lafızdır.

Müfred alem ile nekre-i maksûde her biri tenvinsiz merfû' olur.

Misali: يَا زَيْدُ وَيَا رَجُلُ gibidir.

Bâkî kalan üç kelime daima mansûbdurlar.

3.5.3.2.10. *Bâdü'l-Mefûl Min Eclihî*

Onuncusu – Mefûl min eclihî bir fiilin sebep-i vukuunu beyan için zikrolunan bir ism-i mansûbdur.

Misali:

زرتك اليوم محبة فيك و وهبتك مالي ابتغاء دارك

3.5.3.2.11. *Mefûlü Meah*

On birincisi – Mefûlü meah bir fiilin ne ile beraber vuku' bulduğunu beyan etmek için zikrolunan bir ism-i mansûbdur.

Misali:

جاء الأمير والجيش واستوى الماء والخشيّة

3.5.3.2.12. *Bâbü Haber-i كَانَ*

On ikincisi – كَانَ ile ahavâtının haberleri bâbü'l-esmâda zikir kılındığı vecihle daima mansûb olarak esmâın on beş adet mansûbâtından ma'dûddur.

3.5.3.2.13. *Bâbü İsm-i إِنَّ*

On üçüncüsü – إِنَّ ahavâtının isimleri ber vech-i zikr-i mütekaddem daima mansûb olarak mansûbât-ı esmâ ma'dûddur.

3.5.3.2.14. *Bâbü Haber-i ما ve لا*

On dördüncüsü – ليس ye müşâbih olan ما ve لا harflerinin haberlerin âmil-i lafzînin üçüncü nev‘inde beyan olunduğu vecihle mansûb-ı esmâdan ma‘dûddur. İsimlerin birinci kısmı olan merfuât ve ikinci kısmı bulunan kâmilen şerh ve tafsil kılınmış bulunmakla şimdi dahi üçüncü kısmı yani mahfûdâtının beyanına bed olunur/başlanır.

3.5.3.3. *Bâbü’l-Esmâ/Mahfûd*

Mahfûd üç kısım üzeredir ki biri harf-i cerle mecrûr ve biri dahi izafetle mahfûd olan isim ve diğeri de mahfûdun tevâbi‘idir. Bunların her biri tafsilan beyan olunur.

3.5.3.3.1. *Bâbü’l-Mecrûr bi-Harf-i Cer*

Yirmi adet olan ve âmil-i lafzî-i semâînin birinci nev‘inde bahsi takaddüm eden hurûf-ı cerrin her biri müfred veya tesniye ve cemî veya âm veya hâs veya nekre veya marife olsun gayr-ı munsarif olmayan ismi cer edib mecrûru dahi mahfûdât-ı esmâdan ma‘dûddür. Misalleri: dahi defeatle sebkât ve tekrar eylemiştir.

3.5.3.3.2. *Bâbü’l-Mecrûr bi’l-İzafet*

İzafetle mecrûr olan isimler iki kısım üzere olup biri lam ve diğeri min harflerinin takdiriyledir. Lam harfinin takdiriyle mecrûr olan bir ism-i muzaf-ı ileyhın misali: كتاب لزيد و قلم yani mukadder bulunan lam harfî izhâr olunacağı halde كتاب لزيد و قلم demek gibidir.

Min harfinin takdiriyle mecrûr olan bir muzaf-ı ileyhın dahi misali: خاتم ذهب و حجر خاتم من ذهب yani mukadder bulunan min harfî izhâr edileceği halde خاتم من ذهب و حجر demek gibidir.

3.5.3.3.3. *Mahfûdun Tevâbi*

Tevâbi-i mahfûd dahi sıfat ve atıf ve te’kîd ve bedel olup bunların bahsi üç dört yerde sebkât ve tedâvül ettiğinden burada da zikrine lüzum görülmemiştir.

3.6. Fasl-ı Sâlis

3.6.1. Ef’âl

Efâl üç nev‘ üzere olup mâzi ve muzâri‘ ve emirdir.

3.6.1.1. Fiil-i Mâzi

Mâzi, sülâsîsi üç ve rubâîsi dört ve humâsîsi beş ve sūdâsîsi altı harften mürekkebe bulunan daima âhiri meftuh olan kelimedir.

Misali: **وَاسْتَعْفَرَ** وَاسْتَخْرَجَ وَاسْتَعْلَمَ-إِشْتَرِكَ وَاعْتَزَلَ وَاقْتَحَمَ - **شَارَكَ** وَقَابَلَ وَنَادَمَ-جَعَلَ وَفَعَلَ وَقَدَرَ gibidir.

3.6.1.2. Fiil-i Muzâri‘

Muzâri‘ dahi tasrifce mâzisine tâbi‘ olarak evvelinde yâ, elif, nûn ve te harflerinin biri bulunan ve nevâsıb ve cevâzımdan ârî bulunduğu halde daima âhiri merfû‘ olan kelimedir.

Misali: **يَجْعَلُ وَيَفْعَلُ وَيَقْدُرُ** أَجْعَلُ وَأَفْعَلُ وَأَقْدُرُ تَجْعَلُ وَتَفْعَلُ وَتَقْدُرُ وَتَجْعَلُ وَتَفْعَلُ وَتَقْدُرُ gibidir

3.6.1.3. Emir

Emir dahi emsile-i muttaridenin yimi dört adet sığât-ı tasrîfesinin on üçüncü kelimesi olup daima âhiri meczûm olan lafızdır.

Misali: **فُلْ وَأَفْعَلْ وَأَقْدُرْ** شَارِكْ وَقَابِلْ وَنَادِمْ وَإِشْتَرِكْ إِقْتَحِمْ وَاعْتَزِلْ وَاسْتَعْفِرْ وَاسْتَخْرِجْ وَاسْتَعْلِمْ gibidir.

Efâl-i mezkûre Binâ kitabında mûnderic bulunan otuz beş bâb üzere tasrif olunarak şu otuz beş bâbdan beherinin malum ve mechlû vardır.

Malum olan fiil bâlâda sebkat eden misallerdeki efâl gibi olup mechlû dahi fiil-i mâzisinin harf-i evveli mezmum ve âhîrinin mâ kabli meksur bulunan fiildir.

Misali: **أَسْتَعْفِرُ وَفُرِّجَ وَأَسْتَعْلِمُ**- **أَشْتَرِكُ** أَعْتَزِلُ أَقْتَحِمُ- **جُعِلَ** وَفَعِلَ وَقُدِرَ gibidir.

3.6.2. Müteaddi Fiil / Lazım Fiil

3.6.2.1. Müteaddi Fiil

Ve efâl-i malûmenin bir kısmı müteaddi ve diğeri dahi lazımdır.

Mütaeddî demek fâili mefûlû bihe tecâvüz edebilen fiil demektir.

Misali:

الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ (تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُؤَلِّجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ)

âyet-i şerîfeleri misdâkı gibidir.

3.6.2.2. Lazım Fiil

Lazım dahi fâili mefûlü bihe tecâvüz edemeyib kendi nefsinde vâki‘ olan fiildir.

Misali:

تَقُومُ السَّاعَةُ وَيَمُوتُ النَّاسُ وَيَجِلُّ الْمُؤْمِنُ فِي الْجَنَّةِ وَيَخْلُدُ الْكَافِرُ فِي جَهَنَّمَ

3.6.3. Sahih Fiil / İletli Fiil

Ve kezâlik mâzi ve muzâri‘ fiillerinin bir kısmı sahih ve bir kısmı da mu‘tel olur.

3.6.3.1. Sahih Fiil

Sahih demek asl-1 hurûf-1 kelimede hurûf-1 illet olan vav yâ elif hemze taz‘if harflerinin hiçbiri bulunmayan fiil demektir.

Misali: فَتَحَ وَدَخَلَ وَنَهَضَ وَخَرَجَ وَشَرِبَ وَحَمِدَ وَشَكَرَ gibidir.

3.6.3.2. İletli Fiil

Mu‘tel dahi altı kısım üzere olup misal, ecvef, nakıs, lefif, muzâ‘af, mehmûz kısımlarıdır.

Şu altı kısmın her biri bir tarifile muarref olduğundan ber vech-i âtî beyan olunur. Şöyle ki

3.6.3.2.1. Misal

Birincisi – Misal

Yani fâ-i fiili hurûf-1 illetden birisi olan fiil demektir.

Misali: وَعَدَ وَيَسَّرَ وَوَدِعَ وَوَقَّبَ وَوَقَّدَ وَوَتَّبَعَ gibidir.

3.6.3.2.2. Ecvef

İkinicisi – Ecvef yani ayn fiili harf-i illet olan fiil demektir.

Misali: قَالَ وَكَالَ وَسَالَ وَمَالَ وَغُورَ gibidir.

3.6.3.2.3. Nakıs

Üçüncüsü – Nakıs yani lam fiili harf-i illet bulunan fiil demektir.

Misali: عَزَا وَرَمَى وَعَلَا وَسَمَا gibidir.

3.6.3.2.4. *Lefif*

Dördüncüsü – Lefif yani bir kelimedede iki harf-i illet bulunan fiil demektir. Lefif dahi iki kısım olup biri lefif-i makrûn ve diğeri lefif-i mefrûkdur.

a) *Lefif-i Makrûn*

Lefif-i makrûn demek yani iki harf-i illet birbiriyile mukterin olarak aralarında bir harf-i sahih fasıl bulunayan fiil demektir.

Misali: طَوَى وَشَوَى وَكَوَى gibidir.

b) *Lefif-i Mefrûk*

Lefif-i mefrûk demek dahi yani iki harf-i illetin aralarına bir harf-i sahih girib biri birinden tefrik olunmuş olan fiil demektir.

Misali: وَقَى وَفَى وَأَدَى وَوَمَى gibidir.

3.6.3.2.5. *Muzâaf*

Beşincisi – Muzâaf yani ayn fiiliyle lam fiili bir cinsden olup biri biriyle müdğam olan fiil demektir.

Misali: كَفَّفَ aslı كَفَّ ve بَنَّنَ aslı بَنَّ ve فَتَّتَ aslı فَتَّ ve مَدَّدَ aslı مَدَّ gibidir.

İdğam demek bir cinsden olan iki harf-i mütecâniseynin birini birine ishâl etmek demektir.

3.6.3.2.6. *Mehmûz*

Altıncısı – Mehmûz yani hurûf-ı asliyesinin biri hemze olan fiil demek olduğu gibi hemze fiili fâ'sında ise mehmûze'l-fâ ve aynı mukabilinde ise mehmûze'l-ayn ve lââmı mukabilinde ise dahi mehmûze'l-lâm denilir.

Misalleri: أَخَذَ وَسَأَلَ وَقَرَأَ gibidir.

Her fiil gerek sahih ve gerek mu'tel ve gerek müteaddî ve gerek lazım ve gerek malum ve gerek meçhul olsun ezmine-i selâsenin birini ifade eder.

Şöyle ki fiil-i mâzi ise geçmiş olan bir zamana ve muzâri' ise zaman-ı hal ve istikbale delalet ettiği gibi zaman-ı istikbali tahsis edecek ayrıca hurûf-ı istikbal vardır. Onlar dahi (س) istikbal-i garib ve سَوْفَ istikbal-i beîd harfleridir.

Misalleri: سَأَلْتُكَ غَدًا وَأَنْتَ سَوْفَ تُكْرِمُنِي gibidir.

Ve fiil-i emir hem hal ve hem de istikbali muhtemel bulunarak mütakellimin maksadı hangi zaman olduğu karine-i kelimadan anlaşılabilir.

Sâye-i meârifvâye-i hazret-i padişâh-ı âzâmîde işbu risale-i müfîdemizin telif ve tertibinde muvaffak olunarak menfaat ve fâidesi cümle-i mütetallibîn-i ilim ve füyûzâtı şâmil olmak için tab'ına mübâşeret kılınmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ES-SEMERÜ'L-MUKTETAFA MİNE'N-NAHVİ VE'S-SARF İSİMLİ ESERİN İNCELENMESİ

Bu bölümde eserin künyesi, dizayn ve sistemi, muhtevası, yazılma yöntemi ve konuların işlenişi ele alınmaya gayret edilecektir.

4.1. Eserin Künyesi

Sözlükte “maksadı üstü kapalı ve dolaylı şekilde anlatma, kinayeli söz söyleme” mânasındaki kinâye ile aynı kökten gelen künye; Ebü'l-Kâsım, Ebû Fâruk, Ümmü Eymen, Ümmü Gülsüm gibi kişinin daha ziyade ilk evladına nispetle zikredilmesini ifade eder.⁹⁸ Bu tür nispetler, kişinin bir yakınıyla anılmasının, onu daha iyi tanıttacağı ve ona daha çok değer ve şeref katacağı düşüncesiyle yapılır. Künye Arap toplumunda kişiyi tanımlama aracı olarak kullanılıp onun aidiyetini ve kimliğini ortaya koymaktadır.

Künye insanları tanıtmada kullanıldığı gibi aynı şekilde kitapları/eserleri tanıtmakta da istihdam edilmektedir. Eserlerin künye bilgileri muhtevasında; “kitapların yazar ve editörlerine, yayın evlerine, basım yıllarına, basım yerlerine ve baskı sayılarına yer verilmektedir”.⁹⁹ Künye bilgileriyle kitapların izlerini sürer, ait oldukları dönemler hakkında bilgiler elde ederiz.

Tezimize konu olan eserin künyesi, Mehmed Sami Mahmud Selahaddin Paşazade, es-Semerü'l-muktetafa mine'n-nahvi ve's-sarf, (İstanbul: Cihan Matbaası, 1325), 32. şeklidir. Yapılan araştırmalar ve çalışmalar neticesinde, eserin kapağında ve iç kapağında yer alan malumatlar dışında müellif hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Esere göre müellif Mehmed Sami da'vâ vekili (avukat)¹⁰⁰ olarak görev yapmaktadır.¹⁰¹

⁹⁸ Nebi Bozkurt, *Künye*, TDV İslâm Ansiklopedisi C. XXVI, (Ankara: DİA, 2002), 558.

⁹⁹ Turan Akman Erkılıç ve Sevcan Can, "Eğitim Yönetimi Ders Kitaplarının İçerik ve Fiziksel Özellikleri Açısından İncelenmesi", *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 4, (Ekim 2018) s. 295.

¹⁰⁰ Da'vâ vekili açıklaması için bkz.: Galip Çağ ve Funda Öztürk, “Osmanlı Devleti’nde Adli Modernleşme: Tanzimat Döneminde Dava Vekilliği (Avukatlık) Ve Baronun Ortaya

Eser, Ma‘ârif Nezâret-i Celîlesi’nin Ruhsatnâme-i Resmîyesi ile Dersaâdet’te Bâbîâlî Caddesi’nde Cihan Matbaası’nda h. 1325 (m. 1907) yılında tek cilt olarak basılmıştır. Eser baskı itibari ile 36, muhteva itibari ile 32 sayfadan oluşmaktadır. Ebat olarak 20 cm’dir.¹⁰²

4.2. Eserin Dizaynı ve Sistemi

Mehmed Sami eserine padişaha ithaf ile başlamış, daha sonrada kısa bir mukaddime yapmıştır. Eser içerik olarak üç fasıl halinde işlenmiştir. Müellif, birinci fasılı kendi içinde âmil, mâ‘mul ve amel/i‘râb olmak üzere üç başlıkta ele almıştır. Bu başlıkları da alt başlıkları ile ele alarak bir sistem dahilinde ve kolay anlaşılır bir şekilde derlemiştir.

İkinci fasılı bâbü’l-esmâ başlığı altında merfû‘, mansûb, mahfûd olmak üzere üç başlıkta ele almıştır. Bu başlıkları da alt başlıklarını oluşturarak ikinci faslı tamamlamıştır.

Üçüncü faslı ise bâbü’l-efâl başlığı altında, onuda müteaddi/lazım fiil ve sahih/illetli fiiller başlıkları altında ele almıştır.

Eseri incelediğimizde şunu söyleye biliriz ki, müellif eserini başından sonuna bir sistem dahilinde ele almış ve ilim taliplerine malumatları eserin başlığında da ifade ettiği gibi öz bilgilerle net ve anlaşılır bir şekilde sunmuştur.

4.3. Eserin Muhtevası

Müellif eserde nahiv ve sarf ilminden özet bilgiler sunmaktadır. Yaşadığı dönemin şartlarına göre bir eser telif etmiştir. Eserini klasik nahiv kitaplarından istifade etmekle beraber kendi bilgi, birikim ve tecrübesiyle harmanlayarak Osmanlı Türkçesiyle kaleme almıştır. İlk önce nahiv ile başlamış ve nahiv ilmini öğrenmek isteyenlere İmam-ı Birgivi’nin el-‘Avâmil ile el-İzhâr isimli eserlerini esas alarak ve diğer nahiv kitaplarından da istifade ederek ilk seviye nahiv öğrenecek veya daha

Çıkışı”, *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 6, sayı. 2, (Eylül 2021), s. 537.

¹⁰¹ Mehmed Sami Mahmud Selahaddin Paşazade, *es-Semerü’l-muktetaf mine’n-nahvi ve’s-sarf*, (İstanbul: Cihan Matbaası, 1325), 1.

¹⁰² A.g.e., 1.

önce öğrendiklerini tekrar etmek isteyen bir talebe için nahiv bilgilerini özet bir şekilde ele almıştır. Sarf bilgisi ile ilgili ise kelime tasrifatı için *Binâ* kitabını işaret ederek¹⁰³ müteaddi / lazım ve sahih / illetli fiillere kısaca değinmekle yetinmiştir.

4.4. Konular ve İşlenişi

Müellif eseri üç fasılda telif etmiştir. Bunlardan ilk iki fasılda nahiv konularını, üçüncü fasılda ise sarf konularını işlemiştir.

4.4.1. Birinci Fası

Birinci fasılda nahiv konuları daha önceki klasik Arapça kitaplarında anlatıldığı şekilde âmil¹⁰⁴, ma‘mûl¹⁰⁵ ve i‘râb¹⁰⁶ şeklinde üç ana başlık altında izah edilmiştir.¹⁰⁷ Konuları ve tertibi şu şekilde özetleyebiliriz.

Âmil altmış madde olup âmili lafzî (58 adet) ve âmili ma‘nevi (2 adet) olmak üzere iki kısımdır.

Âmili lafzî’de âmili lafzî semâi (5 nev‘ olup 49 adet) ve âmili lafzî kıyâsi (9 adet) olmak üzere iki kısımdır.

4.4.1.1. Âmil¹⁰⁸

Âmil

¹⁰³ A.g.e., 29.

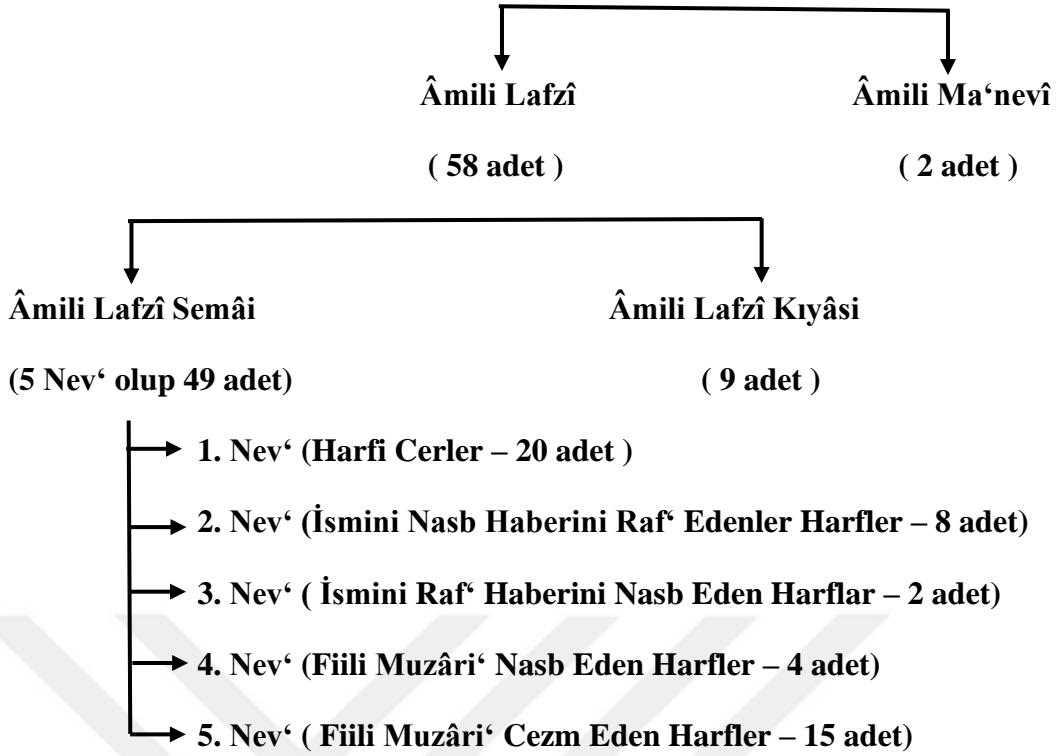
¹⁰⁴ Âmil: Kelime sonlarında meydana gelen değişikliğe sebep olan şeye denir.

¹⁰⁵ Ma‘mûl: Kendisinde bir âmilin etkisi bulunan ve o âmil nedeniyle sonu değişikliğe uğrayan kelimedir.

¹⁰⁶ İ‘râb: Bir âmil nedeniyle kelime sonunda hasıl olan değişikliğin ismidir.

¹⁰⁷ Mehmed Sami Mahmud Selahaddin Paşazade, *es-Semerü’l-muktetaf mine’n-nahvi ve’s-sarf*, 4.

¹⁰⁸ Mehmed Sami Mahmud Selahaddin Paşazade, *es-Semerü’l-muktetaf mine’n-nahvi ve’s-sarf*, 4.

4.4.1.1.1. Âmil-i Lafzî

4.4.1.1.1.1. Âmil-i Lafzî Semâî

Âmil-i Lafzî Semâî Beş Nev' dir.

a) (1. Nev') Harfi Cerler

Müellif bu nev' ile ilgili klasik nahiv kitaplarında geçen bilgileri şu şekilde özetlemiştir. Bu nev' yirmi harften mürekkeptir. Kendisinden sonraki isim ister müfred, tesniye, cemi' ister müzekker, müennes olsun o ismi cer eder. Kendilerine hurûf-u cer dendiği gibi hurûf-u izafette denilmektedir. Müellif her bir harf için bir misal vermiş ve bunları birbiriyle uyumlu beytler halinde yazmıştır.¹⁰⁹ Özellikle harflerin ikinci on tanesinin misallerini padişahı methiye eden beytler halinde yazmıştır. Bu da müellifin Arap diline vukûfiyetini ve bu alanda mütebahhir olduğunu göstermektedir.¹¹⁰

¹⁰⁹ A.g.e., 4.

¹¹⁰ A.g.e., 5.

Mesela bir misalin terkibi:¹¹¹

تَأْتَوْ بُسْتَانُ الْجَمَالِ بِحَدِّهَا فَاتَّبَتْ مَاءَ الْحُسْنِ سُنْبُلَ نِيرَانٍ

Misalinde (ب) harfi âmil olup önünde (حَدِّ) ismini (ma‘mûl) cer etmiştir. İ‘râb ise (حَدِّ) isiminde (د) dâl harfinin esresidir.

b) (2. Nev‘) İsmi Nasb Haberini Raf‘ Edenler Harfler

Müellif bu nev‘nin sekiz harften mürekkep olduğunu ve bu harflere ismini nasb haberini raf‘ eden harfler dendiğini paylaşmıştır. Bu harfler âmil olarak iki isim üzerinde etki etmektedir. Yani iki ma‘mûl almaktadır. Bunlardan birinci ma‘mûle isim ikinci ma‘mûle ise haber denilmektedir. Müellif her bir harfin cümleye kattığı manalara da özet bir şekilde değinmiştir.¹¹² Ayrıca elif-nun maddesinin ne zaman fetha yani (أَنَّ) ne zaman kesre yani (إِنَّ) okunacağına da değinmiş ve cümlenin başında olursa kesre (إِنَّ), cümlenin ortasında olursa fetha (أَنَّ) okunacağını belirtmiştir.¹¹³

Bu bilgilerle birlikte ilk altı harfe isimler üzerinde âmil olma yönünden tam fiil ve nâgıs fiile benzedikleri için bu altı harfe hurûf-ı müşebbehe bil-fiil denileceği de paylaşılmıştır.¹¹⁴

Mesela bir misalin terkibi:¹¹⁵

ان وَاَعْلَمُ بِأَنَّ النَّحْوَ أَعْدَبُ مَوْرِدٍ وَالصَّرْفُ بِالْأَدَابِ أَصْبَحَ مُخْبِرًا

Misalinde (أَنَّ) harfi, ismini nasb haberini raf‘ eden âmil olup (النَّحْوُ) ismini birinci ma‘mûl alıp nasb etmiştir. (أَعْدَبُ) haberini ise ikinci ma‘mûl alıp raf‘ etmiştir. Cümleye tekit anlamı katmıştır. (النَّحْوُ) kelimesinde i‘râb (و) vav harfinin fethası ile dir. (أَعْدَبُ) kelimesinde ise i‘râb (ب) be harfini zammesiyedir.

¹¹¹ A.g.e., 4.

¹¹² A.g.e., 5.

¹¹³ A.g.e., 6.

¹¹⁴ A.g.e., 6.

¹¹⁵ A.g.e., 6.

c) (3. Nev‘) İsmi Raf‘ Haberini Nasb Eden Harfler

Müellif bu nev‘nin ismini raf‘ haberini nasb eden harfler olduğunu ve amel etme cihetinden de leyse‘ye müşabih olduğunu paylaşmıştır. Bu nev‘ iki harften mürekkeptir. Bir önceki nev‘i gibi iki isim üzerinde etki etmektedir.¹¹⁶

Mesela bir misalin terkibi:¹¹⁷

ما مَا الْمَالُ عِزًّا وَالْغِنَاءُ شَرَفًا لَا عِزَّ فِي مَالٍ غِنَاكَ تَذُلًّا

Misalinde (مَا) harfi, ismini raf‘ haberini nasb eden âmil olup (الْمَالُ) ismini birinci ma‘mûl alarak raf‘ (عِزًّا) haberini ikinci ma‘mûl alarak nasb etmiştir. (الْمَالُ) kelimesinde ki i‘râb (لِ) lam harfini zammesiyledir. (عِزًّا) kelimesinde ise i‘râb (ز) ze harfinin fethasıyladır.

d) (4. Nev‘) Fiili Muzâri‘ Nasb Eden Harfler

Müellif bu nev‘nin fiili muzâri‘ nasb eden harfler olduğunu, bunlarında dört harf olduğunu paylaşmıştır.¹¹⁸ Eserde ahiri sahîh harf olan fiili muzârinin âhirini nasb eden harfler şeklinde paylaşılmasına karşın klasik kitaplarda böyle bir ayırım yapmadan ahiri sahîh harfte illetli harfte olsa fiili muzâriyi nasb eden harfler diye geçmektedir.¹¹⁹ Mesela; âhiri sahîh harf olan fiili muzâri (لَنْ تَنْظُرَ), (كَيْ يَكُونَ), âhiri illetli harf olan fiili muzâri ise (أَنْ يَعْفُوَ) örnekleri gibidir.

Mesela bir misalin terkibi:¹²⁰

انْ إِنْ رَمَتْ خَيْلِي أَنْ تَفُورَ بِجَنَّةٍ فَاخْفُضْ جَنَاحَ الطُّلُوعِ مِنْكَ تَذُلًّا

Misalinde (أَنْ) harfi, fiili muzâriyi nasb eden âmil olup (تَفُورَ) fiili muzârisini nasb etmiştir. İ‘râb ise (فُورَ) kelimesindeki (ز) ze harfinin fethasıyladır.

e) (5. Nev‘) Fiili Muzâri‘ Cezm Eden Harfler

Müellif bu nev‘nin fiili muzâriyi cezm eden harfler olduğunu ve bunların on beş harf olduğunu paylaşmıştır. Bunlardan ilk dört tanesi (لَمْ, لَمْ, لَمْ, لَمْ) bir fiili

¹¹⁶ A.g.e., 7.

¹¹⁷ A.g.e., 7.

¹¹⁸ A.g.e., 7.

¹¹⁹ Birgivî Mehmed Efendi, *el-Avâmil*, (İstanbul: Fazilet Neşriyat, tsz.) 193.

¹²⁰ A.g.e., 7.

muzâriyi cezm ederken diğerkleri ise iki fiili muzâriyi cezm etmektedir. İ‘râb, âhiri sahih harf olan fiili muzârielerde harekenin hazfî ile âhiri illetli harf olan fiili muzâri‘lerde ise illetli olan harfin hazfî ile, ahirine cemi müennes nunu hariç zamir bitişen fiili muzâri‘lerde nûn harfinin hazfî ile ortaya çıkmaktadır.¹²¹

Mesela bir misalin terkibi:¹²²

لَمْ تَنْتَصِحْ أَنْ تَتَّخِذَ طَلَبَ الْعِلْمِ مَسْلَكًا لِكَيْتَا لَمْ تَنْتَصِحْ

Misalinde (لَمْ) harfi, fiili muzâriyi cezm eden âmil olup (تَنْتَصِحْ) fiili muzârisini cezm etmiştir. İ‘râb ise (تَنْتَصِحْ) kelimesindeki (ح) harfinin harekesinin hazfî ile olmuştur.

Mesela bir misalin terkibi:¹²³

لَا تَضْجُرُ مِنْ كَثْرَةِ الْمُطَالَعَةِ بِدُرُوسِكَ لِأَنَّكَ مَهْمَا تَتَّعَبُ تَسْتَرْخُ فِي عَاقِبَةِ الْأَمْرِ

Misalinde (مَهْمَا) harfi, iki fiili muzâriyi cezm eden âmil olup (تَتَّعَبُ) fiili muzârisini şart, (تَسْتَرْخُ) fiili muzârisini cevap olarak cezm etmiştir. İ‘râb (تَتَّعَبُ) kelimesinde (ب) be harfinin harekesinin hazfî, (تَسْتَرْخُ) kelimesinde ise (خ) ha harfinin harekesinin hazfiyledir.

4.4.1.1.1.2. Âmil-i Lafzî Kıyâsî

Müellif, âmil-i lafzî kıyâsînin klasik kitaplarda olduğu gibi dokuz adet olduğunu ve her birerinin nasıl amel ettiklerini misalleriyle birlikte yazmıştır.¹²⁴

a) Mutlak Fiil

Müellif, her fiilin raf‘, nasp ettiğini belirtmiştir. Fiil, tam fiil olursa raf‘ ettiğine fâil, nasp ettiğine mef‘ûl denir. Eğer fiil nâgıs fiil olursa raf‘ ettiğine isim, nasp ettiğine haber denir.¹²⁵

Mesela bir misalin terkibi:¹²⁶

¹²¹ A.g.e., 7.

¹²² A.g.e., 8.

¹²³ A.g.e., 8.

¹²⁴ A.g.e., 9.

¹²⁵ A.g.e., 9.

¹²⁶ A.g.e., 9.

صَبَغَ الْحَيَاءُ لَجِبَتَهَا فَتَعَسَّجَدَا لَمَّا مَدَدَتْ لِلْمَسِّ وَجَنَّتْهَا يَدَا

Misalinde (صَبَغَ) tam fiil olup (الْحَيَاءُ) kelimesini fâil alıp raf' etmiştir. İ'râbı (الْحَيَاءُ) kelimesinde (ء) hemzenin zammesiyedir. (لَجِبَتِن) kelimesini ise mef'ûlü bih alıp nasb etmiştir. İ'râbı (لَجِبَتِن) kelimesinde ki (ن) harfinin fethasıyladır.

Mesela bir misalin terkibi:¹²⁷

كَانَ الْفُؤَادُ عَلِيلَ دَاءٍ صُدُودِهَا مَنَّتْ بِوَصْلِ طَابٍ فِيهِ فُؤَادُنَا

Misalinde (كَانَ) nâgıs fiil olup (الْفُؤَادُ) ismini raf' etmiştir. İ'râbı (الْفُؤَادُ) kelimesindeki (د) harfinin zammesiyedir. (عَلِيلَ) kelimesini haber alıp nasb etmiştir. İ'râbı (عَلِيلَ) kelimesindeki (ل) lâm harfinin fethasıyladır.

b) İsm-i Fâil

Müellif, ism-i fâilin ma'lûm fiilin ameli gibi amel edeceğini paylaşmıştır. Yani ism-i fâil, fâil alıp raf', mef'ûl alıp nasb eder.¹²⁸

Mesela bir misalin terkibi:¹²⁹

كَانَ الْعَرَامُ مُوجِّعًا لُوعَاتِهِ أَعْضَاءَ جِسْمِي نِيلَ مِنْهُ مَرَادُنَا

Misalinde (مُوجِّعًا) ismi fâildir. Fâili mahzûf (هو) zamiridir. (أَعْضَاءَ) kelimesini ise mef'ûlü bih alıp nasb etmiştir. İ'râb ise (أَعْضَاءَ) kelimesindeki (ء) hemze harfinin fethasıyladır.

c) İsm-i Me'fûl

Müellif, ism-i mef'ûlün meçhûl fiil gibi amel edeceğini paylaşmıştır. Yani nâibi fâil alıp raf' eder.¹³⁰

Mesela bir misalin terkibi:¹³¹

إِنَّ الْعَرَامَ مُجْرَبٌ حُرْقَاتُهُ فَاحْرَسْ لِنَفْسِكَ أَنْ تَكُونَ حَرِيقُهُ

¹²⁷ A.g.e., 9.

¹²⁸ A.g.e., 9.

¹²⁹ A.g.e., 10.

¹³⁰ A.g.e., 10.

¹³¹ A.g.e., 10.

Misalinde (مُجَرَّبٌ) ism-i mef'ûl olup (حُرُقَاتُهُ) nâib-i fâil alıp raf' etmiştir. İ'râb ise (حُرُقَاتُهُ) kelimesinde (ث) te harfinin zammesiyledir.

d) Sıfat-ı Müşebbehe

Müellif, sıfat-ı müşebbehenin müştak kılındığı fiilin ameli gibi amel edeceğini paylaşmıştır.¹³²

Mesela bir misalin terkibi:¹³³

إِنَّ النَّقَى حَسَنٌ عَوَاقِبُهُ لِدَا فَالْأَنْبِيَاءُ تَنْبُؤُوا بِنِقَاهُمْ

Misalinde (حَسَنٌ) sıfat-ı müşebbehe olup (عَوَاقِبُهُ) fâil alıp raf' etmiştir. İ'râb ise (عَوَاقِبُهُ) kelimesinde (ب) be harfinin zammesiyledir.

e) İsm-i Tafzîl

Müellif, ism-i tafzîl müştak kılındığı fiilin ameli gibi amel edeceğini paylaşmıştır.¹³⁴

f) Masdar

Müellif, bütün fiillerin masdardan müştak olduğunu ve fiili gibi amel edeceğini paylaşmıştır.¹³⁵

g) İsm-i Muzâf

Müellif, muzâfın kendinden sonra ki ismi muzâf ileyh alıp cer edeceğini paylaşmıştır.¹³⁶

Mesela bir misalin terkibi:¹³⁷

وَإِنَّ النَّارَ تُحْكِي نَارٌ وَجُدَى فَنَارُ الْوَجْدِ تَسْتَعِيرُ اسْتِعَارًا

Misalinde (نَارٌ) muzâf isim olup (الْوَجْدِ) ismini muzâf ileyh alıp cer etmiştir. İ'râb ise (الْوَجْدِ) kelimesinde ki (د) dal harfinin kesresiyledir.

¹³² A.g.e., 10.

¹³³ A.g.e., 10.

¹³⁴ A.g.e., 10.

¹³⁵ A.g.e., 10.

¹³⁶ A.g.e., 10.

¹³⁷ A.g.e., 10.

h) İsm-i Mübhem-i Tâm

Müellif, ism-i mübhem-i tâm kendinden sonra ki ismi nasb edeceğini paylaşmıştır.¹³⁸

Mesela bir misalin terkibi:¹³⁹

سِتُونَ جَزَاءِ الْعَوَامِلِ كُلِّهَا أَقْسَامُهُ اثْنَانِ فِيهِ تَأَمَّلُوا

Misalinde (سِتُونَ) ism-i mübhem-i tâm olup (جَزَاءِ) ismini nasb etmiştir. İ'râb ise (جَزَاءِ) kelimesinde ki (ء) hemzenin fethasıylaadır.

ı) Ma'nâ Fiil

Müellif ma'nâ fiil hakkında özetle, fiil olmadığı halde kendilerinden fiil manası anlaşılan lafızlar olduğunun bilgisini paylaşmıştır.¹⁴⁰

4.4.1.1.2. Âmil-i Mânevî

Âmil-i Mânevî¹⁴¹ iki adettir.

a) Râfiu'l-Mübtedâ ve'l-Haber

Mübtedâ ve haber iki isim olup başlarında herhangi bir lafzî âmil bulunmadığı halde ma'nevî âmil tarafından raf' edilirler.¹⁴²

Mesela bir misalin terkibi:¹⁴³

دَارُ السَّعَادَةِ بِالْإِسْلَامِ عَامِرَةٌ الَّذِينَ قَامَ وَ بِالْإِجْلَالِ تَزْدَهُرُ

Misalinde (دَارُ) kelimesi mübtedâ'dır. Âmili, âmilî ma'nevîdir. Âmilî ma'nevî raf' etmiştir. İ'râbı ise (دَارُ) kelimesindeki (ر) harfinin zammesiyledir. (عَامِرَةٌ) kelimesi haberdir. Âmili, âmilî ma'nevîdir. Âmilî ma'nevî raf' etmiştir. İ'râbı ise (عَامِرَةٌ) kelimesindeki (ة) te harfinin zammesiyledir.

¹³⁸ A.g.e., 10.

¹³⁹ A.g.e., 10.

¹⁴⁰ A.g.e., 10.

¹⁴¹ Âmil-i Mânevî: Gözle görülmeyen, dil ile telaffuz edilmeyen, yazılıp okunmayan ancak ma'mûlû üzerinde etkisi bulunan âmildir.

¹⁴² A.g.e., 11.

¹⁴³ A.g.e., 11.

Yine (الَّذِينَ) kelimesi mübtedâ'dır. Âmilî, âmîlî ma'nevîdir. Âmilî ma'nevî raf' etmiştir. İ'râbı ise (الَّذِينَ) kelimesindeki (ن) harfinin zammesiyledir. Haber ise (قَامَ) fiilinin cümlesidir. Mahallen raf' olmuştur.

b) Râfiu'l-Fiili'l-Muzâri

Başında nasb ve cezm eden harflerden biri olamayan fiili muzâri âmil-i ma'nevî tarafından raf' edilir.¹⁴⁴

Mesela bir misalin terkibi:¹⁴⁵

وَيَشْمَلُ الْعَدْلُ فِيهَا كُلَّ نَاهِيَةٍ وَالْكُلُّ يُبْنَى فَلَا ظَلَمَ وَلَا ضَرَرَ

Misalinde (يَشْمَلُ) başında nasb ve cezm harflerinden biri olmayan fiili muzâridir. Âmil-i ma'nevî tarafından raf' edilmiştir. İ'râb ise (يَشْمَلُ) kelimesindeki (ل) lam harfinin zammesiyledir.

Müellif bu fasılda âmil bölümünde malumatlar ve misaller ile konuyu izah ederken mâmul bölümünde ise *Avâmil* kitabındaki usûl üzere başlıklandırmaları yaparak misal vermekle yetinmiştir.

4.4.2. İkinci Fasl

Müellif eserin ikinci faslında kelamın fiil, isim ve harf olmak üzere üç cüzden mürekkep olduğunu belirtmiş ve her birerinin ayrı ayrı tariflerini paylaşmıştır.¹⁴⁶

Fiil; heyetiyle üç zamandan birine delalet eden kelimedir.

İsim; heyetiyle üç zamandan birine delalet etmeyip ve kendisine tenvin, elif lam ve harf-i cer dahil olan isimdir.

Harf; fiil ve ismin manasına haiz olmayıp başkasının fiilinde kullanılan alettir.

Bunlardan fiili üçüncü fasılda ele almış, ismi ise İzhâr ve Kâfiye gibi eserlerden istifade ederek daha önceki klasik gramer kitaplarında görmediğimiz bir şekilde nev'lere ayırarak işlemiştir. Esmâ/isimleri, merfû' ve mansûb ve mahfûd yani mecrûr

¹⁴⁴ A.g.e., 11.

¹⁴⁵ A.g.e., 11.

¹⁴⁶ A.g.e., 19.

olmak üzere üç nev‘ altında paylaşmıştır.¹⁴⁷ Onları daha önce ma‘mûl bahsinde misallerle anlatmasına rağmen tekrar yeni misallerle ele almıştır.

4.4.3. Üçüncü Fasl

Müellif eserin ikinci faslında kelamın fiil, isim ve harf olmak üzere üç cüzden mürekkep olduğunu belirtmiş ve ikinci fasılda ismi ele almıştı. Burada ise fiili ele almış ve fiilin mâzi, muzâri‘ ve emir olmak üzere üç nev‘ olduğunu belirtmiş ve her birerinin ayrı ayrı tariflerini paylaşmıştır.¹⁴⁸

4.4.3.1. Fiil

4.4.3.1.1. Fiil-i Mâzi

Müellif, mâzi fiilin, sülâsî’si üç, rubâî’si dört, humâsî’si beş ve sūdâsî’si altın harften mürekkep olup ahiri daime meftuh olan kelimedir, demiştir.¹⁴⁹ Bununla birlikte mazi fiil müzekker, müennes, müfred, tesniye, cem’, gâib, gâibe, muhatab, muhataba çekimleri yapıldığında cemi’ müzekker gâibte son harfî zamme, müfred müzekker gâib, tesniye müzekker gâib, müfred müennes gâibe ve tesniye müennes gâibesinde son harfi meftuh geriye kalan yerlerde ise son harf sakindir.¹⁵⁰

4.4.3.1.2. Fiil-i Muzâri‘

Muzâri‘ fiil; Mâzi fiil üzerine ziyade kılınmak üzere evvelinde elif, te, ye ve nûn harflerinden biri bulunan ve son harfi başında cezm ve nasb eden harflerden biri olmadığı müddetçe merfû‘ olan kelimedir.¹⁵¹

4.4.3.1.3. Emir

Emir, emsile-i muttaridenin yimi dört adet sığât-ı tasrîfesinin on üçüncü kelimesi olup daima âhiri meczûm olan lafızdır.¹⁵²

¹⁴⁷ A.g.e., 20.

¹⁴⁸ A.g.e., 29.

¹⁴⁹ A.g.e., 29.

¹⁵⁰ İmam Âzam Ebû Hanife, el-Maksûd, (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2012.) 184.

¹⁵¹ Mehmed Sami Mahmud Selahaddin Paşazade, *es-Semerü’l-muktetaf mine’n-nahvi ve’s-sarf*, 29.

¹⁵² A.g.e., 29.

Müellif bu fasılda yine sahih ve illetli fiilin tariflerini paylaşmıştır. İletli fiili altı kısımda ele almıştır.

4.4.3.2. Sahih Fiil

Sahih fiil, asıl harflerinden biri illetli harf yani vav, yâ, elif ve hemze olmayan kelime demektir.¹⁵³ فَتَحَ وَدَخَلَ وَنَهَضَ وَخَرَجَ وَشَرِبَ وَحَمِدَ وَشَكَرَ. Bu kelimelerin her bireri sülâsi mücerred bir kelime olup ve illet harflerinden biri kendilerinde olmadığı için sahih fiildirler.

4.4.3.3. İletli Fiil

İletli fiil, harflerinden biri illetli harf yani vav, yâ, elif ve hemze olan kelime demektir. Müellif, illetli fiilleri klasik kitaplarda olduğu gibi altı kısımda ele almıştır. İletli fiillere başlamadan önce şu bilgiyi paylaşmak faydalı olacaktır. Aslı üç harfli olan bir kelimedede mesela فَتَحَ kelimesinde (ف) kelimenin fail fiili, (ت) kelimenin aynel fiili, (ح) ise kelimenin lamel fiilidir.

4.4.3.3.1. Mîsal

Mîsal fiil, fâil fiilinde illet harflerinden biri bulunan kelimedir.¹⁵⁴ وَعَدَّ وَيَسَّرَ وَوَدِعَ وَوَقَّبَ وَعَدَّ وَوَقَّبَ وَوَقَّدَ وَوَقَّبَ misallerinin her birerinin fail fiilinde illet harflerinden vav harfi olduğu için bu fiiller mîsal fiildir.

4.4.3.3.2. Ecvef

Ecvef fiil, aynel fiilinde illet harflerinden biri bulunan kelimedir.¹⁵⁵ قَالَ وَكَانَ وَسَالَ وَمَالَ fiillerinin her birerinin aynel fiilinde illet harflerinden elif olduğu için bu fiillerin her bireri ecvef fiildir.

4.4.3.3.3. Nâkıs

Nâkıs fiil, lâmel fiilinde illet harflerinden biri bulunan kelimedir.¹⁵⁶ غَزَا وَرَمَى وَعَلَا fiillerinin her birerinin lâmel fiilinde illet harfi olduğu için bu fiillerin her bireri nâkıs fiildir.

¹⁵³ A.g.e., 30.

¹⁵⁴ A.g.e., 30.

¹⁵⁵ A.g.e., 30.

¹⁵⁶ A.g.e., 30.

4.4.3.3.4. *Lefif*

Lefif fiil, kendisinde iki tane illetli harf bulunan fiil demektir. Lefif fiil, lefifi makrûn ve lefifi mefrûk olmak üzere iki kısımdır.¹⁵⁷

a) *Lefifi Makrûn*

Lefifi makrûn, fâil fiili ve aynel fiili illetli harf olan fiildir. طَوَى وَشَوَى وَكَوَى fiillerinin her birerinin hem fâil fiilinde hem de aynel fiilinde illetli harf olduğu için bu fiillerin her bireri lefifi makrûn fiile örnektir.¹⁵⁸

b) *Lefifi Mefrûk*

Lefifi mefrûk, fâil fiili ve lâmel fiili illetli harf olan fiildir. وَفَى وَوَفَى fiillerinin her birerinin hem fâil fiilinde hem de lâmel fiilinde illetli harf olduğu için bu fiillerin her bireri lefifi mefrûk fiile örnektir.¹⁵⁹

4.4.3.3.5. *Muzâaf*

Muzâaf fiil, aynel fiili ile lâmel fiili aynı cins harf olup birbirine idğâm olunan fiil demektir. مَدَّ aslı مَدَّ ve فَتَّ aslı فَتَّ ve بَنَّتْ aslı بَنَّتْ ve كَفَّتْ aslı كَفَّتْ misallerinde olduğu gibidir.¹⁶⁰

4.4.3.3.6. *Mehmûz*

Mehmûz fiil, asıl harflerinden biri hemze olan fiil demektir. Eğer hemze fâil fiilinde olursa mehmûze'l-fâ (أَخَذَ), hemze aynel fiilinde olursa mehmûze'l-ayn (سَأَلَ), hemze lâmel fiilinde olursa o zamanda mehmûze'l-lâm (قَرَأَ) denilir.¹⁶¹

¹⁵⁷ A.g.e., 31.

¹⁵⁸ A.g.e., 31.

¹⁵⁹ A.g.e., 31.

¹⁶⁰ A.g.e., 31.

¹⁶¹ A.g.e., 31.

SONUÇ

Arapça bir milletin iletişim dili olmasının yanı sıra İslâm Medeniyetinin de dilidir. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'i Arap dili ile indirmiş ve Rasûl-ü Ekrem (s.a.s.) Kur'ân-ı Kerîm'i Arapça olarak izah etmiştir. Peygamber Efendimiz ve Hulefâ-i Râşidîn döneminden sonra ise Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerin doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanmasına yönelik yapılan çalışmaların neticesinde Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam gibi İslâmî ilimler neş'et etmiştir. Gerek yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'in ilâhî mesajlarını ve Rasûl-ü Zîşan (s.a.s.) hadîs-i şeriflerini sağlam ve doğru bir şekilde anlamanın yolu gerekse İslâmî ilimleri doğru bir şekilde okuyabilmenin yolu Arap diline vukufiyete ve bu dilde mütebahhir olmaya bağlıdır. Bunun için dünyanın neresinde olursa olsunlar bütün Müslümanlar Arap dilini öğrenmeyi kendilerine vazife addetmişlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'in indiği dönemde Arapça dili gelişimini tamamlamış ve zengin bir dil yapısına sahipti. Vahye muhatap olan ilk neslin dilinde gözle görünür bir bozulma yoktu. İslâmiyet'in fetihlerle birlikte Arap yarımadası dışına yayılması ve Müslümanların Arap olmayan milletlerle karışmasıyla Arap dilinde bozulmalar kendini göstermeye başladı. Bu bozulmaların zuhur etmesi Müslümanları Arap dilini özellikle Kur'ân-ı Kerîm'i bu bozulmalardan korumak için tedbirler almaya ve çalışmalar yapmaya sevk etti. Bu tedbirler ve çalışmalar neticesinde Arap dili ile ilgili birtakım kurallar geliştirilmiş ve sarf / nahiv gibi ilimler zuhur etmiştir. Zamanla da bu ilimler gelişimini tamamlamış ve bu ilimlerle ilgili eserler yazılmıştır. Dünyanın dört bir köşesinde Müslümanlar eğitim sistemlerinde bu eserlerden Arap dilini tedris etmişlerdir.

Osmanlı Devleti de kurulduğu yıldan yıkılana kadar, İslâmî ilimlerin ve İslâmî ilimlerin dili olana Arapçanın tedrisine önem vermiştir. Osmanlılar, Selçuklulardan aldıkları medrese eğitim kültürünü daha ileri seviyeye götürmüşlerdir. Medreselerde

verilen Arapça eğitimdeki hedef Kur'ân-ı Kerîm ve İslâmî ilimlerin metinlerini doğru bir şekilde okunup anlaşılmasına yönelikti. Arapça (sarf ve nahiv) öğretiminde klasik kitapların ders kitabı olarak okutulmasının yanında Arap edebî sanatları da öğretiliyordu. Medreseden icâzet alarak mezun olan bir talebe İslâmî ilimlerin metinlerini rahat bir şekilde okuyabilecek bir seviyeye ulaşıyordu. Ama bununla beraber Arapçayı bir iletişim dili olarak kullanamıyordu.

Tanzimat'la birlikte birçok alanda yenilik yapılmasıyla birlikte eğitim alanında da yenilikler yapılmıştır. Medreselerin eğitime devam etmesinin yanı sıra yeni okullar açılmıştır. Açılan yeni okullarda Arapça öğretimi medreselerdeki Arapça eğitimine kıyasla farklı metotlarla ele alınmıştır. Burada göze çarpan en önem şeyde Arapçanın iletişim dili / yabancı dil olarak öğretilmesinin hedeflenmesiydi. Bu hedef doğrultusunda Arapça yeni açılan okulların ders müfredatlarında yerini aldı. Arapça eğitimiyle ilgilenen dil bilimciler yabancı ülkelerde uygulanan dil öğretim tekniklerini Arapça öğretimine uyarlayarak yeni usuller geliştirip Arapçayı iletişim dili olarak öğretmeye çalıştılar. Yeni açılan okullarda Arapça eğitiminde göze çarpan ikinci önemli hususta, eğitimde kullanılacak ders kaynakları olmuştur. Müellifler bu yeni öğretim usulleriyle uyumlu, yeni metotlara göre hazırlanmış ders kitaplarını Osmanlı Türkçesiyle kaleme almışlardır. Arapçayı en kolay basit bir şekilde öğretmeyi hedefleyen müellifler kendi bilgi, birikim ve gayretlerinin yanı sıra Avrupa ülkelerinde zuhur eden yeni usulleri takip etmişler ve onlardan yararlanmışlardır. Bu dönem dört öğretim tarzında kitaplar hazırlanmıştır. Birincisi klasik Arapça sarf ve nahiv kitaplarını yeniden düzenleme şeklinde zuhur etmiştir. Bu metotta yazarlar, Arapça tedrisatında medreselerde okutulan Emsile, Binâ, Maksûd, Avâmîl ve İzhar gibi klasik kitaplar üzerinde çalışmalar yapmışlardır. İkinci metot ise, Avrupa'da zuhur eden dil öğretim usullerini Arapçaya uyarlama metodudur. Kitap telif eden dilciler Avrupa'da zuhur eden dil öğretim metot ilkelerini herhangi bir değişik yapmadan aynen uygulayarak ders kitaplarını telif etmişlerdir. Yeni hazırlanan eserlerde uygulanan üçüncü metot ise muhtelit yöntemidir. Müellifler Avrupa'da zuhur eden yeni metotlara göre hazırlanmış eserleri, klasik Arapça ders kaynaklarını ve Tanzimat döneminde yazılmış kitapları incelemişler ve bunlardan elde ettikleri malumatları harmanlayarak kendilerinin ifadesiyle muhtelit yöntemde ders kitapları yazmışlardır. Dördüncü yöntem ise, Tanzimat dönemi dil bilimcilerinin geliştirdikleri yeni yöntemdir. Müellifler Arapça

öğretimine yönelik kendi bilgi, birikim, tecrübe ve fikirlerinin bir neticesi olarak Arapçayı en kolay bir şekilde öğretme ilkesiyle özgün kitaplar hazırlamışlardır.

Tanzimat'la beraber Arapçanın öğretiminde iletişim dili olarak öğretilmesi hedefi kısmen gerçekleştirildiği müşahede edilse de bu sistemle yetişen talebelerinde İslâmî ilimleri okuyamadığı ortaya çıkmıştır.

Tezimizin ana konusu oluşturan, Tanzimat sonrası yeni usulle kaleme alınan “*es-Semerü'l-muktetaf mine'n-nahvi ve's-sarf*” isimli eseri müellif Mehmed Sami Mahmud Selahaddin Paşazade, özellikle Birgîvî'nin avâmili'nden ve diğer klasik nahiv ve sarf kitaplarından istifade etmekle beraber kendi bilgi, birikim ve tecrübesi ile Osmanlı Türkçesiyle kaleme almış ve kendi ifadesiyle ilim taliplerinin hizmetine sunmuştur. Eserin büyük bir kısmında nahiv ilminin ana konuları özet bir şekilde ele alınırken, eserin son kısmında sarf kitaplarına müracaata işaret edilerek sarf ilmiyle ilgili birkaç konuya değinilmiştir. Klasik yöntemle okunmuş olsa idi Avâmil, Ecrûmiyye ve bir veçhi ile İzhâr ile muhteva açısından kısmen Kâfiye okurunun edinmesi gereken malumatı verdiği ifade edilebilir. Bu da Tanzimat döneminde ilgili eğitimin ara dil kullanılarak hızlı bir edinimi gaye edindiği sonucuna ulaştırmaktadır. Eserin günümüzde de Arapça öğretimine gönül vermiş kişiler için faydalı olacağı ve özellikle ara dil kullanılarak başlangıç seviyesindeki kitapların muhtevalarının farklı örnekler eşliğinde edinimini kolaylaştıracağı kanaati oluşmuştur.

KAYNAKÇA

- Açık, Kerim. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar Olan Dönemde Rüşdiye, İdadi ve Sultani Mekteplerindeki Arapça Derslerinin Yabancı Dil Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* -, C. XX, S. 65, (2016): 313-342.
- . “Tanzimat Döneminde Açılan Yeni Okullarda Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitaplarının Yöntem Açısından İncelenmesi”, *Şarkiyat Mecmuası*, S. 37, (2020): 1-49.
- Arslan, Ahmet Turan. “Tanzimat'tan Cumhuriyete Kadar Arapça Öğretimi”, *XIII. Türk Tarih Kongresi: Ankara, 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler*, 2002, C. III - II Kısım, 801-814.
- . “Arap Gramerindeki İki Avâmil Risalesi ve Bunların Mukayesesi”, *İLAM Araştırma Dergisi*, C. I, S. 2, (1996): 161-176.
- Ayyıldız, Mehmet Nuri. “Arap Dili Tarihi ve Arap Dili Gramerinin (Nahiv Sarf) Ortaya Çıkış Süreci”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.13, (2019): 155-173.
- Bakırcı, Selami ve Kenan Demirayak. *Arap Dili Grameri Tarihi*, Erzurum: AÜFEF Yay., 2001.
- Bolelli, Nusrettin. “XVIII-XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Arapça Öğretimi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S.15, (2005): 139-184.
- Bozkurt, Nebi. “Künye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: DİA, C. XXVI, (2002): 558-559.
- Can, Betül. “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Kitaplar”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the*

- Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. XII, S. 34, (2017): 487-499.
- Çürçânî, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali. *Mu'cemü't-ta'rîfât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Münşâvî, Kahire: Dâru'l-Fazîleh, tsz.
- Çelebi, Muharrem. "Muhtasar Nahiv Kitaplarına Bir Bakış", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, (1989): 1-32.
- Çetin, Abdurrahman. "Lahn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: DİA, C. XXVII, (2003): 55-56.
- Çörtü, Mustafa Meral. *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, İstanbul: İfav. Yayınları, 2011.
- Dereli, Muhammet Vehbi. "Arap Dili Ve Edebiyatının İslâm Medeniyeti İçin Önemi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 49, (Bahar 2020): 65-87.
- Durmuş, İsmail. "Nahiv", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: DİA, C. XXXII, (2006): 300-306.
- Ebü Hanife, İmam Âzam. *el-Maksûd*, İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2012.
- el-Efğanî, Sa'îd. *min-Tarihi'n-Nahv*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, tsz.
- Erkılıç, Turan Akman ve Sevcan Can, "Eğitim Yönetimi Ders Kitaplarının İçerik ve Fiziksel Özellikleri Açısından İncelenmesi", *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 4, (Ekim 2018): 295-307.
- Ferruh, Ömer. *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî*, Beyrut: Dâru'l-İlim Lilmelâyîn, 1981.
- el-Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed. *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Enes Muhammed eş-Şâmî-Zekeriyya Cabir Ahmed, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2008.
- Gündüzöz, Soner. "Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 9, (1997): 283-300.
- Gürkan, Nejdî. "Osmanlı Son Dönemi Müfekkirlere Babanzade Ahmed Naim'in Arapça Öğretimi Hakkındaki Görüşleri ve Uygulamaları", *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri*, (2010): 31-38.

- Hammûd, Hıdır Musa Muhammed. *en-Nahvu ve'n-Nuhât el-Medârisü ve'l-Hasâis*, Beyrut: Dâru'l-Alemi'l-Kütüb, 2003.
- Hasan, Abbâs. *en-Nahvu'l-Vâfi*, Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1975.
- Hazer, Dursun. "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. I, S. 1, (2002/1): 274-293.
- Hindâvî, Hasan. *Menâhicü's-Sarfıyyîn ve Mezâhibuhum fil-Karneyni's-Sâlis ve'r-Râbi Mine'l-Hicre*, Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1989.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mûkerrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*, haz. Abdullah Ali Kebir, vd. C. XXXIV, Kahire: Dâru'l-maârif, tsz.
- Kafes, Mahmut. Arap Dilinde Nahiv İlminin Doğuşu ve Önemi, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 1994-1995, sayı: 9-10, s. 101-116.
- Kılıç, Hulusi. "Sarf", *TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: DİA*, C. XXXVI, (2009): 136-137.
- Kırkız, Mustafa. "Dilbilim Tekniği Açısından Arapçanın Korunmaya Alınışı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XV, S.1 (2010), 317-333.
- Köse, Esra - Mesut Cevher. "Ana Dili Arapça Olmayanlara Arapça Öğretiminde Nahvin Pozisyonu", *Kalemname, Kırıkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi (KİİFAD)*, C. VI, S. 11, (2021): 114-132.
- Mehmed Efendi, Birgivî. *el-Avâmil*, İstanbul: Fazilet Neşriyat, tsz.
- Râfîî, Mustafa Sâdık. *Târihu Âdâbi'l-Arab*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Selahaddin Paşazade, Mehmed Sami Mahmud. *es-Semerü'l-muktetaf mine'n-nahvi ve's-sarf*, İstanbul: Cihan Matbaası, 1325.
- Suzan, Yahya. "Medreselerde Arapça Öğretimi", *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler, (Uluslararası Sempozyum), 29 Haziran - 1 Temmuz*, C. I, (2012): 599-614.
- El-Tantâvî, Muhammed. *Neşetü'n-Nahv ve Tarih'u-Eşheri'n-Nuhât*, Kahire: Dâru'l-Maârif, tsz.

Tokay, Ayşe. “Nahiv Disiplininin Doğuşu ve Felsefi Arka Planı” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *Cumhuriyet Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2006.

Uçar, Hasan - Mustafa Şen. “Osmanlının Son, Cumhuriyetin İlk Eğitim Müfredatında Arapça Öğretimi”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, (2015): 93-106.

Yerinde, Adem. “Nahiv Kavramının Tarihi Arka Planı ve Terimleşme Süreci”, *İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası*, S. 30, (2017-1): 209-259.

Yılmaz, Osman - Rahile Yılmaz Kızılkaya. “Günümüz Medrese Eğitiminde Arap Diline Air Bir Ders Başı ve İcâzet Örneği”, *Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi 2019 Bildiriler Kitabı*, (2019): 409-421.

Yılmaz, Osman. “Nahiv Öğretiminde Metodik Bir İddianın İncelenmesi”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IV, S. 8, (2014): 32-59.

ez-Zeyyâd, Hüseyin Ahmed. *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, Mısır: Dâru'l-Nehdâh, tsz.

ÖZGEÇMİŞ

Ömür GÜRER

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri
Anabilim Dalı Temel İslâm Bilimleri Dalı 2023, İstanbul

Lisans: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2012, İstanbul

B. MESLEKİ DENEYİM

2011-..... Diyanet İşleri Başkanlığı'nda İmam Hatip

D. YAYINLARI

Kur'ân ve Sünnet Işığında Tasavvuf Geleneğinde Sohbet ve Sohbetin Etkileri, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Kongresi, İstanbul, 29-30 Mayıs 2021.